

KAUPPA, VERKOSTO JA KAAPPARISOTA

**Turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja Danzigin
porvarin Hans Chonnertin kauppayhteydet 1509–1516**

Helsingin yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Historian laitos
Ilkka Leskelä
helmikuu 2007

SISÄLLYS

1. Johdanto	3
1.1 Tutkimuksen konteksti	3
1.2 Aikaisempi tutkimus	4
1.3 Käsitteet ja metodi: kauppaverkosto, kauppapata	6
1.4 Lähdemateriaali: kirjeet ja niiden kieli	9
2. Kirkonmies kauppiaina.....	13
2.1 Paavali Scheel ja hänen kirjekokoelmansa	13
2.2 Kuinka Scheelin kirjekokoelma on syntynyt?.....	16
2.3 Scheelin kauppasuhteet	21
2.4 Miksi kirkonmies kävi kauppaa?	25
3. Paavali Scheelin ja Hans Chonnertin kauppaverkoston yleispiirteet.....	28
3.1 Hans Chonnert ja hänen kontaktinsa.....	28
3.2 Hans Chonnert Scheelin kauppakumppanina ja komissionäärinä	30
3.3 Scheelin ja Chonnertin kauppa osana Turun ja Danzigin välistä kauppaa	36
3.4 Laivat ja liikenne Turun ja Danzigin välillä	41
3.5 Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston rakenne ja henkilöiden roolit.....	44
3.6 Kauppiaat, laivurit ja lähetit	49
4. Kauppaverkosto 1509–1512.....	52
4.1 Kauppiaat	52
4.2 Kirkonmiehet.....	59
4.3 Laivurit ja lähetit	63
4.4 Klaus Strobockin kirje vuonna 1511	68
4.5 Sota kauppiaiden ongelmana	71
5. Kauppaverkosto 1513–1516.....	77
5.1 Aiemmin mainitut henkilöt	77
5.2 Uudet henkilöt.....	79
5.3 Chonnertin lapset ja Hans Chonnert nuoremman rooli Turussa	83
5.4 Verkosto Chonnertin ja Scheelin kuoleman jälkeen	87
5.5 Miksi laivurit vaihtuivat?	90
6. Johtopäätökset.....	95
Lähteet ja kirjallisuus	100
Lyhenteet.....	100
Lähteet.....	100
Kirjallisuus	101
KARTTALIITE.....	107

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen konteksti

1500-luvun alun Itämeri oli kaupan valtaväylä ja poliittisen kädenväännön näyttämö. Saksalaiset kauppiat (hansa) hallitsivat kauppaa Venäjältä ja Baltiasta Pohjanmerelle, mutta varsinainen laivaliikenne oli siirtynyt yhä enemmän hollantilaisten käsiin. Pohjoismaista unionia hallitseva Tanskan kuningas oli lähes jatkuvassa sodassa ruotsalaisten alamaistensa kanssa ja kamppaili samaan aikaan Lyypekin johtamien hansakaupunkien kanssa Tanskan salmien kautta kulkevan kaupan hallinnasta. Tanskan kanssa liittoutunut Venäjän tsaari pyrki laajentamaan valtapiiriään länteen. Epävakaa poliittinen tilanne ja sodankäyntiin olennaisesti kuuluva kaapparitoiminta asettivat kauppiat kaikissa Itämeren rannikkokaupungeissa hankalaan tilanteeseen.

Tämä tutkimus lähestyy 1500-luvun Itämeren kaupankäynnin käytäntöjä sekä ongelmia ja ongelmien ratkaisuja yksilötasolta käsin, tapaustutkimuksen kautta. Turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja danzigilaisen porvarin Hans Chonnertin sekä hänen sukusensa välistä kauppaa valaisevat kirjeet muodostavat huomattavan osan Scheelin vuosilta 1509–1516 säilyneestä kirjekokoelmasta. Kirjeet sisältävät varsin tarkkaa tietoa kaupan luonteesta, kauppamerenkulun järjestelyistä ja kaupankäyntiin osallistuneista henkilöistä. Näiden tietojen perusteella voidaan hahmottaa Scheelin ja Chonnertin kaupankäynnille keskeinen henkilöverkosto.

Scheelin ja Chonnertin kaupankäynti osuu laajemman poliittisen tilanteen kannalta erittäin mielenkiintoiseen vaiheeseen: vuosina 1509–1511 kauppaa käytiin Tanskan ja Ruotsin ja toisaalta Tanskan ja Lyypekin (hansan) sotien varjossa. Tanskalaiset olivat viimeistään vuodesta 1503 alkaen hyökänneet toistuvasti meritse Ruotsin valtakunnan alueille, joista varsinkin Ahvenanmaa sekä Varsinais-Suomen ja Uudenmaan rannikot joutuivat laajan ryöstelyn kohteeksi. Elokuussa 1509 tanskalaisten ryöstö- ja tuhoretkien sarja kulminoitui Turun ryöstöön. Rannikoille kohdistuneiden ryöstöretkien ohella tanskalaiset harjoittivat kaapparitoimintaa Tukholman ja Tallinnan välisillä vesillä.¹

¹ Lyhyt yleisesitys poliittisesta historiasta, ks. Kjell Kumlienin *Sverige och hanseaterna* vuodelta 1953, sivut 393–402. Oma katsaukseni sota-ajan tapahtumiin, ks. alaluku 4.5. Nykyisen Suomen osalta laajin ja seikkaperäisin yleisesitys 1500-luvun alun poliittisesta tapahtumahistoriasta on Jalmari Jaakko-

Ruotsin valtaneuvosto hyväksyi Tanskan kuninkaan rauhanehdot Malmössä 23. huhtikuuta vuonna 1512, ja rauhansopimus allekirjoitettiin vielä saman kesänä.² Malmön neuvotteluissa Tanskan kuningas sopi rauhasta myös Lyypekin johtamien hansakaupunkien kanssa. Nämä kaksi rauhaa lopettivat kauppaa vakavasti haitanneen kaapparisodan Itämerellä. Kesästä 1512 eteenpäin myös Scheel ja Chonnert saattoivat käydä kauppaa vailla kaappariuhkaa.

Yleisen poliittisen tilanteen muutos tarjoaa mahdollisuuden tutkia muutoksen vaikutuksia Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston. Tässä tapaustutkimuksessa pyrin selvittämään Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston organisaation sekä Itämerellä käydyn sodan mahdollisen vaikutuksen tähän organisaatioon.

1.2 Aikaisempi tutkimus

Scheelin kaupankäyntiä on tarkasteltu aikaisemmin, mutta yleensä vain ohimennen. Varhaisin Scheelistä kirjoitettu esitys, K. A. Bomanssonin artikkeli *Turun tuomioprovasti Paavali Scheel ja hänen sukuperänsä*, on vuodelta 1866, eikä syvenny Scheelin kaupankäyntiin juuri lainkaan.³ Laajemmissa Suomen ja Turun keskiajan historian kokonaisesityksissä Scheelin kirjeitä on käytetty Turun tuomiokapitulin kaupan esimerkkinä ja vertailukohtana Turun porvareiden käymälle kaupalle. Tuorein tällaisista tutkimuksista on Mika Kallioisen väitöskirja *Kauppias, kaupunki, kruunu* vuodelta 2000.⁴

Tutkimuksessaan Turun porvariyhteisöstä Kallioinen mainitsee Scheelin käymän kaupan esimerkkinä Turun tuomiokapitulin ja piispan kaupasta, joka kilpaili porvareiden kaupan kanssa. Siinä missä Kallioinen tarkastelee porvareiden kauppaa mm. heidän

lan Suomen myöhäiskeskiaika II vuodelta 1959, erityisesti sivut 492–540. Valitettavasti Jaakkolan kerrota on vahvasti nationalismiin kyllästämää; hän tulkitsee lähteitä tämän johdosta hyvin värikkäästi. Professori Jukka Korpela onkin todennut Jaakkolan teoksen poliittisena historiana ”lähinnä kaunokirjallisuudeksi”; ks. Korpela 2004, 15.

² FMU 5575, 5588.

³ Bomansson 1866; Scheelin kaupankäynti mainitaan sivuilla 117–119 anekdootinomaisesti.

⁴ Kallioinen 2000, 224, 225, 237, 245. Kallioinen pohjaa uuden institutionaalisen taloushistorian teoriaan, jonka mukaan juuri instituutiot, tässä tapauksessa Turun porvariyhteisö, olivat keskeisiä tekijöitä kaupan riskien hallinnassa. Uudesta institutionaalisesta taloushistoriasta ja -teoriasta ks. North 1990 ja Lamberg & Ojala 1997.

Muita, jo osittain vanhentuneita yleistieksia ovat Erkki Kuujon *Turun kaupungin historia 1366–1521* vuodelta 1981, J. W. Ruuthin *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet III-IV* vuosilta 1916 ja 1923 sekä jo mainittu Jalmari Jaakkolan *Suomen myöhäiskeskiaika II* vuodelta 1959.

verkostojensa kautta, hän esittää tuomiokapitulin ja piispan kaupan täysin aikaisempaan, instituutioita korostavaan tutkimustraditioon tukeutuen. Samalla kun Kallioinen pystyy luomaan verkostojen kautta merkittävästi uudenlaisen kuvan porvareiden käymästä kaupasta ja sen edellytyksistä, hän näyttäisi oletettavan kirkon kaupan olevan valmiiksi tutkittua. Tuloksena on tutkimuslähtökohdiltaan toisistaan jyrkästi poikkeavien tutkimustulosten yksioikoinen vertailu.⁵

Seikkaperäisin, Kallioisenkin käyttämä tutkimus Scheelin kaupasta on Kauko Pirisen teoksessa *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*, vuodelta 1956.⁶ Myös Pirinen tarkastelee Scheelin kaupankäyntiä instituution näkökulmasta, Turun tuomiokapitulin toiminnan osana. Pirinen tosin toteaa, että Scheel näyttää käyneen kauppaa itsenäisesti, mutta instituutiolähtöisessä tarkastelussa Scheelin kauppa kytkeytyy aina tuomiokapituliin ja sen edustamiseen. Tässä suhteessa Pirinen myötäilee Gunnar Olssonia. Olsson esittää teoksessaan *Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut*, vuodelta 1947, että Scheel kävi kauppaa itsenäisesti, sekä omilla että mahdollisesti muiden turkulaisten kirkonmiesten saamalla kymmenysverotuotteilla. Olsson tulkitsee tämän kaupan ilman muuta osaksi kirkon kauppaa.⁷

Kallioinen, Pirinen ja Olsson eivät ole kiinnittäneet huomiota Scheelin kauppaverkoston, eikä Scheelin kauppakirjeitä ole aikaisemmin luettu Itämeren kaupan ja unionisotien kontekstissa. Tämä tutkimus esittääkin kokonaan uuden näkökulman Scheelin käymään kauppaan. Siksi on tarpeellista pohtia myös tapaustutkimuksen ja laajempien synteisien suhdetta.

Tutkimukselleni on olemassa kaksi hyvää vertailukohtaa suomalaisessa tutkimuskentässä. Varhaisempi, koko myöhäiskeskiajan hansakaupan organisaation kannalta keskeinen tutkimus, on Gunnar Mickwitzin väitöskirja *Aus Revaler Handelsbücher. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* vuodelta 1938. Mickwitzin tutkimus perustuu Tallinnan kaupunginarkistossa säilyneiden kauppiaiden kirjanpidon

⁵ Kallioinen on käsitellyt Scheelin kauppaverkostoa ja sen suhdetta yhteisöön (instituutioon) ohimennen aiemmin. Ks. Kallioinen 1997, 67.

⁶ Pirinen 1956, 440–458.

⁷ Olsson 1947, 58–62, 76; tässä erityisesti 61.

ja kauppakirjeiden mikrotason analyysiin. Mickwitz tutkii hansakauppaa sen toimijoiden tasolla institutionaalisen ”ylätason” sijaan.⁸

Mika Kallioisen tuore verkostotutkimus *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*, vuodelta 2002, perustuu laajaan ja hyvin säilyneeseen uudempaan lähdemateriaaliin. Kallioinen tutkii käytännön järjestelyjä tiedonkulussa, kauppaverkoston luomisessa ja sen ylläpidossa. Vaikka Kallioisen tutkimus käsittelee 1800-lukua, se toimii hyvänä esimerkkinä siitä tutkimustavasta, jota käytän omassa työssäni. Huomionarvoista on myös kaupankäynnin samankaltaisuus Itämerellä sekä 1500-luvun alussa että 1800-luvun keskivaiheilla.⁹

1.3 Käsitteet ja metodi: kauppaverkosto, kauppatapa

Tutkin Scheelin kauppayhteyksiä danzigilaisen porvarin Hans Chonnertin kanssa verkostona. Verkosto on nykyään historiantutkimuksessakin varsin laajalti käytetty käsite, jonka sisällöt ovat usein epäselviä ja joskus keskenään ristiriitaisia. Usein vaikuttaa siltä, että verkoston käsite poimitaan käyttöön silloin, kun muilla käsitteillä ei pystytä käsitteellistämään tutkimusaihetta. Jouko Nurmiaisen artikkeli *Vastavuoroisuus ja yhteinen etu – Lähtökohtia historialliselle verkostoanalyysille* erittelee havainnollisesti erilaisia verkostotutkimuksen lähestymistapoja.¹⁰

Väljästi määriteltynä verkoston käsite tarjoaa yhteisö- (instituutio) tai yksilölähtöisen kuvauksen rinnalle kolmannen tavan kuvata sosiaalisia suhteita. Tarkemmin voidaan puhua verkostoteoriasta ja verkostometodista. Verkostoteoria tutkii ja mallintaa yhteiskuntaa verkostona – ihmisten sosiaalisten yhteyksien summana. Verkostometodi puolestaan perustuu oletukselle, että käytetty tutkimusaineisto tarjoaa riittävän kattavan kuvan tietyn ryhmän keskinäisten sosiaalisten suhteiden kuvaamiselle. Verkostoteorian voi nähdä johtavan verkostometodin käyttöön, kun taas verkostometodi sijoittuu aineiston käsittelytapana muiden mahdollisten metodien rinnalle. Teorian ja metodin ohella ver-

⁸ Mickwitz 1938. Iästäään huolimatta Mickwitzin tutkimus on edelleen relevantti Itämeren myähäiskeskiajan kaupan perusteos. Walter Stark on kutsunut sitä jopa edelläkävijäksi. Ks. Stark 1993, 193.

⁹ Kallioinen 2002, 83–85. Kallioisen mukaan tiedonkulun ja siten myös kaupankäynnin keskeiset piirteet, lennätintä ja sanomalehteä lukuun ottamatta, olivat 1800-luvun alussa jokseenkin samanlaiset kuin 1500-luvun alussa.

¹⁰ Nurmiainen: <http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/verkko00/nurmiaian.html> (viittaus 30.1.2007).

kosto on käsitetty myös metaforana, jota käytetään muuten hankalasti hahmottuvien sosiaalisten suhteiden nimittäjänä.

Tässä tutkimuksessa verkosto toimii metodina. Tarkastelen Scheelin ja Chonnertin välisiä kauppayhteyksiä kaikkien kauppakirjeissä mainittujen henkilöiden kautta. Ennakkoletuksena on, että materiaali on tarpeeksi kattavaa, jotta kaupan kannalta keskeiset henkilöt erottuvat muuten vain ohimennen kirjeissä mainituista henkilöistä. Näitä kaupan kannalta keskeisiä henkilöitä seuraamalla voidaan hahmottaa *kauppaverkosto* eli kaupan organisaatio, ja havaita sen toiminnassa ja rakenteessa tapahtuvat muutokset.

Nurmiaisen mukaan ”verkostotutkimus tarjoaa yhden ilmeisen vahvuuden suhteessa näitä käsitteitä käyttämättömään tutkimukseen – tutkija vapautuu edes jossain määrin ennalta annettujen, ’virallisten’ hierarkioiden ja valtarakenteiden tulkintoja ohjaavasta voimasta.” Koska tässä työssä pyritään tarkastelemaan Scheelin ja Chonnertin välistä kauppaa nimenomaan ilman instituutiolähtöisen näkökulman ”ohjaavaa voimaa”, verkosto on toimiva käsite ja tutkimuslähtökohta.

Mika Kallioinen on kiteyttänyt verkoston luottamuksellisista suhteista muodostuvaksi kokonaisuudeksi, jossa toimijat kytkeytyvät informaatiota vaihtamalla suoraan tai välillisesti osaksi samaa sosiaalista ryhmää. Luottamus ja informaation vaihtaminen korostavat verkoston tasa-arvoisuutta suhteessa hierarkkiseen organisaatioon. Sen sijaan että hallitsivat yksityisiä yrityksiä tai yhtiöitä, Itämeren piirin kauppiaat olivat Kallioisen mukaan riippuvaisia toistensa valvomista voimavaroista, joita vastavuoroisesti yhdistelemällä kaikki osapuolet hyötyivät. Hitaan tiedonkulun vuoksi yksilöt eivät voineet olla selvillä markkinatilanteesta eri kaupungeissa, minkä vuoksi perinteinen, hyväksi koettu tapa käydä kauppaa luotettujen kauppakumppanien kanssa takasi pitkällä tähtäimellä varmimman elannon. Luottamus edellytti hyvää mainetta, joka puolestaan edellytti yleisesti hyväksyttyä moraalinormistoa, ”yrittäjäkulttuuria”. Keskeistä moraalinormistolle oli vaatimus rehellisyydestä, lojaalisuudesta ja sopimusten pitämisestä yksilön voitontavoittelun sijaan.¹¹

¹¹ Kallioinen 2002, 15–17 (ks. alaviite 32), 113–114, 118–120. En esittele tässä yhteydessä tarkemmin keskiajan kauppasmoraalin yhteyksiä katolisen kirkon näkemyksiin voitontavoittelusta ja sen sallituista rajoista. Kauppiaan moraalista, katolisen kirkon kannasta ja ”oikeasta hinnasta” ks. Friedland 1998, *passim*; Hunt & Murray 1999, 69–73; Munro 1994, 151–152.

Luottamukseen, maineen ylläpitämiseen, laajalti jaettuun moraalinormistoon ja tiuhaan keskinäiseen yhteydenpitoon perustuva *kauppatapa* ei edellyttänyt kovin monimutkaisia juridisia sopimuksia tai suuria yhtiöitä. Sen sijaan sille ovat tyypillisiä yksittäisten kauppiaiden, heidän perheidensä ja heidän kauppattaviensa muodostamat verkostot. Kauppaa käytiin henkilökohtaisten tuttaviensa kanssa *komissiokauppana*: eri paikkakunnilla pysyvästi asuvat kauppiaat lähettivät toisilleen kauppatavaraa, jonka myivät paikallisilla markkinoilla parhaalla mahdollisella voitolla. Tällä tavoin syntyi ainoastaan pakkaus-, lastaus- ja kuljetuskuluja; raha- tai luottoliikennettä ei tarvittu. Pääomana toimivat itse tavarat. Molempipuolista luottamusta vahvistivat osaltaan kauppatapaan tyypillisesti kuuluvat lahjat ja tiivis kirjeenvaihto.¹²

Verkosto onkin nähty nimenomaan Itämeren ja hansan kauppa-alueen kauppayhteyksille luonteenomaisena organisaatiomuotona. Verrattuna keskiajan Etelä- ja Keski-Euroopan hierarkkisesti organisoituneisiin suku- ja kauppahuoneisiin Pohjois-Euroopan kauppaa on aiemmassa tutkimuksessa luonnehdittu pienimuotoiseksi ja jopa alkeelliseksi. Verkoston kautta avautuu vaihtoehtoinen selitysmalli, jossa erilaisia organisaatiomuotoja ei arvoteta keskenään, vaan hyväksytään Pohjois-Euroopan paikallisiin kaupan perinteisiin pohjautuva organisaatiomuoto paikallisesti tehokkaana.¹³

Tässä tutkimuksessa olennaista on kyetä paikantamaan ja linkittämään toisiinsa Scheelin ja Chonnertin välisen kaupan ja kauppaverkoston kannalta keskeiset henkilöt. Tämä tapahtuu henkilöiden taustan, osallistumisen ja roolin selvittämisellä, mikä puolestaan edellyttää hyvin tarkkaa lähteiden lähilukua ja mahdollisimman laajaa vertailua muista aikalaislähteistä saatavien tietojen kanssa. Henkilöt, jotka ilmeisesti tuntevat toisensa pitkältä ajalta, osallistuvat verkoston toimintaan ja omaksuvat nimenomaan kaupan kannalta tärkeän roolin, kuuluvat verkostoon. Verkostoteorian termein heidän välillään on vahva side. Pysyvyys on keskeinen kriteeri kauppaverkostoon kuulumiselle.¹⁴

¹² Cordes 2000, 6–14; Stark 1993, 193–194. Hansan alueella tyypillisistä kauppajärjestelyistä laajemmin, ks. Dollinger 1998, 216; Friedland 1991, 169–170; Hunt & Murray 1999, 148; Jørgensen 1963, 668–671; Kallioinen 2000, 243–245; *ibid.* 2002, 106–107; Mickwitz 1938, 115–116, 127–128; Niitemaa 1963, 682–685; Sprandel 1984, 27–29; Stark 1993, 192–194. Lyhyt yleisesitys hansasta ja Suomesta, ks. Kaukiainen 1988.

¹³ Denzel 2001, 75–76; Selzer & Ewert 2001, *passim*.

¹⁴ Ks. alaluku 3.5.

1.4 Lähdemateriaali: kirjeet ja niiden kieli

Tämän tutkimuksen keskeisen lähdeaineiston muodostaa Paavali Scheelin kirjekokoelma, jota säilytetään Helsingin yliopiston kirjastossa. Kirjekokoelman 121 dokumentista 71 liittyy Scheelin kauppayhteyksiin. Paavali Scheelin ja Hans Chonnertin välisen kauppaverkoston kannalta lähdeaineiston ytimen muodostavat kirjekokoelmassa säilyneet Scheelin ja Chonnertin väliseen kauppaan liittyvät 20 kirjettä ja yksi tili vuosilta 1509–1516. Kauppaverkoston kontekstin sekä henkilösuhteiden laajuuden kartoittamisessa olen käyttänyt kaikkia Scheelin kokoelman kirjeitä.

Scheelin kirjekokoelman kirjeet on editoitu Reinhold Hausen laatimassa Suomen keskiajan lähdejulkaisuunsa *Finlands medeltidsurkunder* (FMU). Olen todennut Scheelin ja Chonnertin kauppayhteyksiä käsittelevien dokumenttien alkuperäiskappaleiden perusteella Hausenin lähes 100 vuotta vanhan edition edelleen riittävän laadukkaaksi, joten viittaan lähinnä Hausenin editioon.¹⁵ Muutamat Hausenin editiossa olevat virheet ja puutteet on huomioitu ja korjattu tämän tutkimuksen alaviitteissä.

Scheelin kirjekokoelman ohella olen käynyt läpi mahdollisimman laajasti Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostoa sekä toisaalta Itämeren kaupan olosuhteita sodan aikana valottavan lähdeaineiston ulkomaalaisissa lähde-editioissa. Tämä koskee erityisesti hansaspiirissä syntyneiden dokumenttien editioita: *Hanserecesse* (HR), *Hansisches Urkundenbuch* (HU) ja *Liv-, est- und curländisches Urkundenbuch* (LEC).¹⁶ Näiden lisäksi

¹⁵ *Finlands medeltidsurkunder VI-VII* (1496–1518), Helsinki 1930–1933. Lähdejulkaisun lyhenteenä on FMU, jota seuraa dokumentin numero. Helsingin yliopiston kirjastossa säilytettävät alkuperäiskappaleet (*Paul Scheelin kokoelma*) on numeroitu ja järjestetty FMU:n mukaan, joten viittaan myös alkuperäisiin kirjeisiin FMU:n numeroilla. Kirjekokoelma on myös mikrofilmattu: Ms. Mf. k. 14. Dokumentit ovat luettavissa myös Kansallisarkiston *Diplomatarium Fennicum* tietokannassa: <http://195.148.246.230/DF/index.htm> (viittaus 30.1.2007).

¹⁶ Myös Lyypekin raadin tuomiokirjat (*Lübecker Ratsurteile*) ja Lyypekin veroluettelot 1492–1495 (*Lübecker Pfundzollbücher*) on tarkistettu Scheeliä tai hänen henkilöverkostoaan koskevien viitteiden varalta, mutta suoraan Scheeliin tai hänen kauppaverkostoonsa liittyvä tietoja ei ole löytynyt.

Puolan valtionarkistossa Danzigissa säilytettävät ruotsalaisista kaupungeista saapuneet keskiaikaiset kirjeet on huomioitu useimmissa edellä mainituissa lähde-editioissa. En ole tutustunut originaaleihin Danzigissa, vaan luotan tältä osin em. lähde-editioiden kattavuuteen. Paul Simsonin laatima *Danziger Inventar 1531–1591 (Inventare Hansischer Archive des 16. Jahrhunderts. III Band: Danzig. Bearbeiten von Paul Simson. München – Leipzig 1913.)* ei ole ajallisesti relevantti tämän tutkimuksen kannalta. Sikäli kun em. aikavälin tapahtumat liittyvät esim. Chonnertien suvun myöhempisiin vaiheisiin, perustan kuvaukseni Simsonin teokseen *Geschichte der Stadt Danzig bis 1626* (Simson 1967), joka pohjautuu em. inventaarissa esiteltyihin dokumentteihin.

olen hyödyntänyt Tukholman kaupungin raadin pöytäkirjoja, *Stockholms stads tänkeböcker*, 1500-luvun alusta (SST).¹⁷

Kirjeet olivat esimodernin maailman keskeinen pitkän matkan kommunikaatioväline. Niiden ylivoima tiedonkulussa murtui vasta 1800-luvulla lennättimen keksimisen myötä. Kirjeet kulkivat pitkin maanteitä ja merireittejä kuten ihmisetkin, ja myös samalla nopeudella. Kirjeiden sisältämä tieto oli kuitenkin niin arvokasta, että kirjeitä kuljetettiin myös sellaisissa oloissa, joissa tavaran kuljettaminen oli mahdotonta tai liian kallista. Nimenomaan kaupankäynnissä oli tärkeää olla perillä markkinoiden tilanteesta, mikä vuoksi kauppiaat olivat valmiita maksamaan kirjeiden mahdollisimman nopeasta ja varmasta kulkemisesta.

Kauppiaat joutuivat yleensä itse huolehtimaan kirjeidensä perille menosta, eli heidän täytyi ennalta tietää, mitä kautta ja kenen mukana kirje saavuttaisi vastaanottajan. Tämä edellytti laajaa suhdeverkostoa ja sopivien liikenneyhteyksien odottelua. Kruunun tukemia julkisia postilaitoksia alkoi syntyä Eurooppaan 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa, mutta Itämerellä postilaitos alkoi toimia vasta 1600-luvulla. Kun julkisia, kaikille avoimia tiedonlähteitä ei ollut, henkilökohtaiset kauppaverkostot olivat erottamattomasti yhteydessä tiedonkulun verkostoihin. Tämä pitää paikkansa Itämeren kaupassa, oletettavasti myös Scheelin tapauksessa.¹⁸

Kauppakirjeet olivat käytännössä henkilökohtaisia kirjeitä. Ajoittain myös Scheelin kirjekokoelman liikekirjeissä käsitellään asioita, jotka eivät suoraan liity kaupankäyntiin. Toisaalta esimerkiksi maininnat kauppakumppanin terveydestä lienevät olleet osa kohteliaan kirjeenkirjoittamisen formaalisuuksia.¹⁹ Kauppakirjeissä keskityttiin kuitenkin pääasiassa kaupan kannalta merkittävään informaatioon.

¹⁷ Viittauskäytäntö toimii mainituilla lyhenteillä. Hansisches Urkundenbuchin numerot viittaavat dokumenttien numeroihin samoin kuin FMU:n numerot. Muista lähdejulkaisuista ilmoitetaan ensin osan numero ja kaksoispisteen jälkeen joko dokumentin numero (HR ja LEC) tai sivunumero (SST).

¹⁸ Kallioinen 2002, 46, 47, 84, 85; Kaukiainen 2001, 131–133. Pirinen 1993, *passim*.

¹⁹ Kohteliaaseen kirjeenkirjoitusformulaan kuului mm. terveydentilan kysely ja ”hyvän yön” toivottaminen kirjeen lopussa. Korostamalla epämuodollisuutta kirjeen kirjoittaja saattoi ilmaista tuttavuutta. Vrt. Prusi 2003, 89–90.

Prusi olettaa, että ”hyvän yön” toivotus viittaa kirjeiden kirjoittamiseen iltaisin. Tämä tuskin pitää paikkaansa; kyseessä on fraasinomainen lopputervehdys. Lopputervehdyksellä saatettiin ilmaista emotionaalista läheisyyttä lisäämällä lopputervehdyksen intensiivisyyttä. Normaalisti kirjeen lopussa toivotettiin kirjaimellisesti ”monta hyvää yötä” (ks. esim. FMU 5407: *fele guder nacht*). Joskus Chonnert toivottaa kuitenkin ”suurta hyvää yötä” (FMU 5713: *grot goder nacht*), ”tuhat sata hyvää

Nyt tutkittavassa aineistossa kirjeet noudattavat jokseenkin selkeää formulaa, joka sisältää 1) kohteliaan tervehdyksen, 2) edellisestä kirjeestä ja/tai lahjasta kiittämisen, 3) kauppasioiden tai muun kirjeen pääasian selvittämisen, 4) muut kirjoittajan mielestä mainitsemisen arvoiset asiat, 5) lopputervehdyksen, 6) päiväyksen ja allekirjoituksen.²⁰ Usein jo allekirjoitettuun kirjeeseen on lisätty kappaleen tai parin verran tekstiä: viimehetken tietoja kauppatavarasta ja laivoista sekä reaktioita aivan äsken saapuneisiin uutisiin.²¹ Kirjeet on kirjoitettu suunnilleen nykyistä A4-formaattia vastaaville paperiarkeille tai niistä leikatuille lapuille. Kirjeiden pituus vaihtelee noin puolen sivun lyhyistä viesteistä runsaan kolmen sivun mittaisiin perinpohjaisiin selontekoihin. Kirjeiden keskipituus on n. yksi sivu. Kirjoittamisen jälkeen kirjeet on taiteltu suunnilleen kämmenten mahtuviksi, sidottu paperinauhalla ja sinetöity lähettäjän sinetillä.²²

Lähes kaikki kirjeet on kirjoitettu keskialasaksan kielellä, joka toimi yleisenä kaupan kielenä hansan hallitsemalla Itämerellä.²³ Poikkeuksen tekee ruotsinkielinen kirje, jonka Hans Chonnertin leski lähetti Scheelille.²⁴ Keskialasaksan kieli voidaan nähdä yhtenä hansakaupan tunnusmerkkinä: saksalaiset hansakauppiat hallitsivat Itämeren kauppaa, ja kaupan kannalta keskeiset termit ja mm. kirjalliset tervehdykset olivat kaikkialla saksalaisia. Osallistuminen Itämeren kauppaan oli helpointa keskialasaksan kielellä, minkä vuoksi myös alun perin saksaa taitamattomat kauppiat yleensä opettelivat ainakin lukemaan ja kirjoittamaan keskialasaksan kieltä. Toisaalta jos kaksi toisensa tuntevaa kauppiasta tiesivät, että molemmat ymmärsivät esimerkiksi ruotsia, myös ruotsin kieltä saatettiin käyttää kaupan kielenä.²⁵

Keskiajalle tyypillisesti kirjeissä mainittujen henkilöiden nimien kirjoitusmuoto ei ole vakiintunut. En ole ryhtynyt kääntämään nimiä nykymuotoihinsa, vaan käytän kustakin

yötä” (FMU 5538: *dusen hwndert goder nacht*) tai ”sata tuhatta hyvää yötä” (FMU 5732: *hwndert dwsent goder nacht*). Chonnert nuorempi kirjoittaa viimeksi mainitun toivotuksen numeroin ”100.000 hyvää yötä” (FMU 5842: *c^m guder nacht*).

²⁰ Vrt. Prusi 2003, 76–90. Vaikuttaa siltä, että ainakin saksankieliset kirjeet noudattivat myöhäiskeskiajalla vastaavaa formulaa kaikkialla Itämerellä.

²¹ Tarkempi esitys Chonnertin kirjeiden sisällöstä ja hieman vaihtelevasta rakenteesta, ks. alaluku 3.2. Vrt. myös Strobockin kirje, alaluku 4.4.

²² Kirjeiden taittelu ja sitominen käyvät ilmi alkuperäisissä kirjeissä näkyvistä taitoksista ja viilloista. Kirjeiden sinetit ja sulkijoina toimineet paperinauhat ovat tuhoutuneet – luultavasti jo 1500-luvulla kirjeiden avaamisen yhteydessä.

²³ Hartig 1987, *passim*; Lamberg 2002, 43–48; Peters 2000, *passim*; Prusi 2003, 62, 64.

²⁴ FMU 5879.

²⁵ Scheelin kauppatuttava Stralsundissa, Olof Lorber, kirjoitti Scheelille ruotsiksi. Ks. Lamberg 2002, 47.

henkilöstä sitä nimeä, jolla hän esiintyy lähteissä useimmin.²⁶ Poikkeuksen tekee Paavali Scheel itse: Scheelin etunimi on keskialasaksankielisissä kirjeissä melko säännönmukaisesti *Pawel*, mutta koska suomenkielisessä tutkimuksessa on vakiintunut vanhaan ruotsinkieliseen kirjoitusasuun perustuva *Paavali*, käytän tätä muotoa.²⁷

Kieli- ja nimiongelmia keskeisempi ongelma on kysymys Scheelin ja Chonnertin kirjoitusten – ja laajemmin koko Scheelin kirjekokoelman – edustavuudesta kaupan suhteen. Säilyneet kirjeet ovat suurimmaksi osaksi Scheelin saamia kirjeitä, eikä yhtään Scheeliltä Chonnertille kulkenutta kirjettä ole jäljellä. Kauko Pirinen on todennut kirjeissä mainittujen hintatietojen perusteella, että kirjeet tarjoavat ilmeisen aukottoman lähdeaineiston kauppaa koskevalle tutkimukselle.²⁸ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki Chonnertin Turkuun lähettämät kirjeet olisivat varmasti säilyneet. Luvussa 2 selvitän, miten hyvin kirjeet pystyvät vastaamaan kauppaverkoston koskeviin kysymyksiin.

* * *

Itämeren piirissä käytetyt *mitat, painot ja rahat* vaihtelivat alueittain. Scheelin Danziigiin suuntautuneessa kaupassa käytettiin preussilaisia mittoja ja painoja sekä Preussin markkaa, ferdingiä, shillinkiä ja penniä. Keskeinen tavaran mitta oli lästi, joka vastaa noin 1880 kg. Koska tässä tutkimuksessa keskitytään henkilöihin ja heidän rooliinsa suhteisiin, käytetyt mittayksiköt eivät ole keskeinen ongelma.²⁹

²⁶ Keskiaikaisten nimien ”suomentamisesta” ks. Korpela 2004, 18.

²⁷ Suomenkielinen nimimuoto on ollut käytössä siitä lähtien kun Scheelin kirjekokoelma ”löydettiin”. Ks. Bomansson 1866. Ruotsinkielisessä tutkimuksessa Scheelin etunimi kirjoitetaan ruotsinkielisessä asussa *Påval*. Vrt. Olsson 1947. Tutkimuksissa, joissa keskitytään Scheelin oppineeseen uraan tai yhteyksiin Roomaan, on käytetty Scheelin etunimen latinalaista muotoa *Paulus*. Vrt. Nuorteva 1999; Salonen 2001 ja 2003. Lopuksi Helsingin yliopiston kirjastossa säilytettävä Scheelin kokoelma kulkee *Paul Scheelin kokoelman* nimellä, jossa Scheelin etunimi on lähinnä nykysaksalaisessa muodossa. Myös J. W. Ruuth on käyttänyt muotoa *Paul* (Ruuth 1916, 110). Vaikuttaa siltä, että Scheelin etunimen keskiaikaiset kirjoitusasut riippuvat kulloinkin käytetystä kielestä. Kirjoitusasut eivät siten kerro, miten Scheelin etunimi on todella lausuttu.

²⁸ Pirinen 1956, 443. Henkilökohtaisten kirjeiden arvosta keskiajantutkimuksessa yleensä ks. Constable 1976, 66.

²⁹ Lästi oli sekä tilavuus- että painomitta, ja se määriteltiin hieman eri tavalla erilaisille tuotteille, kuten esimerkiksi viljalle ja kalalle. Hansakaupunkien piirissä näyttää vallinneen mm. sillilästin painoon perustuva yhteisymmärrys lästistä, joka vastasi n. 1880kg. Ks. Wolf 1986, 66–69. Gunnar Mickwitz antaa riittävät tiedot lähteiden tulkintaan: Mickwitz 1938, 6. Rolf Sprandelin (rahat) ja Thomas Wolfin (mitat ja painot) esitykset ovat osaltaan tyhjentäviä: Sprandel 1975, 194–202, *passim*; Wolf 1986, 30–60, 66–69; Liite I, 192–197.

2. Kirkonmies kauppiana

2.1 Paavali Scheel ja hänen kirjekokoelmansa

Tämän tutkimuksen keskeisin lähdeaineisto kuuluu Paavali Scheelin kirjekokoelmaan. Kirjallisuudessa ei ole aikaisemmin esitetty tulkintaa Scheelin kirjekokoelman syntyhistoriasta ja Scheelin roolista kirjeiden kokoajana.³⁰ Kokoelman synnyn ja säilymisen problematiikka avaa ja toisaalta rajaa mahdollisuuksia vastata tutkimuskysymyksiin. Toisena kaupan ja oletetun kauppaverkoston osapuolena sekä lähdeaineiston kerääjänä Scheel on kaupan avainhenkilö.

Paavali Scheel oli kotoisin Porvoon pitäjistä, Haikon kartanosta, ja kuului sukutaustaltaan maalliseen rälssiin.³¹ Scheel aloitti opintonsa Greifswaldin yliopistossa vuonna 1487. Hän suoritti Baccalaureus-tutkinnon Pariisissa vuonna 1489 ja sitä seurasi heti seuraavana vuonna liseniaatin tutkinto. Pariisista hän matkusti suoraan Turkuun, jossa hänet vihittiin tuomiokirkon kaniikiksi vielä vuoden 1490 puolella. Paavin vahvistus arkkipresbyterin virasta on säilynyt tammikuulta 1498, mutta Scheel oli toiminut tässä virassa jo ainakin edellisen vuoden lokakuusta lähtien. Samoihin aikoihin hän toimi myös Turun piispan sihteerinä.³²

Scheel nousi johdonmukaisesti tuomikapitulin virka-asteikossa aina kuolemaansa saakka vuonna 1516. Scheel mainitaan arkkidiakonina Turussa heinäkuussa 1504, mutta hän oli toiminut virassa luultavasti jo vuodesta 1502. Scheel piti arkkidiakonin virkaa hallussaan ilmeisesti ainakin vuoteen 1515 saakka.³³ Myös tuomiorovastin virka lienee langennut Scheelin hoidettavaksi jo elokuussa 1513, kun edellinen tuomiorovasti Henrik Wenne kuoli.³⁴ Ensimmäisen kerran Scheelin mainitaan hoitavan tuomiorovastin

³⁰ Kauko Pirinen mainitsee, että Olof Mustelin olisi 1950-luvun puolivälissä ollut aikeissa julkaista esityksen Scheelin kirjekokoelman ”provenienssista”. Tällaista julkaisua ei tietääkseni ole olemassa. Pirinen 1956, 442, alaviite 4.

³¹ Scheelin suku ja Haikon kartanon omistushistoria, ks. Bomansson 1866, 119–123 ja tämän tutkimuksen alaluku 5.4, sivu 90, alaviite 329.

³² FMU 3499, 3842, 4262, 4333, 4781, 4782. Nuorteva 1999, 83; Pirinen 1956, 237, 361.

³³ Pirinen 1956, 241.

³⁴ Wennelle syksyllä 1513 Lyypekistä osoitettu kirje saapui Turkuun Wennen kuoleman jälkeen, ja on päätynyt Scheelin kirjekokoelmaan. Ks. FMU 5688.

virkaa Hans Chonnertin kirjeessä, joka on päivätty 11.4.1514.³⁵ Ilmeisesti hän käytännössä hoiti virkaa tästä eteenpäin, vaikka viimeinen virantäyttöä koskeva supliikki hyväksyttiin Roomassa, paavin kuuriassa, vasta 16.2.1515. Paavali Scheel oli elossa vielä ainakin 31.7.1516, mutta kuoli syksyn tai alkutalven aikana.³⁶

Kirkollisten tehtäviensä ohella Scheelillä oli ajoittain näkyvä rooli myös Ruotsin valtakunnan asioiden hoidossa. Vuonna 1504 hänen sekä Turun pormestarin ja erään Turun raatimiehen valvontaan oli uskottu Turun linnan hallinto valtionhoitaja Svante Nilsson Sturen nimissä.³⁷ Luottamuksellisista suhteista valtionhoitajaan kertoo myös Scheelin kirje Svantelle vuonna 1506.³⁸ Talvella 1509–1510 Scheel matkusti ruotsalaisen delegaation jäsenenä Novgorodiin neuvottelemaan Venäjän ja Ruotsin välisestä rauhasta.³⁹ Scheelin asemasta arvostettuna neuvottelijana – tai vähintäänkin tulkkina – kertoo Viipurin linnanhera Erik Turesson kirje Turun piispalle. Erik pyysi Turun piispaa lähettämään Venäjälle suuntaavan delegaation mukaan ”hyvän, älykkään miehen kirkosta, joka osaa puhua hyvin myös latinaa.”⁴⁰

Scheelin nousujohteinen ura Turun tuomiokapitulissa perustui tuskin pelkästään hänen rälssitaustansa suomaan etuoikeutettuun asemaan ja vaurauteen. Ainakaan hänen sukunsa ei kyennyt kustantamaan hänen opintojaan: Scheel opiskeli Pariisissa maksamatta lukukausimaksuja, koska hän oli varaton.⁴¹ Hänen nopea nousunsa tuomiokapitulinkin virkahierarkiassa osoittaa, että hän selviytyi tehtävistään kunnialla. Luultavasti hän tuli myös toimeen ympärillään olevien ihmisten kanssa, eli osasi luoda ystävyyssuhteita.

Konkreettinen esimerkki Scheelin integroitumisesta tuomiokapituliin on hänen arkkipresbyterin nimitykseensä liittynyt erityisvapaus. Toimiessaan piispan sihteerinä Scheel oli onnettomuudessa menettänyt vasemman käden peukalonsa. Kanonisen oikeuden mukaan tällainen ruumiinvamma saattoi estää alttaripalveluksen ja siten katkaista papin uran. Turun tuomiokapituli ja piispa hankkivat kuitenkin Scheelille paavilta

³⁵ FMU 5713.

³⁶ Pirinen 1956, 218–223, 247.

³⁷ FMU 5046.

³⁸ FMU 5182.

³⁹ FMU 5446, 5450, 5471.

⁴⁰ Ks. FMU 5349: *en godh fornwmstogh man aff cappellet, ther wel kan latine och tala for sigh.*

⁴¹ Nuorteva 1999, 83.

erityisvapauden virantoimitukseen.⁴² Turun tuomiokapitulin arvovaltainen enemmistö selvästi halusi nähdä Scheelin toimivan tuomiokapitulin tehtävissä. Scheel oli integroitunut tiiviisti 1400-luvun lopun ja 1500-luvun alun Turun hiippakunnan ja Ruotsin valtakunnan hallitsevaan luokkaan.

Scheelin kirjekokoelma sisältää 121 asiapaperia, kirjettä, kirjekonseptia (lähetettyjen kirjeiden luonnosta) ja muistiinpanoa vuosilta 1460–1516. Kokoelma on ainoa laatuaan Suomen keskiaikaisen lähdeaineiston joukossa. Vastaavia keskiaikaisia, yhden henkilön kirjeenvaihtoon ja kirjalliseen toimintaan liittyviä kokoelmia on säilynyt Itämeren piirissä lähinnä Tallinnassa. Toisaalta henkilökohtainen kirjeenvaihto oli keskiajan yläluokan ja porvariston keskuudessa enemmän sääntö kuin poikkeus, ja kirjeitä luultavasti säilytettiin ainakin jonkin aikaa niiden saapumisen jälkeen. Scheelin kokoelman kaltaiset kirjekokoelmat lienevät aikanaan olleet melko tavallisia.⁴³

Kirjekokoelma liittyy käsitteenä keskiajan oppineiden kokoelmiin, jotka olivat tyypillisesti alkuperäisistä kirjeistä kronologisesti, temaattisesti ja/tai kirjeenvaihtokumppaneiden mukaan koottuja ja jäsenneltäviä yhtenäisiä kokoelmia. Tällaisten kokoelmien laatiminen periytyi jo antiikin ajalta, eikä ollut myöhäiskeskiajalla mikään uusi ilmiö. Erityisesti renessanssin oppineisuuden idean innoittamina 1400-luvun humanistit harrastivat kirjeiden kokoamista ja editointia.⁴⁴

Scheelin kirjekokoelma ei ole tällainen kopioitu ja valmiiksi editoitu kokoelma. Kokoelmassa on säilynyt etupäässä Scheelin vastaanottamia alkuperäisiä kirjeitä täysin editoimattomina. Scheelille osoitettujen kirjeiden joukossa on myös muutamia Scheeliä koskevia, muille Turussa oleskelleille henkilöille lähetettyjä kirjeitä. Joissakin kirjeistä on Scheelin lyhyitä merkintöjä, mutta Scheelin itsensä kokonaan kirjoittamia kirjekonsepteja ja muistiinpanoja on vain viisi kappaletta. Verrattuna muihin keskiaikaisiin kirjekokoelmiin Scheelin omien kirjeiden osuus kirjekokoelmassa on mitättömän pieni. Vaikuttaa siltä, että Scheel ei ole pitänyt erityisen tärkeänä säilyttää omien kirjeidensä

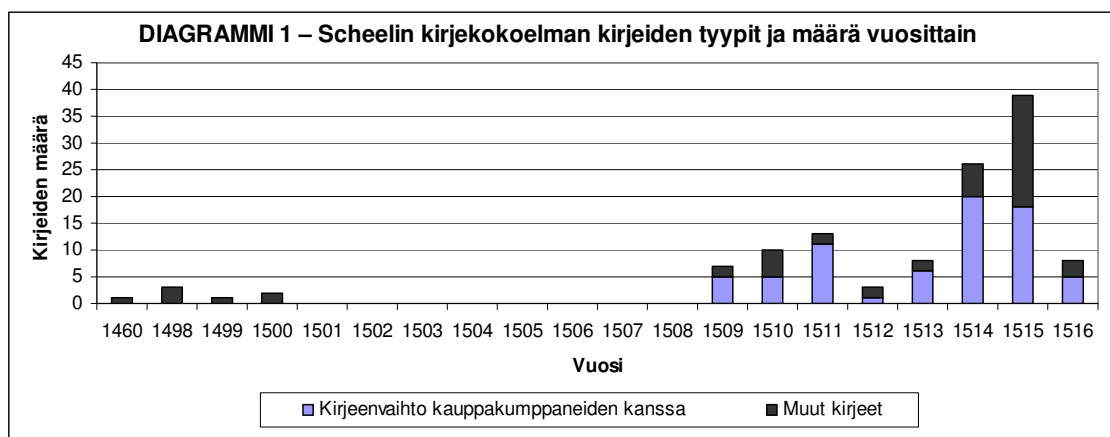
⁴² FMU 4781, 4782 ja 4783. Pirinen 1956, 212–214; Salonen 2001, 321–322 ja Salonen 2002, 20, 23.

⁴³ Dollinger 1998, 237, 276. Tunnetuin ja laajalti erilaisissa tutkimuksissa käytetty hansakauppiaan kirjekokoelma on Veckinchusenin kokoelma Tallinnassa. Vrt. Irsigler 1985. Englannista tunnetaan laajat Stonorin ja Pastonin sukujen arkipäiväistä elämää valottavat kokoelmat. Ks. Constable 1976, 40; Bak 1987, 95.

⁴⁴ Constable 1976, 11–41. Luettelo merkittävistä kirjekokoelmista, ks. Bak 1987, 91–95.

luonnoksia tai kopioita lähetetyistä kirjeistä, tai on säilyttänyt ne enimmäkseen erillään saamistaan kirjeistä. Tältäkin osin Scheelin kirjekokoelma poikkeaa humanistisen kirjekokoelman ideasta.⁴⁵

Scheelin kirjekokoelman dokumentit voidaan jakaa aiheidensa ja kirjeissä esiintyvien henkilöiden perusteella kahteen ryhmään: Scheelin kauppasuhteita koskeviin kirjeisiin ja muihin kirjeisiin. Muut kirjeet käsittävät kirjeenvaihtoa Scheelin tuttavien kanssa sekä tuomiokapitulin virkojen hoitoon ja hankintaan liittyvää kirjeenvaihtoa. Toisaalta kirjeet jakautuvat myös ajallisesti ja määrällisesti kahteen täysin erilliseen ryhmään: vuonna 1500 tai sitä ennen kirjoitettuihin kirjeisiin, sekä vuosina 1509–1516 kirjoitettuihin kirjeisiin. Scheelin kokoelman ajallinen ja aihepiirien mukainen jakauma selviää diagrammista 1.

2.2 Kuinka Scheelin kirjekokoelma on syntynyt?

Vuosi 1509 on selvästi avainvuosi Scheelin kirjekokoelman syntymisen kannalta. Ennen vuotta 1509 päivätyt seitsemän dokumenttia muodostavat vain vajaat 6 % koko kirjekokoelmasta. Yhtä lukuun ottamatta ne liittyvät Scheelin rooliin Turun tuomiokapitulissa. Kolme kirjettä vuodelta 1498 ovat konsepteja, ja liittyvät edellä mainittuun kysymykseen Scheelin virkakelpoisuudesta puuttuvasta peukalosta huolimatta.⁴⁶ Vuosien 1499–1500 kolme dokumenttia liittyvät Turun tuomiorovasti Henrik Wennen ja muiden Upsalan arkkihiippakunnan korkea-arvoisten kirkonmiesten Roomassa ottamaan lainaan

⁴⁵ Vrt. Constable 1976, 56–57. Constablen perustyyppittelyn mukaan Scheelin kokoelma on ”(satunnainen) arkisto verrattuna didaktisiin ja kirjallisiin (suunnitelmallisiin) kirjekokoelmiin.

⁴⁶ FMU 4781, 4782 ja 4783.

ja sen maksujärjestelyihin vuosina 1499–1500.⁴⁷ Vanhin dokumenteista on vuodelta 1460, ja koskee paavin vahvistamaa lupaa avioliitolle, jossa puoliset ovat läheistä sukua toisilleen.⁴⁸

Vanhimman dokumentin yhteys Scheeliin on epäselvä, mutta dokumentin iän vuoksi on varmaa, että se on joutunut Scheelin kokoelmaan paljon laatimisajankohtansa jälkeen. Sen sijaan Scheelin virkakelpoisuutta koskevat dokumentit ovat luultavasti olleet Scheelille varsin arvokkaita, vaikka ne eivät olekaan virallisia kappaleita (jotka siis lähetettiin Roomaan). Virkakelpoisuutta koskevat dokumentit ovat saattaneet joutua Scheelin kokoelmaan myöhemmin, kun Scheel haki muita tuomiokapitulien virkoja. Tällöin aikaisempien hakemusten sanamuodot ja perustelut ovat voineet olla hyödyksi. Henrik Wennelle osoitetut kirjeet ovat puolestaan voineet päättyä Scheelille kahta tietä: joko Wennelle on antanut velkajärjestelyt Scheelin hoidettavaksi vuoden 1500 tienoilla tai pian sen jälkeen, tai kirjeet ovat joutuneet Scheelin haltuun Wennen kuoltua vuonna 1513, jolloin tuomiorovastin viranhoito lankesi Scheelin tehtäväksi.

Merkille pantava seikka Scheelin kokoelman vanhimpien kirjeiden kohdalla on, etteivät kirjeet ole välttämättä kuuluneet Scheelin kokoelmaan vuoden 1500 tienoilla. Ne on voitu liittää kokoelmaan myöhemmin, jopa vasta vuoden 1513 lopulla, jolloin Scheel alkoi käytännössä hoitaa tuomiorovastin virkaa ja ryhtyi hankkimaan paavilta virallista siunausta uudelle asemalleen. Tämä lisää ennestään vuoden 1509 merkitystä Scheelin kirjekokoelman avainvuotena. Miksi Scheel olisi alkanut säilyttää saamiaan kirjeitä vasta ja juuri tällöin?

Kaikki vuodelta 1509 säilyneet seitsemän kirjettä on päivätty syyskuussa tai sen jälkeen.⁴⁹ Mikään Scheelin elämässä ei kuitenkaan näytä muuttuneen tällöin. Scheelin virkaura ei perustele kirjeiden kokoamisen aloittamista juuri vuonna 1509, sillä Scheelin asema Turun tuomiokapitulissa ei tänä vuonna muuttunut. Scheelin vuonna 1509 saami-

⁴⁷ FMU 4831, 4873 ja 4884. FMU 4873:n liitteenä on aikanaan ollut Linköpingin vt. piispan (*electuk-sen*) Hemming Gadhin Henrik Wennelle lähettämiä dokumentteja, jotka koskivat 1300-luvulla eläneen Turun piispa Hemmingin kanonisoimista. Nämä eivät ole säästyneet Scheelin kokoelmassa tai muualla.

⁴⁸ FMU 4948. Hausen on ajoittanut dokumentin väärin. Paavin penitentiariaatin asiakirjoissa tapaus on käsitelty 9. heinäkuuta 1460. Ks. Salonen 2001, 258.

⁴⁹ FMU 5407 (11.9.), 5408 (13.9.), 5417 (20.10.), 5422 (18.11.), 5423 (24.11.), 5424 (29.11.), 5425 (9.12.).

en kirjeiden joukossa ei myöskään ole yhtään kirjettä, joka kertoisi Scheelin aseman muuttuneen hänen tuttavapiirissään Turun hiippakunnassa tai Ruotsin valtakunnassa.

Voisiko kaupankäynti selittää kirjeiden kokoamisen aloittamisen syksyllä 1509? Jos Scheel ryhtyi käymään kauppaa Itämeren piirissä juuri vuoden 1509 syksyllä, hän saattoi ryhtyä säilyttämään kauppakirjeiden ohessa myös muita kirjeitä. Kuitenkin, kuten Pirinen on huomauttanut, vuoden 1509 kauppakirjeiden sekä vuonna 1512 kirjoitetun tilin sisältö viittaavat varhaisempiin kauppayhteyksiin. Vuonna 1509 Scheel sai kaupakirjeitä danzigilaiselta Hans Chonnertilta ja tallinnalaiselta Hans Suurpäältä. Molemmat lähettivät Scheelille tavaraa tämän aikaisempien tilausten perusteella, ja Chonnertin vuoden 1512 tili sisältää tietoja varhaisemmista, mahdollisesti jo vuonna 1508 Turun ja Danzigin välillä kulkeneista tavaralähetyksistä.⁵⁰

Kirjekokoelman sisäinen tarkastelu ei selitä kokoelman syntyä. Päinvastoin, syksyn 1509 satunnaisuus kirjekokoelman ”aloitusvuotena” vaikuttaa entistä oudommalta. Scheelillä ei näytä olleen erityistä syytä aloittaa kirjeiden kokoamista syksyllä 1509, ellei hän olisi koonnut kirjeitä jo aikaisemmin, jopa edeltävien 20 vuoden ajan. Scheel oli opiskellut Pariisissa asti ja palvellut Turun piispaa, joten kirjeiden kokoaminen sekä oppineiden harrastuksena että keskeisenä osana mitä tahansa asiakirjahallintoa oli Scheelille varmasti tuttua. On pidettävä hyvin todennäköisenä, että Scheel oli säilyttänyt kirjeitä jo syksyä 1509 edeltävältä ajalta, mutta nämä kirjeet ovat tuhoutuneet.

Kirjeiden tuhoutumisen syyksi saattaa riittää yksinkertaisesti se, että kirjeitä on säilytetty joko Scheelin elinaikana tai hänen kuolemansa jälkeen useammassa osassa, joista vain vuosina 1509–1516 saapuneet kirjeet ovat säästyneet. Kauppakirjeiden säilyttämisen logiikka ei kuitenkaan tue näkemystä, jonka mukaan kirjekokoelma olisi jaettu syksyn 1509 kohdalta. Kun Scheelin saamia kaupakirjeitä verrataan Scheelin saamiin ja kirjoittamiin tileihin, huomataan, että Scheel näyttää säilyttäneen kaupakirjeitä siten, että hänellä on ollut tarvittava informaatio tilinpitoon myös ilman kauppakumppanin

⁵⁰ Ks. Pirinen 1956, 443, alaviite 7. FMU 5407 ja 5408 (Hans Chonnert Danzigista syyskuussa); FMU 5422 (Hans Suurpää marraskuussa); FMU 5748 (Chonnertin tili vuodelta 1512). Hausen on ajoittanut vuoden 1512 tilin väärin vuoteen 1514. Tilistä käy ilmi, että se on kirjoitettu vuonna 1512, sillä eräs siinä listattu tavaralähetys on lähetetty ”nyt vuonna 1512”: *nu tor thyt jnt jar xij*.

erikseen lähettämiä tilejä.⁵¹ Tilinpito ja tilien tarkistaminen olivat oletettavasti yksi keskeisimpiä syitä kirjeiden säilyttämiselle. Kun Scheel näyttää käyneen kauppaa Suurpään ja Chonnertin kanssa jo ennen vuoden 1509 syksyä, hän tuskin on omaehtoisesti hävittänyt aikaisempia kauppakirjeitä, joissa on ollut kauppataseen kannalta merkittävää informaatiota.

Scheelillä on siis luultavasti ollut kirjeitä tallessa jo syksyä 1509 edeltävältä ajalta, eikä hänellä ole ollut syytä jakaa säilyttämiään kirjeitä juuri syksyn 1509 kohdalta. Päinvastoin, hänellä olisi ollut hyvä syy pyrkiä säilyttämään myös ennen syksyä 1509 saamansa kauppakirjeet yhdessä myöhempien kauppakirjeiden kanssa. Kun kirjeiden säilyttämisen syyt eivät perustele kirjekokoelman jakamista syksyn 1509 kohdalta, vaikuttaa epätodennäköiseltä, että kokoelmasta olisi myöhemminkään tuhoutunut satunnaisesti juuri syksyä 1509 edeltävä materiaali. Scheelin toiminta tai kokoelman myöhempi säilyminen ei selitä aikaisempien kirjeiden puuttumista.

Vastaus syksyn 1509 merkitykselle Scheelin kokoelman avainvuonna saattaakin löytyä vuonna 1509 käynnissä olleesta Ruotsin ja Tanskan sodasta. Varhain elokuussa 1509 tanskalaiset onnistuivat hyökkäämään Turkuun ja ryöstämään kaupungin järjestäytyntä vastarintaa kohtaamatta. Tapahtumasta on säilynyt useita mainintoja, joista Turun piispan Johan Olofssonin kuvaus on seikkaperäisin. Hänen mukaansa tuomiokirkko oli menettänyt arvoesineensä ja rahvas kaiken omaisuutensa. Pormestareita, raadin jäseniä ja pappeja oli tapettu, porvareita ja kauppiaita otettu vangiksi.⁵² Turun ryöstö näkyy myös Scheelin kauppakumppaneiden kirjeissä. Hans Chonnert lisäsi 13.9.1509 päivämäänsä kirjeeseen ehdon, jonka mukaan Scheelin tuli ottaa hallintaansa Peter Wijelle osoitettu tavaralähetys, mikäli tämä olisi kuollut. 18.11.1509 päivämässään kirjeessä Hans Suurpää puolestaan tiesi periä velkoja turkulaiselta Nils Ruterilta, joka kuulemma ei ollut Turussa tanskalaisten hyökätessä – eli oli siis hengissä.⁵³

⁵¹ Kauppakirjeiden säilyttämisen logiikka saa vahvistusta Scheelin ja lyypekkiläisen Herman Bremerin välisestä kirjeenvaihdosta vuosina 1513–1515. Pirisen toteaa kirjeissä mainittujen tavaralähetysten vertailun perusteella, että ”kun molemminpuoliset suoritukset niinkin hyvin vastaavat toisiaan, tuntuu todennäköiseltä, että aineisto näiden vuosien kohdalta on aukoton.” Pirinen 1956, 447.

⁵² Johan Olofssonin kertomus, ks. FMU 5398. Muut paikalliset maininnat: FMU 5395, 5396, 5414; Lyypekin kronikka: FMU 5433.

⁵³ FMU 5408, 5422.

Kun tanskalaiset ryöstivät Turun tuomiokirkon ja porvarien taloja sekä surmasivat pappeja, he ryöstivät varmasti myös papiston asumuksia. Kirkot ja papiston asumukset kelpasivat ryöstökohteeksi tanskalaisille: samoihin aikoihin Turun ryöstön kanssa tanskalaiset hyökkäsivät myös Raaseporin tienoille, jossa he ryöstivät Inkoon kirkon ja pappilan.⁵⁴ Tällaisissa hyökkäyksissä pappien henkilökohtaiseen omaisuuteen kuuluneet kirjeet ja muut dokumentit – jotka olivat tähän aikaan yleisesti jo paperia – saattoivat helposti tuhoutua tai tulla kaapatuiksi muun tavaran ohessa. Scheel oli vuonna 1509 arkki-diakoni, arvojärjestyksessä Turun tuomiokapitulिन toiseksi arvokkain pappishenkilö. Hänen asuntonsa oli varmasti ryöstämisen arvoinen.

Scheelin kirjekokoelman myöhemmät vaiheet ovat epäselvät, mutta arvattavissa. Kokoelman viimeinen dokumentti on heinäkuulta 1516, ja Scheelin lienee kuollut pian tämän jälkeen. Tämä korostaa kokoelman henkilökohtaisuutta: kukaan muu – esimerkiksi Scheelin seuraaja tuomiorovastin virassa – ei jatkanut kirjeiden kokoamista. Scheelin kokoelman kirjeitä ei ole myöskään sekoitettu muihin mahdollisiin kokoelmiin. Kokoelma on siten varsin todennäköisesti samanlainen kuin se on ollut Scheelin kuollessa.

Scheelin kirjekokoelman kirjeet on merkitty Keisari Aleksanterin yliopiston (nyk. Helsingin yliopiston) omaisuudeksi vuonna 1853. Luultavasti kirjekokoelma oli evakuoitu Turusta Tukholmaan viimeistään Suomen sodan aikana 1808–1809, ja palautettiin Venäjän vallan alla olevaan Suomeen 1800-luvun puolivälissä. Koska kokoelma on säilynyt, se tuskin oli Turussa, kun Turun yliopiston kirjasto tuhoutui tulipalossa vuonna 1827. Myös aikaisemmat siirtoajankohdat ovat mahdollisia. Turun tuomiokirkko ja tuomiokapitulिन kaupunkikiinteistöt olivat kärsineet pahasti tulipalossa maaliskuussa 1546,⁵⁵ ja Scheelin kokoelma on hyvin voitu kuljettaa Tukholmaan jo ennen tätä. Syynä siirrolle on voinut olla tanskalaisen Severin Norbyn sotaretki vuonna 1520 tai Kustaa Vaasan vaiheittain toimeenpanema kirkon omaisuuden takavarikointi reformaation yhteydessä.⁵⁶

⁵⁴ FMU 5403, 5405.

⁵⁵ Ks. Pirinen 1962, 142.

⁵⁶ Pirinen 1947, 108. Pirinen olettaa, että Scheelin kokoelma siirretty ulkomaille unionitaistelujen viimeisinä vuosina.

2.3 Scheelin kauppasuhteet

Kuten diagrammista 1 näkyy, Scheelin kauppakumppaneiltaan saamat kirjeet muodostavat huomattavan osuuden Scheelin kirjekokoelman kirjeistä. Vuosilta 1509–1516 säilyneistä 114 dokumentista 71 (runsas 60 %) liittyy Scheelin kauppasuhteisiin. Koska kaupankäynti perustui henkilökohtaiseen luottamukseen, henkilökohtaiset suhteet ja niiden ylläpito olivat tärkeitä kaupan kannalta. Siksi olen lukenut kauppakirjeisiin myös kaikki sellaiset kirjeet, jotka Scheel on saanut kauppatuttaviltaan, mutta jotka eivät käsittele ensisijaisesti tai lainkaan kaupankäyntiä.

Scheelin kauppakumppanit olivat Herman Bremer Lyypekissä,⁵⁷ Hans Chonnert, tämän leski Margareta ja heidän poikansa Hans Chonnert nuorempi sekä Klaus Strobock Danzigissa,⁵⁸ Olof Lorber Stralsundissa,⁵⁹ Herman Yssechel Riiassa,⁶⁰ Hans Suurpää, tämän leski Gertrud sekä Viktor van der Lijppe Tallinnassa,⁶¹ Hans Burmester, Herman Lutinck, Jost Jakobsson, Klaus Boije ja Gorius Holst Tukholmassa⁶² sekä Hans Detmerson Viipurissa⁶³. Nämä Scheelin suorat kauppasuhteet käyvät ilmi kuvioista 1.⁶⁴ Tämä kuvio käsittää vain suoraan Scheelin kanssa yhteyksissä olleet kauppiaat. Luonnollisesti Scheelin kauppakumppanit olivat puolestaan yhteydessä muihin kauppiaisiin ja kaupunkeihin.

⁵⁷ FMU 5688, 5760, 5762, 5788, 5797, 5805, 5815, 5825, 5827, 5834, 5837, 5838.

⁵⁸ Hans Chonnert, FMU 5407, 5408, 5459, 5476, 5537–5539, 5545, 5687, 5713, 5726, 5730, 5732, 5737, 5739, 5744, 5748, 5753; tämän leski Margareta FMU 5879; heidän poikansa Hans Chonnert nuorempi, FMU 5746, 5842; Klaus Strobock, FMU 5544.

⁵⁹ FMU 4646, 4686, 6723, 5742, 5751, 5813. Lorber kirjoitti Scheelille ruotsiksi. Ks. Lamberg 2002, 47.

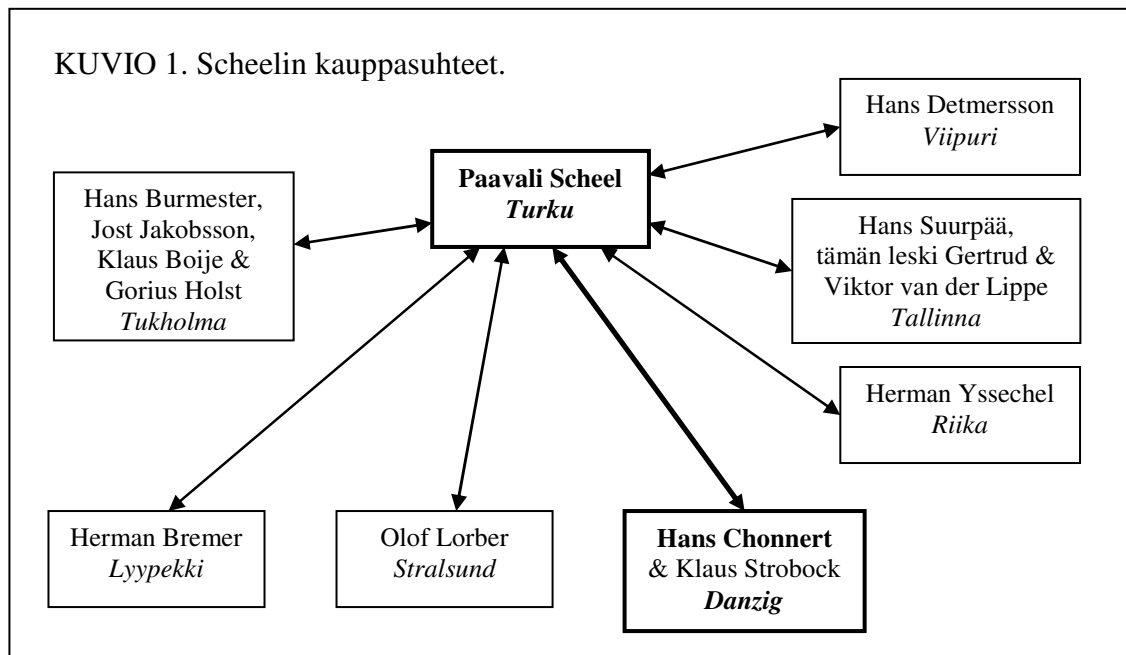
⁶⁰ FMU 5749, 5759, 5875.

⁶¹ Hans Suurpää, FMU 5422–5424, 5449, 5465, 5471; tämän leski Gertrud, FMU 5516, 5525, 5547, 5549, 5555, 5558, 5665; Viktor van der Lijppe, FMU 5832, 5835, 5849, 5874. Viktor van der Lijppe oli Gertrudin toinen aviomies Hansin kuoleman jälkeen. Ks. Johansen 1973, 422, alaviite 68.

⁶² Hans Burmester, FMU 5695, 5720, 5728, 5747; Herman Lutinck, FMU 5758; Jost Jakobsson, FMU 5819; Klaus Boije, FMU 5833, 5864; Gorius Holst, FMU 5844. Kaikki tukholmalaiset kauppiaat kirjoittivat Scheelille saksaksi.

⁶³ FMU 5869, 5886.

⁶⁴ Scheelin kauppakirjeenvaihto yleensä: Kallioinen 2000, 224–225; Pirinen 1956, 440–458. Kuvion 1 yhteydet muistuttavat pitkälti Mika Kallioisen tutkimaa turkulaisen kauppiaan kauppaverkosta 1800-luvun alussa. Vrt. Kallioinen 2002, 44.

Muutamit Scheelin kirjekoelmassa olevista kauppakirjeistä on osoitettu jollekin muulle kuin Scheelille itselleen. Tällaisia kirjeitä ovat Herman Bremerin vuoden 1513 kirje Henrik Wennelle, Scheelin edeltäjälle tuomiorovastin virassa;⁶⁵ Hans Chonnertin kirje Turun piispalle Arvidille vuonna 1511 ja Chonnertin kaksi kirjettä Turussa oleskelevalle pojalleen vuonna 1514;⁶⁶ sekä Hans Detmerssonin vuonna 1516 tukholmalaiselle Michel Hardenbergille osoittama kirje.⁶⁷ Lisäksi Scheelin kauppakirjeiden joukossa on yksi Scheelin itsensä kirjoittama, Hans Suurpäälle osoitettu kirje vuodelta 1510.⁶⁸ On mahdollista, että viimeksi mainittu kirje on konsepti lähetetystä kirjeestä, mutta on myös pidettävä mahdollisena, ettei Scheel koskaan lähettänyt kirjettä. Olen laskenut kauppakirjeiden joukkoon myös Scheelin itsensä vuonna 1514 kirjoittaman tilin Hans Chonnertin kanssa käydystä kaupasta. Kyseinen tili on ainoa Scheelin itsensä tuottama dokumentti Scheelin ja Chonnertin kauppasuhteeseen liittyvässä aineistossa.⁶⁹ Voidaan olettaa, että Scheel on lähettänyt tilin Hans Chonnertille, mutta säästänyt konseptikapaleen itselleen.

Olen liittänyt kuolleiden kauppakumppanien sukulaisten lähettämät kirjeet yhteen kauppakumppanin eläessään lähettämien kirjeiden kanssa. Tällaisia kirjeitä ovat Hans

⁶⁵ FMU 5688.

⁶⁶ FMU 5539, 5737, 5739.

⁶⁷ FMU 5886.

⁶⁸ FMU 5471.

⁶⁹ Scheelin kirjoittamat dokumentit: FMU 5471, 5716, 5753 (tili vuodelta 1514), 5861, 5862.

Chonnert nuoremman kirje Scheelille vuonna 1515;⁷⁰ Hans Chonnerin lesken kirje Scheelille vuonna 1516;⁷¹ sekä Hans Suurpään lesken kirjeet vuosina 1511 ja 1513.⁷² Hans Chonnert nuorempi on lisäksi lähettänyt Scheelille kirjeen isänsä vielä eläessä vuonna 1514.⁷³ Scheelin kokoelman 71 kauppakirjettä jakautuvat siten seuraavasti: 54 varsinaisen kauppakumppanin Scheelille osoittamaa kirjettä; 10 varsinaisen kauppakumppanin sukulaisten Scheelille kirjoittamaa kirjettä; viisi Scheelin kauppakumppanien kirjettä, jotka on osoitettu jollekin muulle kuin Scheelille itselleen; yksi Scheelin itsensä kirjoittama tili sekä yksi Scheelin kirjoittama kirjekonsepti. Olen koonnut kaikki Scheelin kaupankäyntiin liittyvät kirjeet ja tilit taulukkoon 1.

TAULUKKO 1. Paavali Scheelin kirjekokoelman kauppakirjeet 1509–1516.

Kaupunki	Kauppakumppani	1509	1510	1511	1512	1513	1514	1515	1516	Yht.	yht./kaup
Danzig	Hans Chonnert	2	2	4*	1	1	(9)!*	(1)	(1)	21	
”	Klaus Strobock	-	-	1	-	-	-	-	-	1	22
Lyypekki	Herman Bremer	-	-	-	-	1*	2	9	-	12	12
Stralsund	Olof Lorber	-	-	-	-	2	3	1	-	6	6
Tukholma	Hans Burmester	-	-	-	-	1	3	-	-	4	
”	Herman Lutinck	-	-	-	-	-	1	-	-	1	
”	Jost Jakobsson	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
”	Klaus Boije	-	-	-	-	-	-	2	-	2	
”	Gorius Holst	-	-	-	-	-	-	1	-	1	9
Tallinna	Hans Surpe	3	3!	(6)	-	(1)	-	-	-	13	
”	Viktor van der Lippe	-	-	-	-	-	-	3	1	4	17
Riika	Herman Yssechel	-	-	-	-	-	2	-	1	3	3
Viipuri	Hans Detmersson	-	-	-	-	-	-	-	2*	2	2
	<i>Kaikki yhteensä</i>	5	5	11	1	6	20	18	5	71	

Taulukon 1 merkkien selitykset: * merkitsee, että kirjeiden joukossa on jollekin muulle kuin Scheelille itselleen osoitettu kirje. Sulut () kertovat, että kirjeet on saatu kuolleen kauppakumppanin leskeltä tai pojalta. Huutomerkki (!) kertoo, että kirjeiden joukossa on Scheelin itse kirjoittama kirje tai tili.

Taulukossa on luetteloitu Scheelin kauppakumppaneiden Scheelille lähettämät kauppakirjeet vuosittain. Samalla siinä on esitetty ne tapaukset, joissa kysymyksessä ei ole kauppakumppanin itsensä suoraan Scheelille osoittama kirje. Myös Scheelin itsensä kirjoittama kirje ja tili on sisällytetty taulukkoon. Danzigin kohdalla vuosi 1514 on monimutkaisempi: yhdeksästä kirjeestä viisi on Chonnertin kirjeitä Scheelille, kaksi Chonnertin kirjeitä Turussa oleskelevalle pojalleen, yksi Chonnertin pojan kirje Scheelille ja yksi Scheelin kirjoittama tili.

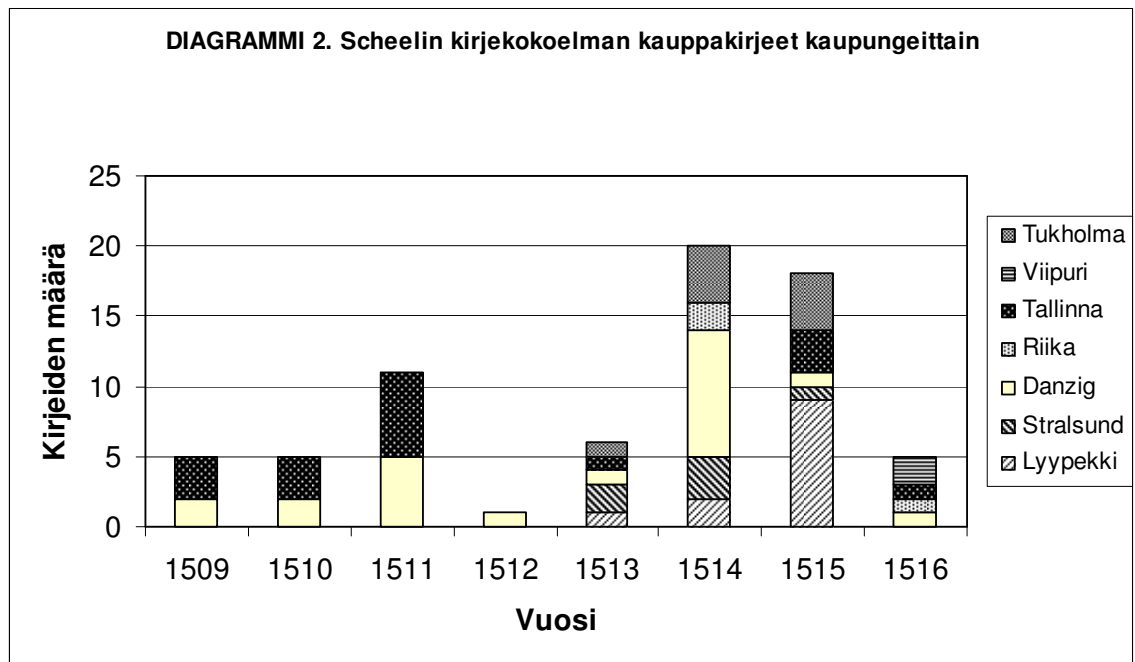
⁷⁰ FMU 5842.

⁷¹ FMU 5879.

⁷² FMU 5516, 5525, 5547, 5549, 5555, 5558, 5665.

⁷³ FMU 5746.

Scheelin kauppasuhteet Itämeren piirissä eivät olleet täysin samanaikaisia, ja eri kaupunkien merkitys näyttää korostuvan eri aikoina. Lisäksi kaksi Scheelin kauppakumppania, danzigilainen Hans Chonnert ja tallinnalainen Hans Suurpää, kuolivat ennen Scheeliä. Molemmissa tapauksissa kuolleiden kauppakumppaneiden sukulaiset jatkoivat kauppakumppanuutta Scheelin kanssa. Taulukon 1 tietojen pohjalta on koottu diagrammi 2, jossa kauppakirjeet esitetään kronologisesti kaupungeittain suhteutettuna.

Diagrammi 2 hahmottaa joitakin Scheelin kauppayhteyksien keskeisiä trendejä. Vuosina 1509–1512 Scheelin kauppayhteydet suuntautuivat yksinomaan Tallinnaan ja Danzigiin, kun taas vuosina 1513–1516 Scheelillä oli samanaikaisesti yhteyksiä useampiin kaupunkeihin Itämeren piirissä. Tämän työn puitteissa ei ole mahdollista selvittää tarkemmin Scheelin muita kauppayhteyksiä ja niiden erityispiirteitä. Huomionarvoista on kuitenkin vuosien 1512 ja 1513 aikana tapahtuva muutos kaupassa: ennen vuotta 1513 Scheel kävi kauppaa ainoastaan Tallinnaan ja Danzigiin, mutta vuodesta 1513 alkaen Tukholma, Stralsund ja Lyypekki nousevat keskeisiksi.

Syytä Stralsundin ja Lyypekin merkityksen nousulle on etsitty Tanskan ja Ruotsin sekä Tanskan ja Lyypekin välisten sotien päättymisestä, joka vapautti Itämeren kaappareista

vuodesta 1512 alkaen.⁷⁴ Purjehdus Turun kannalta perinteisesti keskeisiin hansakaupunkeihin, Lyypekkiin ja Stralsundiin, oli jälleen turvallista, kun purjehdusreitit varrella sijaitsevia Gotlantia ja Skoonea hallitseva Tanska ei enää lähettänyt kaappareita merille.⁷⁵

Tukholman merkityksen korostuminen vuodesta 1513 alkaen on vaikeammin perusteltavissa, sillä Turun ja Tukholman yhteydet tiedetään varsin vilkkaiksi myös sodan aikana. Scheelin kauppayhteydet Tukholmaan saattavat liittyä Lyypekin ja Stralsundin reitin avautumiseen: myös Tukholman kauppa ja erityisesti kauppamerenkulku Lyypekkiin oli kärsinyt tanskalaisten kaapparitoiminnasta.⁷⁶ Kun Tukholmasta jälleen saatettiin purjehdusreitit häiriöttä Lyypekkiin, Tukholman merkitys kaupan välisatamana myös Turun näkökulmasta korostui. Scheelin kirjeenvaihto viittaa siihen, että vuodesta 1513 alkaen Tukholma otti Tallinnan paikan Turusta katsottuna lähimpänä merkittävänä hansakaupan välisatamana – ainakin Scheelin ja mahdollisesti koko Turun tuomiokapitulien käymässä kaupassa.

2.4 Miksi kirkonmies kävi kauppaa?

Kun Scheelin kauppakirjeet muodostavat yli puolet koko kirjekokoelmasta, kirjekoelma valaisee huomattavasti paremmin Scheelin käymää kauppaa kuin hänen toimiaan tuomiokapitulien jäsenenä. Oletettavasti näin laaja kaupankäynti vei aikaa tuomiokapitulien velvollisuuksien hoitamiselta.⁷⁷ On kuitenkin syytä muistaa, että Scheel hoiti virkatoimiaan Turussa, paikan päällä, kun taas kaupankäynti liitti hänet Turun ulkopuoliseen yhteisöön. Tuomiokapitulien jokapäiväisemmissä virkatehtävissä Scheelin tuskin tarvitsi tuottaa saatikka säilyttää suurta dokumenttimäärää pysyäkseen perillä asioiden kulloisestakin tilasta. 1500-luvun alussa tuomiokapituli oli paikallinen yhteisö, joka saattoi jopa päivittäin kokoontua käsittelemään toimintansa kannalta keskeisiä asioita.⁷⁸

⁷⁴ Pirinen 1956, 445, 451; Kumlien 1953, 396.

⁷⁵ Lyypekin ja Stralsundin merkitys Turun kaupassa, ks. Kallioinen 2000, 167–169.

⁷⁶ Vrt. FMU 5553; SST 4: 198.

⁷⁷ Pirinen 1956, 252, 458.

⁷⁸ Turun tuomiokapitulissa oli vuosina 1486–1498 toteutettu residenssireformi, joka pyrki kapitulien jäsenten mahdollisimman pysyvään läsnäoloon Turussa. Pirinen 1956, 138–173.

Toisaalta, kun kirkolla oli tuloja, menoja ja huomattava maaomaisuus, taloudellinen toiminta oli olennainen osa kirkon toimintaa. Turun hiippakunta ja Turun tuomiokapituli olivat taloudellisia organisaatioita. Yhteydenpito kauppakumppaneihin ja tiedon hankkiminen Turun ulkopuolelta edellyttivät suunnitelmallista kirjeenvaihtoa. Tuomiokapituli ja sen pappiskommuuni näyttävät uskoneen nämä tehtävät Scheelin henkilökoh- taiseen hoitoon. Siten Scheelin kaupankäynti ja finanssiyhteydet voivat olla tärkeä osa Scheelin virkatoimia.⁷⁹

Scheel ei ollut ainoa turkulainen tai Turun hiippakunnan kirkonmies, joka kävi kauppaa omissa nimissään. 1500-luvun alussa ainakin Turun piispalla, turkulaisella koulumestari Matiaksella ja Uusikirkon pitäjän kirkkoherralla oli omia kauppayhteyksiä.⁸⁰ Scheel lienee toiminut Turun tuomiokapitulien edustajana hankkiakseen tarpeellisia tuotteita kuten suolaa, kankaita ja viiniä sekä tuomiokirkon kunnostamiseen ja kaunistamiseen tarvittua kuparia, kalkkikiveä ja tauluja, joita ei saanut Turun hiippakunnan alueelta.⁸¹ Scheel vei pääasiassa voita, kalaa ja vuotia. Turkisten osuus oli 1500-luvun alussa jo varsin vaatimaton. Ainakin Scheelin viemät voi ja vuodat lienevät olleet tuomiokirkon ja tuomiokirkkopapiston verotuloja.⁸²

Lyypekkiläinen Herman Bremer mainitsi erikseen, että kuparilähetykset kulkivat tuomiokirkon – eivät siis Scheelin – vastuulla.⁸³ Tämä ei kuitenkaan muuta sitä seikkaa, että kauppiat lähettivät kirjeensä nimenomaan Scheelille, ja käsittelivät niissä laajalti myös asioita, jotka eivät olleet tuomiokirkon vastuulla. Kirjeenvaihdon perusteella ei voikaan vetää selkeää rajaa Scheelin yksityiskaupan ja edustuskaupan välille. Tällaisen rajan vetäminen ei toisaalta ole mielekästäkään, sillä julkisen ja yksityisen aatteellinen ja juridinen erottaminen on myöhäiskeskiaikaa tuorempi ilmiö.⁸⁴

Kauppakumppaneidensa välityksellä Scheel saattoi hoitaa myös muita kuin välittömästi kaupankäyntiin liittyviä asioita. Kauppiat hansakaupungeissa välittivät Scheelin lähet-

⁷⁹ Olsson 1947, 21, 58–62, 76. Tuomiorovastin tehtäviin kuului mm. Turun pappiskommuunin edustaminen ulospäin. Pirinen 1956, 173. Edustamisen yhteydessä ei kuitenkaan ole mainittu kaupankäyntiä.

⁸⁰ Ks. alaluku 4.2. Turun piispan kauppa laajemmin, ks. Läntinen 1978, 208–209. Koulumestari Matiaksen kauppa, ks. alaluku 4.2. Uusikirkon pitäjän kirkkoherran kauppa, ks. FMU 5336. Muiden kuin porvarien kauppa, vrt. Kaukiainen 1993, 10–11.

⁸¹ Pirinen 1956, 453.

⁸² Pirinen 1956, 445, 453.

⁸³ Herman Bremerin kirje 29.9.1513 (FMU 5688): *vp der domkarken eventur*.

⁸⁴ Ks. von Moos 1998. Vrt. Pirinen 1956, 454.

tämää tuomiokapitulin tukea ulkomailla opiskeleville suomalaisille.⁸⁵ Heidän kauttaan Scheel oli myös yhteydessä Roomaan hakiessaan tuomiorovastin virkaa.⁸⁶ Vastavuoroisesti ulkomaalaiset kauppiaat pyysivät Scheeliltä apua turkulaisten velallistensa velkomisessa.⁸⁷ Scheel myös huolehti kolmen kauppatuttavansa pojan kouluttamisesta.⁸⁸ Lopulta kauppakirjeenvaihto auttoi Scheeliä pysymään yleensä perillä Itämeren ja Euroopan asioista, mistä oli epäilemättä hyötyä sekä tuomiokapitulin viranhoidossa että kaupankäynnissä. Kirjeiden ohella on huomioitava suullisesti kulkenut informaatio. Kaupungista toiseen liikkuvien laivureiden ja lähettien matkassa kulki muutakin tietoa kuin mitä kirjeisiin oli kirjoitettu, ja suulliseen informaatioon viitataan myös Chonnertin kirjeissä usein.⁸⁹

Edellä esitetty kirjemateriaalin sisäinen vertailu – erityisesti tilien ja kauppakirjeiden informaation vertailu tavaravaihdon suhteen – viittaa siihen, että Scheel on itse koonnut kauppakirjeet nimenomaan säilyttääkseen tietoa kauppavaihdosta. Kirjeiden sisällöllinen tarkastelu osoittaa, että ne voivat antaa kattavan kuvan kaupankäynnistä ja sen organisaatiosta. Kauppakirjeiden osalta informaatio, hintatiedot, velkatilanne ja kaupankäynnissä tavalla tai toisella mukana olevat henkilöt olivat tärkeitä, joten Scheel on luultavasti pyrkinyt säilyttämään juuri tällaiset kirjeet. Vaikka Scheelin itsensä lähettämät kirjeet kokonaan puuttuvat ja vaikka kirjeitä on luultavasti kadonnut, Scheelin saamat kirjeet muodostavat hyvän lähdeaineiston Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston organisaation ja siinä tapahtuneiden muutosten analyysille.

⁸⁵ Nuorteva 1999, 115, 125, 142–145, 440; Pirinen 1956, 425–426.

⁸⁶ Pirinen 1956, 447–448. Scheelin ja sitä kautta luultavasti myös Turun tuomiokapitulin yhteydet Roomaan kulkivat vuosina 1513–1516 Tukholman ja Lyypekin kautta. Ks. Herman Bremerin ja Scheelin tukholmalaisien kauppatuttavien, erityisesti Klaus Boijen, kirjeet.

⁸⁷ Velat kaupan keskeisenä piirteenä, ks. alaluku 3.2 (erityisesti Hans Chonnertin velalliset).

⁸⁸ Tallinnalaisen Hans Suurpään poikapuoli karkasi Turkuun, jossa Scheel ohjasi hänet opiskelemaan papiksi. FMU 5423, 5424, 5449, 5471, 5510, 5549. Danzigilaisen Hans Chonnertin pojan opiskelusta Turussa ks. alaluku 5.3. Myös tukholmalaisen Klaus Boijen poikapuoli opiskeli Turussa. FMU 5698.

⁸⁹ Pirinen 1956, 448–449; Pirinen 1993, 180–185; Prusi 2003, 19, 41–44, 50–52. Vrt. alaluku 3.6 ja taulukko 4.

3. Kauppaverkoston yleispiirteet

3.1 Hans Chonnert ja hänen kontaktinsa

Scheelin kirjekoelmassa on säilynyt danzigilaisen Hans Chonnertin kirjeitä vuosilta 1509–1514. Chonnertin pojan ja lesken lähettämät kirjeet jatkavat Chonnertin suvun ja Scheelin kauppayhteyttä ainakin syksyyn 1515 saakka, mahdollisesti aina Scheelin kuolinvuoteen 1516. Scheelin ja Chonnertien kaupankäyntiin liittyvät 21 dokumenttia muodostavat runsaan kuudenneksen koko kirjekoelmasta, ja lähes kolmanneksen kirjekoelman kaikista kauppakirjeistä. Näihin dokumentteihin kuuluu 14 Hans Chonnertin Scheelille lähettämää kirjettä, kaksi Hans Chonnertin pojalleen Turkuun lähettämää kirjettä, kaksi Hans Chonnertin pojan Scheelille lähettämää kirjettä, yksi Hans Chonnertin Turun piispalle lähettämä kirje, yksi Hans Chonnertin lesken Scheelille lähettämä kirje sekä yksi Paavali Scheelin itsensä kirjoittama tili.⁹⁰ Jo pelkästään kirjeiden suhteellisen määrän perusteella on selvää, että Scheelin ja Chonnertin kauppasuhte oli Scheelin kannalta merkittävä.

Hans Chonnert kertoo hyvin vähän itsestään Scheelin kokoelmassa säilyneissä kirjeissään. Chonnertilla tuskin olikaan mitään syytä setviä omaa henkilöhistoriansa. Kuten edellä on todettu, Scheel tunsu Chonnertin jo aikaisempien kauppayhteyksien perusteella. Chonnertin myöhemmistä kirjeistä selviää, että hän oli naimisissa Danzigissa, ja että hänen vaimonsa nimi oli Margareta. Heillä oli kaksi poikaa ja Lontoolaisen kauppiaan kanssa naimisissa oleva tytär. Markus, ilmeisesti vanhempi pojista, oli viettänyt vuosia Roomassa, kun taas Hans, nuorempi pojista, opiskeli Scheelin luona Turussa vuosina 1513–1514.⁹¹

Chonnert oli käynyt kauppaa Brittein saarille jo 1400-luvun lopussa: vuosina 1487–1492 Aberdeenin ja Danzigin välejä hiersivät danzigilaisen *Johannes Conradin* tai *Connertin* aberdeenilaiset saatavat.⁹² 1510-luvulla, samoina vuosina kun hän kävi kauppaa Scheelin kanssa, Chonnertilla oli yhteyksiä nykyisen Alankomaiden alueelle ja Lon-

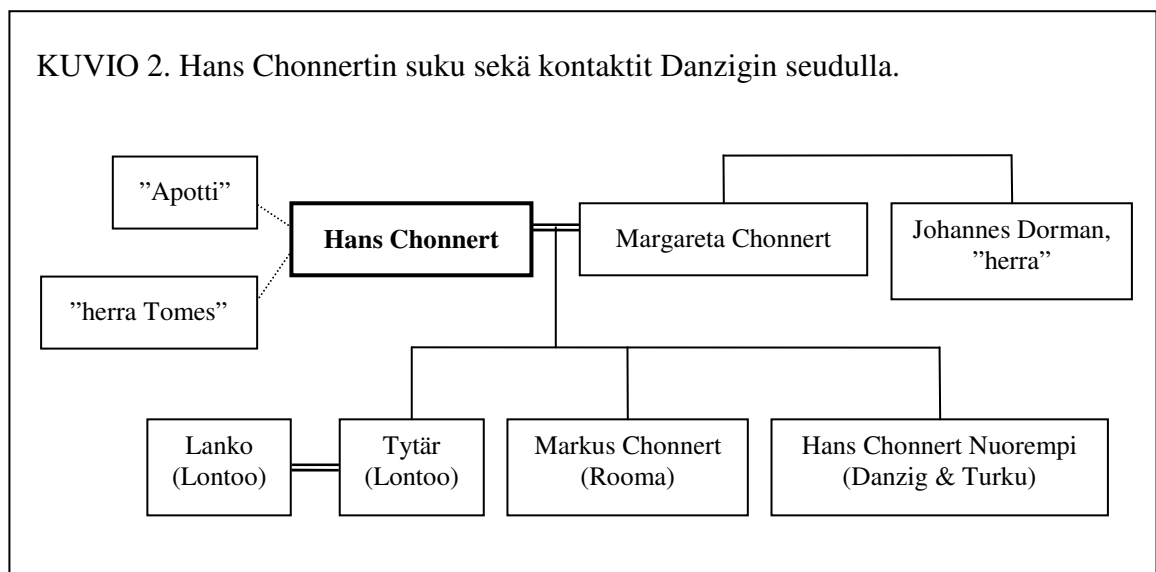
⁹⁰ Kirjeiden lähdetiedot selviävät edempää löytyvästä taulukosta 3.

⁹¹ Chonnertin perheenjäseniä koskevat lähdeviittaukset selviävät taulukosta 3. Chonnertin perheenjäsenen rooli Scheelin ja Chonnertin välisessä kaupassa, ks. alaluvut 5.3 ja 5.4.

⁹² HUB 147, 236, 302, 314, 372, 580. Kirjeenvaihto on tapahtunut latinaksi. Danzigin ja Skotlannin yhteyksistä ks. Dollinger 1998, 252, 323; Friedland 1973, 71–73.

tooseen. Chonnert mainitaan vuodelta 1517 säilyneessä Danzigin raadin laatimassa luettelossa kauppiaista, jotka olivat kärsineet vahinkoa Lyypekin vuoksi Lyypekin ja Tanskan välisessä sodassa vuosina 1510–1511. Luettelon mukaan Chonnert oli menettänyt vuonna 1511 lastin hollantilaisia kankaita lyypekkiläisille kaappareille.⁹³ Se, että Danzigin raati puolusti Chonnertin vaatimuksia sekä Aberdeenissa että Lyypekissä osoittaa, että Chonnert kuului Danzigin porvaristoon jo 1400-luvun lopulla. Scheel mainitsee tilissään syksyllä 1514, että Hans Chonnert oli Danzigin porvari.⁹⁴

Vuosina 1513 ja 1514 Chonnert välitti Scheelille terveisiä Lontoossa asuvalta langoltaan, joka oli kauppias. Lankonsa kautta Chonnertille avautuivat entistä paremmat mahdollisuudet hankkia kangasta Hollannin ohella myös Englannista. Tyttären naittaminen Lontoossa asuvalle kauppiaille viittaa Lontoon keskeisyyteen Chonnertin kauppayhteisissä. Lanko saattoi olla englantilainen, mutta Lontoossa asui myös vanhastaan saksalaisia kauppiaita, ja Danzigilla oli perinteisesti hyvät suhteet Englantiin.⁹⁵

Chonnertilla oli yhteyksiä myös Danzigin seudun kirkonmiehiin. Hän välitti Scheeliltä lahjoja ja terveisiä eräälle apotille sekä "herra Tomesille", ja molemmat lähettivät vuorostaan Chonnertin kautta terveisiä Scheelille. Lisäksi Chonnertin lanko, Johannes Dorman, mainitaan "herrana", mikä voi merkitä pappia, kaupungin hallinnon jäsentä tai

⁹³ HR 7: 43 § 8. Chonnertin menettämä erä käsitti 7 kappaletta sinistä ja yhden mustan palan naardenilaista kangasta sekä 11 kyynärää hollantilaista kangasta.

⁹⁴ FMU 5753: *Johanne Connerdt, ciue Gedanesi*.

⁹⁵ Dollinger 1998, 319–323, 407.

molempia. Heinäkuulta 1510 säilyneessä kirjeessä mainitaan, että Johannes Dorman oli tilannut Chonnertilta kangasta.⁹⁶ Chonnert siis kävi kauppaa myös Danzigin seudulla, ja hänen kauppatuttaviinsa kuului kirkonmiehiä.⁹⁷

3.2 Hans Chonnert Scheelin kauppakumppanina ja komissionäärinä

Hans Chonnertin ensimmäinen säilynyt kirje Scheelille on päivätty 11.9.1509. Tätä kirjettä seuraa toinen, vain kahta päivää myöhemmin päivätty kirje.⁹⁸ Kirjeet ovat ensimmäiset Scheelin kirjekokoelmassa säilyneet kirjeet syksyltä 1509, elokuisen Turun ryöstön jälkeen. Kirjeet lienevät kulkeneet Danzigista Turkuun suunnilleen yhtäaikaisesti, kummassakin kirjeessä mainittujen kahden laivurin mukana. Näiden kirjeiden lähempi analyysi auttaa hahmottamaan komissiokaupan luonnetta sekä Chonnertin Turunkaupan varhaisempia vaiheita.

Kummatkin kirjeet alkavat lyhyellä tervehdysformulalla, viittauksella Scheelin lähettämään kirjeeseen, kiitoksella Scheelin lähettämistä lahjoista sekä ilmoituksella Scheelin lähettämän voilastin saapumisesta. Lyhyet muodollisuudet, kiitokset Scheelin lahjoista ja ilmoitus lähetyksen perille saapumisesta sitovat Chonnertin kirjeen Scheelin aikaisemmin lähettämään kirjeeseen, ja toimivat johdantona Chonnertin kirjeen sisällölle. Ensimmäiseksi Chonnert kertoo, miten hän toimi Scheelin lähettämän voin suhteen: hän ei myynyt voita välittömästi, koska uskoi voim hinnan Danzigissa nousevan turkulaisten laivureiden lähdettyä takaisin Turkuun. Näin Chonnert edusti Scheelin kaupallisia intressejä Danzigissa pyrkimällä saamaan Scheelin tavaralle mahdollisimman hyvän tuoton – vaikka myymätön tavara sitoikin hänen pääomaansa.

Chonnert ilmoittaa molemmissa kirjeissä, ettei Scheelin tilaamaa makeaa viiniä ole saatavilla, ja kertoo hankkineensa toista viinilaatua tämän tilalle.⁹⁹ Koska tuote ei ollut tarkalleen Scheelin tilaamaa laatua, Chonnert otti huomioon mahdollisuuden, ettei Scheel halua kyseistä tuotetta: hän kehottaa Scheeliä antamaan lähetyksen Peter Wijelle, toisel-

⁹⁶ LEC 3, 851: Grobinin voudin Danzigin raadille lähettämä kirje 25.7.1510. Kirjeessä Chonnertia syytetään kankaan anastamisesta Asmus Valkenhagenin varastosta.

⁹⁷ Pappien ja kirkollisten asioiden roolista Scheelin ja Chonnertin kaupassa tarkemmin, ks. alaluku 4.2.

⁹⁸ FMU 5407, 5408.

⁹⁹ Scheelin tilaama viini oli kreikkalaista *rommenyeyä*, kun Chonnertin lähettämä viini oli espanjalaista *basstertia*. Ks. Pirinen 1956, 456 ja alaviite 47. Viineistä Danzigin kaupassa myöhäiskeskiajalla, ks. Malminen 1982, 43–48, 60–63. Chonnertin ja Scheelin kauppatavaroista yleensä, ks. alaluku 3.3.

le kauppakumppanilleen Turussa, tai jos tämäkään ei kelpuuta tavaraa, lähettämään viinitynnyrin takaisin Danzigiin.

Chonnertin toiminta on hyvä esimerkki komissiokaupan luonteesta. Tuotteiden myyminen oli komissionäärin vastuulla, ja tuotteista saatu hinta riippui komissionäärin markkinatuntemuksesta. Samoin tilauksia tehtiin, mutta jos tilattuja tuotteita ei ollut saatavilla, ulkomailla oleva komissionääri joutui päättämään itsenäisesti, lähettikö hän korvaa-
vaa tuotetta vai ei mitään. Koska Scheel ei lähettänyt viiniä takaisin, ja koska se mainitaan myöhemmissä tileissä, Chonnertin lähettämä vaihtoehtoinen viinilaatu kelpasi Scheelille.¹⁰⁰ Tällaiset itsenäiset, kauppakumppanin tarpeet ja maun huomioon ottavat päätökset olivat keskeinen osa komissiokauppaa käyvän kauppiaan ammattitaitoa. Päätösten osuminen oikeaan kertoo kauppakumppanusten välisestä yhteisymmärryksestä ja luottamuksesta.

Ensimmäisessä kirjeessä Chonnert mainitsee, etteivät Turkuun palaavat laivurit aluksi suostuneet ottamaan osaa Chonnertin lähettämästä suolasta laivaansa. Ilmeisesti laivat olivat täynnä tai laivurit varasivat tilaa jonkun muun kauppiaan tavaroille. Ongelma ratkesi Scheelin arvovallalla: kun Chonnert ilmoitti, että tavara oli Turun arkkidiakonille, toinen laivuri otti sen kuljettaakseen. Ongelman taakse saattaa kätkeytyä sellaisia periaatteellisia sopimuksia, joita Chonnertin kirjeet eivät valaise: Turussa oli vuonna 1478 – n. 30 vuotta aikaisemmin – langetettu sakkoja laivurille, joka kuljetti papiston tavaraa.¹⁰¹ Saattaa olla, että laivurit eivät mielellään kuljettaneet ainakaan kovin paljon papiston tavaraa kerrallaan, koska porvaristo koki kirkon kaupan haittaavan omaa kaupankäyntiään. Toisaalta kyseessä saattaa olla laivureiden arvio laivojensa turvallisesta kantokyvystä verrattuna heidän henkilökohtaisten suhteidensa merkitykseen eri satamisissa. Laivojen täyttäminen tietyn rajan ylitse lisäsi merenkulun riskejä, mutta toisaalta tavarantoimittaminen merkittäväälle kirkonmiehelle saattoi olla riskin arvoista.

Molempien syksyllä 1509 lähetettyjen kirjeiden laajin asiasisältö on luettelo laivoihin lastatusta tavarasta, tavarantoimittajien hinnasta sekä lastauksessa syntyneistä kuluista: tavarantoimittajien punnitseminen, pakkaaminen, laivoihin kantaminen ja paikoilleen sitominen. Ensimmä-

¹⁰⁰ Tilit: ks. FMU 5537, 5748.

¹⁰¹ FMU 3748. Turun raadin ja tuomiokapitulien välisestä riidasta, ks. Pirinen 1956, 441; Ruuth 1923, 41–42; Vrt. Olsson 1947, 58–61.

mäisessä kirjeessä Chonnert luettelee tavarain laivakohtaisesti, toisessa kirjeessä lähinnä vastaanottajien mukaan. Ensimmäisessä kirjeessä Chonnert on lisäksi piirtänyt marginaaliin laivureiden pakkauksissa käyttämät puumerkit, jotta Scheel voi tunnistaa oman tavaransa pakkausten joukosta. Chonnert luettelee tässä yhteydessä myös muille turkulaisille lähettämänsä tavarain sekä ohjeita siitä, miten tavarain kanssa tulee menetellä, jos sen varsinainen vastaanottaja ei haluakaan sitä. Lähteiden puuttuessa jää epäselväksi lähettikö Chonnert vastaavaa informaatiota sisältävät kirjeet myös muille turkulaisille kauppakumppaneilleen, vai toimiko Scheel tällä kertaa informaation välittäjänä kaikille Chonnertin kauppakumppaneille Turussa. Ainakin vuosina 1511 ja 1514 Chonnert lähetti samansisältöisiä kirjeitä eri henkilöille Turussa.¹⁰²

Ensimmäisen kirjeen lopussa Chonnert mainitsee omasta puolestaan lähettämänsä lahjan: astiallisen hyvää danzigilaista olutta. Lahjojen lähettäminen kauppatavarain yhteydessä oli käytännössä sääntö, ja siten merkittävä osa ajan hyvää kauppataparaa. Lahjojen hintaa ei koskaan mainita, ja lahjaa seuraa aina formaalinen, nöyrä pyyntö, ettei vastaanottaja ylenkatsoisi lahjaa. Lisäksi lahjan lähettäjä saattoi kehottaa lahjan vastaanottajaa tavalla tai toisella ajattelemaan lähettäjää lahjan saamisen tai nauttimisen yhteydessä (lahjat olivat usein ruokaa tai juomaa). Lahjojen pakkauskuksannuksia ei mainittu, eikä niistä maksettu tullia. Lahjojen taloudellista merkitystä on vaikea arvioida ilman hintatietoja. Ne tuskin muodostivat kovin merkittävää osaa lähetysten arvosta. Toisaalta kauppalahjat saattoivat toimia näytteinä tarjolla olleista tuotteista, ja johtaa myöhempiin tilauksiin.¹⁰³

Molempien Chonnertin syksyllä 1509 lähettämien kirjeiden varsinainen osuus päättyy tavanomaiseen hyvästelyyn ja päiväykseen. Kummatkin kirjeet sisältävät kuitenkin päiväyksen ja allekirjoituksen jälkeen lisättyjä täydennyksiä. Tällaiset täydennykset olivat

¹⁰² Ks. FMU 5537 ja 5539 (1511; osoitettu Scheelille ja Turun piispalle) sekä FMU 5732 ja 5737 (1514; osoitettu Scheelille ja Hans Chonnertin Turussa oleskelevalle pojalle).

¹⁰³ 11.9.1509 lähettämästään lahjasta Chonnert kirjoitti: "...vielä Schalmin mukana 1 erittäin hyvä astiallinen olutta erittäin hyvää danzigilaista olutta [sic]; älkää ylenkatsoko [sitä], teidän arvonne, juokaa se minun mielikseni." FMU 5407: *noch ijn Schalm j ser got fat ber sere got danker ber, latet jw nijcht worsmeden iwj werdychheijt, drijnke ijt wme mynen wyllen*. Oluen lisäksi Scheel sai Chonnertilta lahjaksi mm. leivonnaisia, sipulia, humalaa oluenpanoa varten, liettualaista simaa, hollantilaista silliä, Lissabonin öljyä ja erilaisia pieniä esineitä. FMU 5537, 5538, 5687, 5744. Scheel puolestaan lähetti Chonnertille lahjaksi voita (ks. FMU 5407, 5408, 5537, 5538). Scheelin lahjojen vähyyttä ja yksipuolisuutta saattaa selittää se, ettei hän voinut tarjota kauppakumppaneilleen uusia tuotteita. Lahjoista ja niiden funktioista kaupassa, vrt. Kallioinen 2002, 101.

kauppakirjeissä tyypillisiä.¹⁰⁴ Loppua kohti pienenevä, ajoittain paperin alalaitaan ahdettu tai paperin kääntöpuolelle kirjoitettu teksti viittaavat kiireeseen tai paperin säästämiseen. Ne avaavat ohimenevän ikkunan kauppiaan arkeen: kirjeitä kirjoitettiin osittain asioiden etenemisen tahdissa, ja usein vielä kirjeen allekirjoittamisen jälkeen ilmeni sellaisia tärkeitä seikkoja, joista oli hyvä mainita kauppakumppanille. Toisinaan jo joko varsinaisessa kirjeessä tai lopun lisäyksessä kertautui lähes sanasta sanaan jokin aiemmin samassa kirjeessä mainittu asia, jonka kirjoittaja oli muiden asioiden lomassa kenties unohtanut kirjoittaneensa, tai jota hän piti erityisen merkittävänä.¹⁰⁵

Viime hetken täydennysten funktio oli toisaalta mahdollisimman tuoreen informaation lähettäminen kauppakumppanille. Arvatenkin Danzigin satamassa oli liikkeellä paljon enemmän tietoja kuin mitä Chonnert Scheelille välitti. Yksi komissiokaupan hyödyistä olikin se, ettei molempien kauppiaiden tarvinnut olla yhtä tarkasti perillä toistensa kotikaupunkien markkinoista. Kauppiaat saattoivat luottaa siihen, että kumppani meren takana hoiti lähetetyn tavaran myymisen parhaalla mahdollisella tavalla sekä suodatti ja välitti eteenpäin oleellisen informaation. Järjestely siis vähensi oleellisesti kauppiaiden työmäärää myös informaation käsittelyssä.¹⁰⁶

Jälkimmäisen kirjeen täydennykset liittyvät etupäässä tavaralähetyskiin: Chonnert palaa seikkaperäisesti selittämään, kenelle hänen lähettämänsä tavara on ensi sijassa osoitettu, ja kenelle sitä ei pidä antaa, vaikka ensisijainen vastaanottaja ei haluaisi tai voisi ottaa sitä vastaan. Turkulaiselle kauppiaalle Peter Wijelle – joka Chonnertin kirjeistä päätellen oli sekä Scheelin että Chonnertin hyvä tuttava – osoitetusta puulastista Chonnert on huolissaan siksi, että pelkäsi Peter Wijen saattaneen kuolla. Pelko liittyi epäilemättä Turun ryöstöön elokuussa 1509 ja Turun porvareita kohdanneeseen onnettomuuteen. Samassa yhteydessä Chonnert rukoilee Jumalalta rauhaa ja valittelee Scheelille sitä, että maailmalta saapuu niin huonoja uutisia.

¹⁰⁴ Täydennyksiä on 10:ssä Scheelin Chonnertilta saamista 17 kirjeestä. (Vailla täydennyksiä ovat FMU 5459, 5476, 5539, 5730, 5732, 5737 sekä allekirjoitusta vailla oleva lasku FMU 5748.) Myös Scheelin Olof Lorberilta Stralsundista saamista kirjeistä puolella on päiväyksen ja allekirjoituksen jälkeen lisättyjä osuuksia. Herman Bremeriltä Lyypekistä saapuneet kirjeet sen sijaan päättyvät aina päiväykseen ja allekirjoitukseen. Tapa voi kertoa jotakin kauppiaiden työskentelytavoista: mahdollisesti Bremer on kirjoittanut tai kirjoituttanut kirjeet säännöllisesti puhtaaksi.

¹⁰⁵ Ks. esim. FMU 5408: 13.9.1509 päivämässään kirjeessä Chonnert kertoo kahteen kertaan viinihankinnoista ja vaikeuksista saada tavara Turkuun lähtevään laivaan.

¹⁰⁶ Vrt. Dollinger 1998, 237–238; Kallioinen 2002, 105, 124, 125.

Ensimmäisen kirjeensä lopussa Chonnert luettelee joukon turkulaisia velallisiaan ja pyytää Scheeliä huolehtimaan saataviensa perinnässä ennen talvea. Chonnert mainitsee kolme velallista: Peter Wijen, maisteri Mattijesin sekä laivuri Mans Jonssonin. Velallisista ainakin maisteri Mattijesin ja laivuri Mans Jonssonin velat olivat rahassa (*ret gelt*) – Chonnert siis oletti heidän maksavan velkansa rahassa, ei tavarana. Huoli veloista syksyllä 1509 liittyyne ainakin osittain Chonnertin huoleen Turun ryöstön seurauksista; olivatko hänen velallisensa vielä hengissä, kykenivätkö he maksamaan velkansa takaisin? Chonnert mainitsee erikseen, ettei ole kuullut Peter Wijestä mitään.

Velkasuhteet valottavat olennaisella tavalla komissiokaupan luonnetta. Komissiokauppa perustui luottamukselle ja luotolle, ja johti helposti velkasuhteisiin, kun molemminpuolisten toimitusten arvot eivät tietyllä aikavälillä vastanneetkaan toisiaan. Velkasuhteet saattoivat olla pitkiäkin, mikä merkitsi pääomien sitomista. Toisaalta vaikka molemminpuolisten toimitusten arvo usein oli epätasapainossa varsinkin lyhyellä aikavälillä, arvojen erotus ei yleensä ollut suuri. Pienehköt velat eivät olleet merkittävä taloudellinen rasite. Päinvastoin vastavuoroisina velvoitteina ne saattoivat sitoa kauppiaat läheisemmin toisiinsa. Luultavasti siksi velkojen priminen ei ollut normaalisti kovin ajankohtaista, eikä velkoja mainita läheskään kaikissa kirjeissä.¹⁰⁷

Scheelin ja Chonnertin velkasuhteet toimivat hyvänä esimerkkinä pitkäaikaisen komissiokaupan velkajärjestelyistä. Chonnert lähetti Scheelille tilitietoja ainakin vuosina 1511 ja 1512,¹⁰⁸ mutta miehet selvittivät velkansa varsinaisesti vasta elo-syyskuussa 1514, jolloin Scheel jäi Chonnertille velkaa omien laskujensa mukaan 13 markkaa 40 shillinkiä.¹⁰⁹ Chonnertin kuoltua hänen ja Scheelin välinen tilinpito siirtyi hänen pojalleen, joka pyysi Scheeliltä tilitietoja syksyllä 1515.¹¹⁰ Uusien tilitietojen tarve kertonee siitä, että Scheel ja Chonnert olivat jatkaneet kaupankäyntiä vuoden 1514 syksyn jälkeen. Toisaalta voi olla, ettei Scheel ollut maksanut vuonna 1514 laskettua velkaansa vielä syksyllä 1515 – velan maksua ei ainakaan mainita missään säilyneessä dokumentissa.

¹⁰⁷ Vrt. Kallioinen 2002, 138, 139.

¹⁰⁸ FMU 5537, 5748; jälkimmäisen ajoituksesta ks. Pirinen 1956, 443, alaviite 7.

¹⁰⁹ FMU 5753, 5744. Summissa on ilmeisesti tehty pieniä pyörityksiä. Ks. Pirinen 1956, 444.

¹¹⁰ FMU 5842. Ks. alaluku 5.4.

Chonnertin syksyllä 1509 mainitsevat velat kertovat hänen aikaisemmista kauppayhteyksistään Turun suuntaan. Peter Wije oli selvästi Chonnertin hyvä kauppatuttava, jolle Chonnert lähetti tavaraa tämän velasta huolimatta. Maisteri Mattijes oli epäilemättä kirkonmies, mikä osoittaa, ettei Scheel ollut ainoa Turun hiippakunnan kirkonmiehistä, joka kävi kauppaa Chonnertin kanssa omissa nimissään. Kauppasuhteiden ajallisesta ulottuvuudesta kertoo Chonnertin maininta, että laivuri Mans Jonssonin 12 markan velka oli syntynyt kaksi vuotta aikaisemmin. Kun Chonnert vielä mainitsee, että Peter Wije tuntee Mans Jonssonin hyvin, on selvää, että Chonnert oli käynyt kauppaa Turkuun vuoden 1509 syksyllä jo vuosia. Hänellä oli vakiintunut turkulaisten kauppakumppanien verkosto, johon myös Scheel kuului. Scheelin merkittävästä asemasta Chonnertin turkulaisten kauppatuttavien joukossa kertoo se, että Chonnert pyytää nimenomaan Scheeliä edesauttamaan muiden kauppatuttavien velkojen maksamista.¹¹¹

Aktiivisesta kaupasta kertovien kirjeiden olemassaolo sinällään viittaa pitkäaikaisiin kauppayhteyksiin. Uudempien ja laajempien Itämeren kauppaverkostoja valottavien materiaalien perusteella Mika Kallioinen ja Leos Müller ovat todenneet, että säilytetyt kauppakirjeet eivät yleensä kerro henkilökohtaisten yhteyksien solmimisesta ja kaupankäynnin alkuvaiheista, vaan edustavat tyypillisesti jo toiminnassa olevia kauppaverkostoja. Laajoihin liiketoimiin ja vilkkaaseen kirjeenvaihtoon ryhdyttiin vasta sitten, kun osapuolten välille oli kehittynyt henkilökohtaisiin tapaamisiin ja onnistuneisiin kauppoihin perustunut keskinäinen luottamus, parhaassa tapauksessa jopa ystävyys. Kallioisen ja Müllerin huomiot näyttäisivät pätevän myös Scheelin ja Chonnertin suhteen.¹¹²

Lopuksi Chonnertin kaksi kirjettä syksyltä 1509 kuvaavat hyvin kauppamerenkulussa vallalla ollutta tapaa, jossa tavaralähettykset jaettiin mieluusti useamman laivurin kuljettavaksi. Tämä vähensi merikuljetuksen riskejä: yhden laivan haaksirikkoutuminen ei merkinnyt vielä koko lähetyksen viivästymistä tai menettämistä. 1500-luvun alun kauppaparien vaivaamalla Itämerellä lastien jakamisella saatettiin pyrkiä vähentämään myös sodankäynnistä johtuvia riskejä. Kauppakirjeet, tai ns. merikirjeet (saks. *Seebriefe*), jotka sisälsivät kuvauksen lastista ja sen jakautumisesta sekä kaikkea mahdollista muuta

¹¹¹ Kauppakumppanien tarkempi luonnehdinta ja heidän osuutensa Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa, ks. luku 4. Turkulaisista kirkonmiehistä Scheelin ja Chonnertin kaupassa, ks. alaluku 4.2 ja 5.1.

¹¹² Kallioinen 2002, 85, 90, 91, 96, 97; Müller 1998, 224–225, 240.

kaupankäyntiin liittyvää informaatiota, kulkivat laivurien matkassa. Voidaan olettaa, että silloin kun kauppias jakoi lastin useampaan laivaan, hän antoi laivureille samansisältöiset kirjeet välitettäväksi kauppakumppanilleen. Tällaisia kirjepareja löytyy Chonnertin Scheelille lähettämistä kirjeistä myös myöhempinä vuosina.¹¹³

3.3 Scheelin ja Chonnertin kauppa osana Turun ja Danzigin välistä kauppaa

1500-luvun alussa Danzig oli yksi Itämeren merkittävimmistä tavarantoimintapaikan välisatamista. Sen kautta kulki huomattava osa liikenteestä Pohjanmereltä ja Lyypekestä Baltiaan ja Venäjälle. Tähän aikaan Danzigin oma anti kaupalle oli lähinnä Puolasta ja Preussista tuleva vilja sekä rakennuspuu. 1500-luvulla hollantilaiset olivat saavuttaneet merkittävän aseman Itämeren kaupassa. Chonnertin ja Scheelin kauppasuhteen kannalta korostuvat hollantilaisten oma vientituote, kankaat, joita kutsuttiin tähän aikaan jo perinteisesti hollantilaisten kutomoteollisuuden keskuskaupunkien nimillä.¹¹⁴

Danzigilla oli tärkeä asema myös ruotsalaisten – ja siis suomalaisten ja turkulaisten – kaupassa. Ruotsin kaupungeista purjehdittiin Danzigiin jo 1400-luvun alkupuolella niin tiivisti, että ruotsalaiset kauppiat perustivat Danzigiin Pyhän Eerikin killan 1430-luvulla.¹¹⁵ 1500-luvun alussa Ruotsista vietiin Danzigiin etupäässä kaivannaisia (rautaa ja kuparia), nahkoja (taljoja ja turkiksia), kalaa ja maatalouden tuottamia elintarvikkeita. Keskeiset tuontitavarat Danzigista Ruotsiin olivat kankaat, suola ja sellaiset elintarvikkeet, joita pohjoisesta ei saanut (viini, mausteet, humala, tietyt hedelmät). Danzigin takamailta saatu rakennuspuu (tammilauta) oli kasvava vientiartikkeli. Danzigista nähtynä kauppa ruotsalaisten kanssa ei ollut mitenkään keskeisessä asemassa. Vuoden 1500 tienoilla vain 4 % Danzigin tavaravaihdosta tapahtui Ruotsin kanssa.¹¹⁶

Turun ja Danzigin välinen liikenne oli viimeistään 1400-luvun alussa säännöllistä ja Turun mittapuulla laajaa. Turun vienti käsitti etupäässä voita, hylkeenrasvaa, lohta,

¹¹³ Vrt. FMU 5537 ja 5545 (1511) sekä FMU 5726 ja 5730 (1514). Körber 1997, 258; Pirinen 1956, 442.

¹¹⁴ Ahvenainen 1963, 173–176; Bogucka 1984, *passim*; Dollinger 1998, 463–465; Hunt & Murray 1999, 165–166.

¹¹⁵ Hammarström 1956, 135; Samsonowicz 1987, 7.

¹¹⁶ Hammarström 1956, 135–136, 139; Kumlien 1953, 299–325; Kuujo 1981, 125–126; Samsonowicz 1987, 6–12. Kankaat, ks. Holbach 1993, 138–139, 184; Taavitsainen 1982, *passim*. Puu, ks. North 1991, 4–6.

nahkoja ja vuotia sekä hevosia. Danzigista tuotiin Turkuun lähinnä ruista, suolaa, kankaita ja – kuten Chonnertin edellä mainittu Peter Wijelle lähettämä lautalasti osoittaa – rakennuspuuta. Turun tuonti vastasi tyypillistä ruotsalaisten kaupunkien tuontia Danzigista. Sen sijaan Turusta Danzigiin viety tavara osoittaa, että Turun viennissä korostuivat maa- ja erätalouden tuotteet. Turun takamaat eivät tuottaneet Tukholman takamaan tavoin kaivannaisia.¹¹⁷

Scheelin ja Chonnertin kauppayhteydet vuosina 1509–1514 asettuvat osaksi tätä pitkäaikaisempaa ja laajempaa Turun ja Danzigin välisen kaupan traditiota. Kauko Pirinen on koonnut Scheelin ja Chonnertin kauppavaihdon havainnolliseen taulukkoon.

TAULUKKO 2. Paavali Scheelin ja Hans Chonnertin kauppa 1509–1514.

Lähde: Pirinen 1956, 442–445. Kauppatavaroiden hinnat on ilmoitettu Preussin markkoina, joka jakautuu 60 killinkiin. Mittajärjestelmä, ks. Mickwitz 1938, 6. Tavaroiden mittayksikköjen vastaavuus metrijärjestelmässä, ks. Wolf 1986, Liite I, 192–197.

Turku–Danzig			Danzig–Turku		
<i>Tavara</i>	<i>Pr. mk</i>	<i>kill.</i>	<i>Tavara</i>	<i>Pr. mk</i>	<i>kill.</i>
Voita 43 tynnyriä	269	10	Suolaa 4 lästää	44	04
Lohta 12 tynnyriä	67	57½	Silliä 3 tynnyriä	24	34
Traania 7 astiaa	50	56	Hunajaa	8	–
Vuotia 10 tikkuria	29	15	Humalaa 12 säkkiä	154	34
Rahaa	98	10	Viiniä 7 astiaa	160	55
<i>Yhteensä</i>	515	28½	Mausteita, lääkkeitä	44	15
			Kangasta	98	30
			Tinaa	72	08
			Astioita	40	09
Myymätön varasto	133	08	Tuoleja	3	–
Velka	12	47½	Tammilautaa	11	15
<i>Yhteensä</i>	661	24	<i>Yhteensä</i>	661	24

Scheelin tuonti poikkesi selvästi tyypillisistä Danzigista Turkuun tuoduista tavaroista. Tuonti näyttää koostuneen pääasiassa kulutustavaroista ja ylellisyystuotteista, joille kirkon piirissä varmasti oli eniten kysyntää. Danzigista Scheel toi (arvojärjestyksessä) viiniä, humalaa, kangasta, tinaa, mausteita ja lääkkeitä, suolaa, astioita¹¹⁸, silliä, tammilautoja, hunajaa ja tuoleja. Suola oli volyymiltaan suurin tuontitavara, mutta viinin ja humalan rahallinen arvo oli huomattavasti suurempi.¹¹⁹ Kun humala oli tarkoitettu oluenpanoon, juomatavaroiden osuus oli yhteensä noin puolet koko tuonnista. Vienti-

¹¹⁷ Kallioinen 2000, 169–170, 190–191; Kuujo 1981, 128. Ks. FMU 5407.

¹¹⁸ Astiat olivat luultavasti tinaa. Tällöin tinan kokonaisarvo, 112 mk 17 killinkiä, on suurempi kuin kankaiden. Vrt. Pirinen 1956, 445.

¹¹⁹ Humalan merkitys hansakaupassa suhteessa valmiiseen olueen, ks. Malminen 1982, 41–42; Unger 2002, 126–127.

tuotteina Danzigiin kelpasivat voi, lohi, traani ja vuodat. Voilla oli ylivoimaisesti merkittävin asema sekä volyymien että arvon puolesta: lähes kaksi kolmannesta viennin arvosta rakentui voista. Scheelin vienti vastaa hyvin yleiskuvaa Turusta Danzigiin kulke-
neesta tavarasta.¹²⁰

Kauko Pirinen ja Mika Kallioinen ovat esittäneet lähinnä Scheelin kirjeenvaihdon perusteella, että suolan ja muiden massatuotteiden tuonti olisi jäänyt suurimmaksi osaksi porvareiden vastuulle, kun taas kirkko keskittyi tuomaan ylellisyystavaroita omaan käyttöönsä. Scheelin tuonti Danzigista painottuikin arvoltaan ylellisyystuotteisiin – lähinnä nautintoaineisiin – mutta Scheel näyttää hankkineen myös tarvitsemansa suolan itse. Lisäksi ainakin ehtoolliseen vaadittu viini oli kirkon kannalta välttämätön tuote, jonka tuonti lienee langennut luonnollisesti sitä käyttävän instituution tehtäväksi. Muutenkin Scheelin ja/tai kirkon tuonti näyttää painottuvan tuotteisiin, joille löytyi käyttöä kirkon piirissä. Ainakin Scheelin tapauksen perusteella voi olettaa, että kirkko ja kirkonmiehet toivat etupäässä itse välittömästi tarvitsemaansa tavaraa, eivätkä pyrkineet kilpailemaan porvariston tai talonpoikien kaupan kanssa. Sana työnjako kuvaa Turun tuomiokapitulien ja Turun porvariston suhteita ainakin yhtä hyvin kuin kilpailu.¹²¹

Scheelin käymän kaupan koko volyymia ei ole mahdollista selvittää tarkasti. Pirisen laskujen mukaan Scheelin koko kaupankäynnin tunnettu arvo seitsemän vuoden aikana (syksy 1509 – kesä 1516) oli noin 2700 Riian markkaa eli lähes 400 markkaa vuodessa. Kallioinen, Pirinen ja Ruuth ovat arvioineet Scheelin kaupan olleen Turun mitoissa laajaa.¹²² Taulukosta 2 näkyy, että vuosina 1509–1514 Scheelin Danzigin kaupan arvo oli n. 660 markkaa, mikä tekee runsaat 100 markkaa vuodessa. Scheelin kauppa Danzigiin muodostaa arvoltaan runsaan neljänneksen Scheelin tunnetusta kaupasta. Kun muistetaan, että Scheel ja Chonnert kävivät kauppaa jo ennen syksyä 1509 ja luultavasti myös

¹²⁰ Pirinen 1956, 443–445.

¹²¹ Vrt. Kallioinen 2000, 225; Kuujo 1981, 142–143; Pirinen 1956, 455–457. Chonnertin kirjeissä on muutama maininta Scheelin edelleen myymästä tavarasta, mutta kaikki maininnat liittyvät Chonnertin Michel Molnerille osoittamaan suola- ja viinierään, jota Michel ei itse koskaan ottanut vastaan saatikka maksanut. Tavaraerä ehti odottaa myymistä pidemmän aikaa, jopa vuosia. Tilanne oli erikoistapaus Scheelin kaupankäynnissä. FMU 5407, 5408, 5476, 5537, 5748. Ks. alaluku 4.1.

¹²² Kallioinen 2000, 224–225; Pirinen 1956, 452; Ruuth 1916, 125. Suurimmat (porvareiden) pääomat keskiajan Turussa näyttävät nousseen 1000 markan vaiheille. Tiedot Turun porvareiden pääomista ovat kuitenkin niin hajanaisia, ettei vertailu ole kovin mielekästä ennen 1550-lukua, jolloin tilastollista materiaalia on saatavissa.

vuoden 1514 tilintarkistuksen jälkeen, Danzigin kaupan kokonaisarvo ja osuus on saatanut olla tuntuvasti suurempi.

Edellä on kiinnitetty huomiota siihen, että Scheel kävi vuodesta 1513 alkaen laajamittaista kauppaa Lyypekkiin ja Stralsundiin.¹²³ Pirinen on olettanut, että sodan loppuminen vuonna 1512 olisi vapauttanut purjehdusreitit Turusta Lyypekkiin ja Stralsundiin, jolloin Scheel olisi ryhtynyt hankkimaan aiemmin Danzigista tilaamiaan tuotteita näistä hansakaupungeista. Joitain tällaisia merkkejä onkin, sillä vuonna 1515 Scheel tilasi lyypekkiläiseltä Herman Bremeriltä mm. viinejä ja kankaita, joita hän oli aikaisemmin hankkinut Danzigista Chonnertin välityksellä. Tilaukset osuvat kuitenkin aikaan, jolloin Chonnert oli kuollut, ja jolloin Scheel saattoi etsiä uusia kauppakumppaneita.¹²⁴

Scheelin kauppasuhteet lyypekkiläiseen Bremeriin erosivat selvästi hänen suhteistaan danzigilaiseen Chonnertiin. Lyypekkiin suuntautuvassa kaupassa keskeisenä tekijänä oli yhtäältä tuomiokirkon kunnostaminen ja toisaalta finanssitoiminta. Finanssitoiminta tähtäsi kultarahojen hankkimiseen paavillisen kuurian maksuja varten Scheelin tuomiorovastin viranhakuprosessissa Roomassa.¹²⁵ Kulutustavaroiden tuonnin osuus kolmen vuoden kaupasta oli vain n. 100 Lyypekin markkaa.¹²⁶ Valtaosa Scheelin saatavista, n. 270 Lyypekin markkaa, oli ulkomaisia kultarahoja, dukaatteja, jotka Bremer toimitti Scheelin nimissä Roomaan.

Stralsundilainen Olof Lorber puolestaan toimitti Scheelille vuosina 1513–1514 lähinnä kirsikkajuomaa sekä vehnää ja pieniä määriä herneitä ja hunajaa.¹²⁷ Danzigin kaupassa mainitut kankaat, suola, mausteet ja hyvin keskeinen humala puuttuvat Stralsundista tilatuista tavaroista, samoin tina-astiat ja puutuotteet. Pirinen arvioi kaupan volyymin, vajaat 100 Lyypekin markkaa kahden purjehduskauden ajalta, suhteellisen pieneksi.

¹²³ Ks. alaluku 2.3 ja Diagrammi 2.

¹²⁴ Pirinen 1956, 445–447 (taulukko 6); Scheelin tilaukset, ks. FMU 5837, 5838. Ks. alaluku 5.4.

¹²⁵ Scheelin oli vuosina 1514–1515 välttämätöntä saada mahdollisimman paljon rahaa irti Lyypekistä pystyäkseen menestyksellisesti hoitamaan asioitaan Roomassa. Pirinen 1956, 447–448.

¹²⁶ Lyypekistä tuodun tavaran arvosta n. $\frac{2}{3}$ muodostui kankaasta, runsas $\frac{1}{4}$ viinistä ja loput tynnyrillisestä silliä.

¹²⁷ Pirinen 1956, 449–450. FMU 5656, 5686, 5742. Kirsikkajuoma (*kersse drank*) lienee simaa, ks. Malminen 1982, 19.

Koska Lyypekin kaupassa ei ollut kyseessä selkeä tavarakauppa, Lyypekin kauppaa ei voi suoraan verrata Danzigin kauppaan. Tavarakaupan osuus Lyypekin kaupasta oli noin kuudennes Danzigin tavarakaupan arvosta.¹²⁸ Stralsundin kauppa puolestaan oli tavarakauppaa, mutta Stralsundista hankitut tavarat olivat sellaisia, joita Scheel ei hankkinut Danzigista. Myös Stralsundin kaupan volyymi oli noin kuudennes Danzigin tavarakaupan arvosta. Danzigin, Lyypekin ja Stralsundin vertailu viittaa siihen, että Scheel hankki tarvitsemiaan tuotteita sieltä mistä niitä sai, ja niiltä henkilöiltä, joilta tuotteita oli aikaisemminkin hankittu. Tuonti Lyypekistä ja Stralsundista keskittyi etupäässä näiden kaupunkien omiin tuotteisiin, joita Scheel ei tilannut Danzigista. Scheelin vienti Lyypekkiin ja Stralsundiin sen sijaan vastasi Danzigin vientiä, mikä kertoo Scheelin vientituotteiden yksipuolisuudesta.

Kaupan tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota kaupan tuottamiin voittoihin: kuinka tuottavaa kauppa oli? Yleisesityksissä hansakaupan voittomarginaaliksi on arvioitu 15–25 %, varovaisemmin 7–39 %.¹²⁹ Hansakaupan voittoja tutkinut Walter Stark on todennut, että Baltian (Danzig, Riika ja Tallinna) ja Alankomaiden (Hollanti ja Flanderi) satamien välisessä kaupassa 1400-luvun alkupuolella voitot liikkuivat karkeasti 15–20 % välillä vuodessa. Yksittäiset erät saattoivat tuoda yli 30 % voittoja, mutta ajoittain erät olivat myös tappiollisia.¹³⁰

Myös Scheelin kaupan tapauksessa kysymys kaupan voitosta on mielenkiintoinen, mutta erittäin vaikea selvittää. Ensinnäkin komissiokaupasta johtuen tunnemme vain tuotteiden osto- ja myyntihinnat Danzigista, eikä Turusta ole saatavilla riittävän laajaa vertailuaineistoa. Emme siis voi arvioida, kuinka paljon tuotteiden arvo nousi, kun ne kuljetettiin Turusta Danzigiin. Em. tutkimuksissa hansakaupan voitoista myös lähdemateriaali poikkeaa olennaisesti Chonnertin kirjeistä: tutkimukset perustuvat tilikirjoihin, joiden perusteella tunnetaan tavaroiden osto- ja myyntihinnat. Scheelin ja Chonnertin tapauksessa tunnemme vain Danzigin hintoihin perustuvan kaupan taseen. Toiseksi Baltian ja Pohjanmeren välinen kauppa 1400-luvun alkupuolella on laajuudeltaan ja volyymitaan hyvin toisenlaista kuin Scheelin ja Chonnertin kauppa Turun ja Danzigin välillä

¹²⁸ Eri kaupunkien kanssa käydyn kaupan tarkkaa arvoa on hankala arvioida, koska esim. Preussin (Danzigin) markan kurssia suhteessa Lyypekin markkaan ei tunneta. Hintoista voi kuitenkin päätellä, että eri kaupunkien markkojen arvot olivat varsin lähellä toisiaan. Pirinen 1956, 452, alaviite 33.

¹²⁹ Dollinger 1998, 285; Stark 1985, 12.

¹³⁰ Stark 1985, 131, laajemmin 131–138.

1500-luvun alussa, joten em. hansakaupan tutkimustulokset eivät ole yleistettävissä Scheelin ja Chonnertin kaupan suhteen.

Scheelin Danzigiin lähettämä tavara koostui luultavasti merkittävältä osaltaan kirkon omaisuuden tuotosta ja kirkon verotuotteista. Omaisuuden tuottoa ja veroja ei koottu tarkan rahallisen arvon perusteella, vaan ylijäämänä ja sovittuina osuuksina esim. sadosta, kalasaaliista ja karjasta sekä karjatuotteista.¹³¹ Kaupan tarkoitus lienee etupäässä ollut hankkia kirkon maa- ja erätaloudesta saamalla tuotteilla sellaisia ulkomaisia tuotteita, joita kirkon ja papiston toiminta edellytti. Katolinen liturgia vaati viiniä ja erivärisiä kankaita, ylemmän papiston kaupunkielämä Turussa puolestaan esim. vaatteita, kalusteita ja astioita. Mahdollisuus hyötyjen laskelmointiin tarjoutui lähinnä siinä, mihin kaupunkiin tuotteita lähetettiin myytäväksi. Olemassa olevat kauppayhteydet saattoivat kuitenkin sanella tätä enemmän kuin oletettavat voitot. On täysin mahdollista, ettei Scheel kiinnittänyt huomiota kaupan voittoihin, vaan lähinnä tuonti- ja vientitaseen pitämiseen kurissa, jotta henkilökohtaiset kauppayhteydet saattoivat toimia jatkossakin.

3.4 Laivat ja liikenne Turun ja Danzigin välillä

Turun ja Danzigin välisessä liikenteessä oli aina 1400-luvun puoliväliin tavallista, että danzigilaiset laivurit purjehtivat Turkuun. 1400-luvun loppupuolella tilanne näyttää kääntyneen päinvastaiseksi: danzigilaisten laivojen osuus laskee kymmenesosaan kaikista Turun ja Danzigin välillä kulkeneista laivoista, ja laivuritoiminta siirtyi etupäässä turkulaisille laivureille. Turun ulkomaankaupan kuljetukset säilyivät turkulaisten käsissä myös 1500-luvulla.¹³²

Turkulaislaivojen tavalliseksi vetoisuudeksi on arvioitu 40–50 lästiä¹³³, pienimmillään 10–20 lästiä. Philippe Dollingerin yleisesityksessä hansakaupassa käytettyjen rahtialusten kokoluokat ja keskeisimmät käyttötarkoitukset on ryhmitelty seuraavasti: 1–10 lästiä (hyvin pieni, esim. Skoonen hansakauppa sekä ruotsalainen/suomalainen rannikkomenkulku), 20–25 lästiä (pieni, esim. Ruotsin ja Danzigin välinen kauppa), 40–50 lästistä

¹³¹ Pirinen 1956, 445: voi, joka sekä arvoltaan että määrältään oli ylivoimaisesti merkittävin Scheelin vientituotteista, ”voisi olla tuomiokirkon ja kapitulin varastoista, samoin ehkä vuodat.” Kirkon kymmenysvero, ks. Pirinen 1962, 50–62.

¹³² Kallioinen, 2000, 209; Kaukiainen 1993, 10, 12.

¹³³ Lästi vastasi n. 1880 kg. Ks. Johdanto, alaluku 1.4.

aina sataan lästiin saakka (keskikokoinen, esim. Lyypekistä Hampuriin ja Bergeniin sekä Danzigiin ja Tallinnaan suuntautunut kauppa), yli 100 lästiä (suuri; pitkiä reittejä kulkevat laivat). Yli sata lästiä kantavat alukset yleistyivät 1400-luvulla ja 1500-luvun alussa, kun purjehdus suoraan Hollannista Danzigiin ja Baltian satamiin yleistyi. Tämän kokoisia aluksia ei kuitenkaan juuri käytetty Itämeren sisäisessä liikenteessä.¹³⁴

Tarkempi, selkeästi määriteltyyn tilastolliseen materiaalin perustuvat tutkimus nostaa kuitenkin esiin laivojen kokoluokkien arvioinnin ongelmat. Thomas Wolf on pyrkinyt määrittelemään lähinnä tallinnalaisen lähdemateriaalin perusteella 1400-luvulla Itämerellä ja toisaalta Itämeren ja Pohjanmeren välillä purjehtineiden laivojen kokoja. Hänen tuloksensa on, ettei hansakaupassa tunnettu yksiselitteistä laivan kokojen luokitusta tai kokoluokan ja käyttötarkoituksen selkeää suhdetta. Jopa sellaiset käsitteet kuin ”pieni” ja ”suuri” ovat vaeltaneet vuosikymmenien saatossa. Tämän vuoksi edellä esitetty laaja laivojen kokosysteemi lienee liian yleistävä.¹³⁵

Kuitenkin voidaan suhteellisen varmasti arvioida, että turkulaislaivat olivat selvästi hansan rahtilaivoja pienempiä. Osasyynä tähän on pienillä laivoilla harrastettu talonpoikaispurjehdus, joka ulottui pisimmillään Danzigiin saakka. Talonpojilla on täytynyt olla käytössään kohtalaisen kokoisia aluksia, mutta niiden kantokyvyn on arvioitu harvoin ylittäneen 30 lästiä. Tavallisten talonpoikaispurjehtijoiden alusten kooksi on arvioitu noin 10 lästiä. 1550-luvulla suomalaisilla talonpojilla arvellaan olleen n. 400 normaalia kalastusalusta suurempaa laivaa, ja purjehdus oli vakiintunut elinkeino kaikilla Suomen rannikoilla.¹³⁶

Chonnertin ja Scheelin käyttämien laivojen lastitilannetta on mahdoton arvioida, koska lähteet eivät kerro, mitä muuta tavaraa laivoissa mahdollisesti kuljetettiin Chonnertin ja Scheelin lähetysten ohella. Chonnert ei juuri koskaan mainitse, minkälaisella laivalla tavarat saapuivat ja lähtivät Danzigista, eikä hän koskaan kerro laivojen kantokyvystä tai koosta. Chonnert viittaa laivoihin tyypillisesti pelkästään laivureiden nimillä tai sanalla ”laiva” (*schippe*), mikä näyttää olleen yleinen käytäntö Itämerellä.¹³⁷ Laivureiden

¹³⁴ Vrt. Dollinger 1989, 186–190; Kallioinen 2000, 146; Kivimäe 1994, 24.

¹³⁵ Wolf 1986, 20–29.

¹³⁶ Kallioinen 2000, 146, 289–230; Kaukiainen 1986, 17; Kerkkonen 1959, 188–190.

¹³⁷ Viittaaminen laivuriin laivan sijaan, vrt. Wolf 1986, 20.

pätevyys sen sijaan oli Chonnertille tärkeää: kun hän ei kesällä 1514 tiennyt, kenen laivurin matkassa hänen poikansa palaisi Turusta Danzigiin, hän vannotti sekä Scheeliä että poikaansa valitsemaan ”hyvän laivurin”.¹³⁸ Tapa puhua laivureista laivojen sijaan viittaa henkilöiden tärkeyteen merenkulussa ja sitä kautta luottamuksen merkitykseen paitsi kauppiaiden kesken, myös kauppiaiden ja laivurien välillä.

Chonnertin kirjeissä on mainittu kaksi alustyyppiä.¹³⁹ Vuonna 1514 Peter van Aken, Scheelin ja Chonnertin laivuri ja kauppatuttava, kävi kuutillaan (*schwte*) Danzigissa.¹⁴⁰ Aiemmin samana vuonna Chonnert lähetti Scheelille tammilautaa, koska Peter Wije oli kertonut, että Scheel aikoi rakennuttaa kuutin.¹⁴¹ Kuutit olivat pienempiä pursia, joiden kantokyky on arvioitu 10–25 lästiksi. Ne olivat tyypillisiä Ruotsin rannikkomerenkulun aluksia, joilla saatettiin purjehtia aina Danzigiin saakka.¹⁴² Suurin osa Chonnertin kirjeissä mainituista laivureista kulki Turun ja Danzigin väliä luultavasti kuuteilla.

Vuoden 1512 tililaskelmassa Chonnert mainitsee lähettäneensä Turkuun tavaraa Turun piispan barssissa (*barse*).¹⁴³ Barssi on alustyyppinä vaikeahko määritellä. Sen rakenne ja käyttötarkoitus ovat epäselviä, ja arviot alustyyppin kantokyvystä vaihtelevat 25 lästistä yli 200 lästiin.¹⁴⁴ Joka tapuksessa barssit olivat selvästi kuutteja suurempia aluksia. Yhteistä kuuteille, barsseille ja muille myöhäiskeskiajan pienille alustyypeille oli, että ne pääsivät pienen uppoumansa ansiosta kaikkiin satamiin.¹⁴⁵

Chonnertin kirjeissä ei ole yhtään mainintaa Turun ja Danzigin välisestä purjehdusreitistä. Suora, 1600-luvulta alkaen hyvin dokumentoitu reitti Turun ja Danzigin välillä

¹³⁸ FMU 5730, 5739; molemmissa: *mijt eijn got schijpper*. Hausenin lukutapa *schijppe* (laiva) on seuraus Chonnertin käyttämästä lyhenteestä, jonka voi avata joko *-e* tai *-er*. Asiayhteys kuitenkin osoittaa, että Chonnert on tarkoittanut laivuria, sillä *schijpp[er]* vertautuu henkilöön, Peter Wijeen. Chonnert toivoi, että hänen poikansa olisi palannut Peter Wijen matkassa, mutta koska Peter ei Chonnertin tietojen mukaan ollut loppukesällä 1514 purjehtimassa Turusta Danzigiin, hän toivoi poikansa tulevan jonkun muun hyvän laivurin matkassa.

¹³⁹ Laivatyyppin mainitseminen keskiajan Itämerellä on hyvin harvinaista, ja nimitykset saattavat olla häilyvä – samaa laivaa saatetaan kutsua useamman eri alustyyppin nimellä. Tyypillisesti laivan tyyppi mainitaan vain, jos muuta informaatiota (laivuri, rahtaaja, lasti) ei ole saatavilla. Vrt. Wolf 1986, 21.

¹⁴⁰ FMU 5737.

¹⁴¹ FMU 5726: *Peter secht, gij wolden eijne schwte bwen*.

¹⁴² Dollinger 1989, 189; Kivimäe 1994, 26–27.

¹⁴³ FMU 5748: *jn des her bisschop barse*. Turun piispan barssi mainitaan jo vuonna 1505. Ks. FMU 5135.

¹⁴⁴ Unger 1980, 204. Etymologisesti sana ”barssi” liittyy proomuun (engl. *barge*) tai parkkiin (ital. *barca*). Laivatyyppi saattoi olla tasapohjainen ja/tai sen perämaston takilointi poikkesi muista laivoista.

¹⁴⁵ Unger 1980, 203–205. Barssin matala uppouma tuntuisi viittaavan alustyyppin määrittelyyn nimienomaan sen pohjanmuodon perusteella.

ylitti Suomenlahden Hangon kohdalla, ja seuraili sen jälkeen Baltian rannikkoa.¹⁴⁶ Purjehdusajoista on mahdotonta tehdä varmoja päätelmiä Chonnertin yksipuolisten kirjeiden perusteella. Mika Kallioinen on arvioinut, että 1500-luvun puolivälissä yhdensuuntainen laivamatka Turun ja Lyypekin välillä kesti kolmisen viikkoa, nopeimmillaan runsaat kymmenen päivää.¹⁴⁷ Etäisyys Turun ja Danzigin välillä on lyhyempi kuin Turun ja Lyypekin välillä, joten laivamatka lienee kestänyt hieman lyhyemmän ajan.

3.5 Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston rakenne ja henkilöiden roolit

Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston voi jäsentää useasta eri näkökulmasta. Maantieteellisesti verkosto keskittyi Turkuun, Danzigiin ja näiden kaupunkien välille. Chonnertin kautta verkostoon kuului lisäksi henkilöitä Danzigin ulkopuolella, Roomassa ja Lontoossa saakka (ks. kuvio 2). Tämän tutkimuksen kannalta keskeiset kauppaverkoston jäsentäjät – Itämeren sotatilanteeseen suhteutuva kronologia sekä verkoston organisaatio eli verkostoon kuuluvat henkilöt – käyvät ilmi taulukosta 3.

TAULUKON 3 SELITYKSET	
I = informaation kuljettaja	T = toivotusten lähettäjä
K = kauppias	V = velallinen
L = laivuri	*X = muu maininta (ks. alla)
O = oppilas	[] = henkilö on kirjeen vastaanottaja
S = toimituksen saaja	() = henkilö on kirjeen kirjoittaja
<i>Vuodet 1509–1512</i>	
*A Chonnert mainitsee lähettäneensä Scheelille tavaraa piispan laivassa.	
*B Chonnertin Turkuun saapunut oppipoika (<i>knecht, junge</i>) Pawel asuu Peter Wijen luona.	
*C Steffen oli mukana Turusta tulleessa laivassa ja maksoi Scheelille lähetetyn apteekin.	
<i>Vuodet 1513–1514</i>	
*D Chonnert kertoo poikansa Markuksen saapuneen Roomasta.	
*E Chonnert kehottaa Turusta lähtevää poikaansa vierailemaan Turun piispan luona kiittämässä tätä ja viemässä tälle terveiset.	
*F Chonnert mainitsee Peter Wijen ja Mach Olafssonin riidelleen laivassa. Kiista koski uuden laivan rakentamista.	
<i>Vuosi 1516</i>	
*G Chonnertin leski Margareta kiittää lastensa (Hans Chonnert nuoremman ja Lontoossa naimissa olevan tyttären) puolesta Scheeliä tämän osoittamasta ystävällisyydestä.	

¹⁴⁶ Kaukiainen 1993, 6.

¹⁴⁷ Kallioinen 2000, 238.

TAULUKKO 3. Hans Chonnertin ja hänen perheensä kirjeissä Paavali Scheelille 1509–1516 esiintyvät henkilöt ja henkilöiden roolit.

Lisäksi mukana Hans Chonnertin kirje Turun piispalle (FMU 5539, 14.8.1511) ja Paavali Scheelin taselaskelma (FMU 5753, 8.9. tienoilla 1514). Kursivoidut FMU-numerot viittaavat Tukholmassa säilytettäviin kirjeisiin.

FMU-NUMERO	5407	5408	5459	5476	5537	5538	5539	5545	5748	5687	5713	5726	5730	5732	5737	5739	5744	5746	5753	5842	5879			
VUOSI	1509		1510		1511				1512	1513	1514											1515	1516?	
PÄIVÄMÄÄRÄ	11.9.	13.9.	20.6.	22.8.	14.8.	elokuu	14.8.	28.8.	?	20.9.	11.4.	1.6.	28.6.	2.7.	heinäk.	heinäk.	11.8.	13.8.	n. 8.9.	24.10.	kevät?	Yht.		
Vaimo: Margareta																						1		
Tytär & lanko										/K		T/K										(T,S)	1	
Poika: Hans										O	O,K,I	O	O,K	T	[K]	[K]	O,K	(T)	K	(T,K,I)	*G	12		
Poika: Markus										*D												1		
Pavel ("junge")			O		O	O,I		O,I		I												5		
herra apotti (Oliva)	S	S		T													S					4		
herra Tomes	S	S		T																		3		
maisteri Mattijes	V																					1		
Piispa			K		S	S	[K]	K	*A							*E						7		
Michel Molner	K, I	K, I		K	K,V				K			K,V										6		
Henrik Timmerman	L	L				L		L	L													5		
Schalm	L	L			L				L													4		
Peter Wije	K,V		*B				K,I	K		K,L	K	K,L,I	K,L	K	K	K	K,L,I,*F		K		L	14		
Jurgen Kurgen	I				L,I	L	L,I	L														5		
Mans Jonsson	V																					1		
Hans Swrpel			L,I					L														2		
Hermen wan Tornne		K		K								K										3		
Clement					I,L																	1		
Petter Lange							I															1		
Hans Purenpe							L															1		
Steffen								*C														1		
Peter Alf										I												1		
Jons Berchop											L						L		L			3		
Peter van Aken													K,L,I,V	K,L,I,V			L,I					3		
Lasse Petersson															L							1		
Klaus Strufink									S								S					2		
Mach Olefsson																	*F					1		
"jwen knecht"									K													1		
Erik Vrpel									L													1		
Klaus Boije									K													1		
Kauppiaat			I																			1		
Laivuri			I																			1		
Henkilöitä yhteensä:	9	6	6	4	6	4	5	7	8	5	3	6	2	3	3	4	7	1	3	1	4			

Kauppaverkoston hahmottamiseksi taulukko 3 esittää kaikki Chonnertin ja hänen sukulaistensa Turkuun lähettämässä kirjeissä sekä Scheelin tase-laskelmassa 1514 esiintyvät henkilöt kronologisesti järjestettynä. Henkilöt on jaettu neljään ryhmään: 1) Chonnertin sukulaisiin, 2) kirkonmiehiin, 3) nimeltä mainittuihin kauppiaisiin, velallisiin, laivureihin ja lähetteihiin, 4) nimeltä mainitsemattomiin kauppiaisiin ja laivureihin. Henkilöiden rooli tai roolit kussakin kirjeessä on merkitty kirjainkoodilla.

Taulukon 3 perusteella henkilöverkosto voidaan jakaa kronologisesti kolmeen vaiheeseen: 1) Vuosina 1509–1512 kauppakirjeissä mainitaan lukuisia eri henkilöitä, joilla on yksi tai kaksi roolia; Chonnertin perheestä mainitaan ainoastaan hänen oppipoikansa (*junge*) Pawel, ja kirkonmiehet – erityisesti Turun piispa – ovat keskeisesti esillä. 2) Vuosina 1513–1514 mainitaan harvempia henkilöitä, joista muutamalla on kolme tai neljäkin roolia; Chonnertin suku ja erityisesti hänen Turussa oleskeleva poikansa Hans Chonnert nuorempi korostuvat, kun taas kirkonmiehiä mainitaan tuskin ollenkaan. 3) Vuosina 1515–1516 kirjeet keskittyvät lähes pelkästään Chonnertin perillisten ja Scheelin suhteisiin; kirkonmiehiä ei mainita, ja aiemmin lukuisista kauppiaista ja laivureista ainoastaan Peter Wijen nimi esiintyy lähteissä.

Taulukko 3 näyttäisi osoittavan, että Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston organisaatio ja toiminta muuttuivat kahteen otteeseen; ensin vuosien 1512–1513 välillä, ja jälleen vuosien 1514–1515 välillä. Jälkimmäinen muutos liittyy varmasti Chonnertin kuolemaan. Ensimmäinen muutos selittyy osaksi Chonnertin pojan Hans Chonnert nuoremman oleskelulla Scheelin luona Turussa vuosina 1513–1514. Tämän vuoksi Chonnertilla oli luonnollisesti hyvä syy olla tavallista tiiviimmissä yhteyksissä Turkuun – vuoden 1514 kirjeiden osuus on lähes puolet kaikista Scheelin ja Chonnertin yhteydenpitoon liittyvistä dokumenteista. Samasta syystä vuoden 1514 dokumentit ovat myös normaalia monipuolisempia. Viisi niistä on kirjeitä Chonnertilta Scheelille, kaksi kirjeitä Chonnertilta pojalleen Turkuun, yksi Chonnertin pojan kirje Scheelille, ja yksi Scheelin oma tase-laskelma.

Vuosien 1513–1514 kirjeissä mainittujen henkilöiden vertailu aikaisemmissa kirjeissä mainittujen henkilöiden kanssa osoittaa, että Scheelin ja Chonnertin henkilöverkosto muuttui vuosien 1512–1513 aikana. Monia aiemmin useampana vuonna mainittuja laivureita – Henrik Timmerman, Schalm, Jurgen Kurgen, Hans Swrpel – ei enää lainkaan

maininta, kun taas Chonnertin perhe, Hans Chonnert nuorempi, Peter Wije ja Peter van Aken ovat korostetusti esillä. Chonnertin perheen korostuminen viittaa Scheelin ja Chonnertin suhteiden lähentymiseen, kun taas laivureiden täydellinen vaihtuminen Peter Wijeä lukuun ottamatta viittaa merenkulun organisaation muuttumiseen. Merenkulun organisaation muutos ja se seikka, että Chonnert lähetti oman poikansa Turkuun vuonna 1513, voidaan molemmat selittää Itämeren rauhoittumisella sotavuosien jälkeen. Tätä selitysmallia ja sen vaikutusta Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston käsitellään tarkemmin luvussa 5.

Henkilön nimen maininta kirjeessä ei tietenkään vielä merkitse, että henkilö kuuluu nimenomaan kauppaverkoston. Kirjeissä on mitä monipuolisinta tietoa eri ihmisten tekemisistä, lähetetyistä tervehdyksistä ja lahjoista. Keskeinen kriteeri kauppaverkoston kuulumiselle on pysyvyys. Jos henkilö mainitaan vain kerran, ei voida vielä varmasti sanoa hänen kuuluneen kauppaverkoston. Esimerkiksi laivurit saattoivat hyvin kuljettaa kauppaverkoston jäsenten tavaraa ilman, että heillä olisi ollut pysyviä henkilökohtaisia suhteita kauppaverkoston jäseniin. Reittien ja määräsattamien vaihtelevuus näyttäisi olevan turkulaisille laivureille tyypillistä.¹⁴⁸ Toisaalta materiaalin suppeuden vuoksi on mahdollista, että verkoston kannalta keskeisestä henkilöstä on säilynyt vain yksi maininta. Siksi pelkkä määrällinen analyysi ei yksin voi paljastaa verkoston kannalta keskeisiä henkilöitä ja heidän suhteitaan. Lähteiden lähiluku ja vertailu muun kuin Scheelin kirjekokoelmaan kuuluvan lähdemateriaalin kanssa on vaatimus mikrotason verkoston analyysille.

Henkilöiden ja heidän suhteidensa analysoinnissa käytetään apuvälineenä roolin käsitettä.¹⁴⁹ Rooli käsitetään tietyssä tilanteessa olevien, identiteetiltään yhtenäiseen henkilökuntaan kuuluvien ihmisten opituiksi ja tiedostetuiksi käyttäytymismalleiksi. Roolit säilyvät, koska ne on rakennettu sosiaalisiin systeemeihin, ja koska roolikäyttäytymisellä on aina seurauksensa. Toimiakseen missä tahansa yhteisössä – esimerkiksi tullakseen hyväksytyksi kauppaverkoston – ihmisen on paitsi oltava tunnettu ja hyödyllinen ver-

¹⁴⁸ Kallioinen 2000, 239–240, 249.

¹⁴⁹ Roolin merkitystä inhimillisessä kommunikaatiossa on tutkittu laajasti sosiaalipsykologiassa. Lyhyt yhteenvedo sosiaalipsykologisesta rooliteoriasta (ryhmätoiminnan kontekstissa), ks. Niemistö 1999, 84–98. Rooliteorian keskeiset ajatukset ovat siinä määrin yleistajuisia ja ilmeisiä, ettei teorian tarkempi läpikäynti tässä yhteydessä ole tarpeen. Mikäli lukija haluaa paneutua sosiopsykologisiin rooliteorioihin ja mm. sosiodraaman käsitteeseen syvällisemmin, Niemistön esittelemät teokset toimivat hyvänä johdantona.

koston muille jäsenille sekä nauttia heidän luottamustaan, myös omaksuttava verkoston kannalta mielekäs rooli.

Esimerkiksi keskiajan kauppaverkostojen kannalta olennaisia rooleja ovat kauppiaan, laivurin, lähetin ja velallisen roolit. Sen sijaan esimerkiksi kutojan, laivanrakentajan tai papin roolit eivät ole varsinaisten kauppaverkostojen kannalta merkittäviä, vaikka tällaisilla henkilöillä onkin keskeinen rooli kaupan tuotteiden (kangas), välineiden (laivat) ja henkisen ilmapiirin (yleinen moraalii) luojina. Toisaalta, kuten edellä on havaittu, esimerkiksi tuomiokapitulin korkea-arvoisen papin virka saattoi lisätä merkittävästi kauppiaan arvovaltaa.¹⁵⁰

Roolin käsitettä käytetään tässä tutkimuksessa suhteessa kaupankäyntiin. Itämeren myöhäiskeskiaikaisen kaupankäynnin kannalta rooli liittyy osaksi kauppatapaa – luottamukseen perustuvia (sanattomia) sopimuksia, jotka luovat verkoston ja mahdollistavat sen toiminnan. Kauppatavan edellyttämä sosiaalisesti hyväksyttävä asema ja käytös muodostavat rooleja, jotka ovat edellytyksiä kaupankäynnille ja kauppaverkostoihin kuulumiselle. Yhdellä henkilöllä voi olla useita rooleja, mikä kertoo henkilön muuttuvasta ja/tai keskeisestä ja monipuolisesta asemasta. Tähän oletukseen nojautuen voidaan verkostossa toimivien henkilöiden pidemmällä aikavälillä ottamista rooleista päätellä, millaisin sitein he olivat kytkeytyneet verkostoon, ja mikä merkitys verkostolla oli heille itselleen. Roolit voivat toimia laadullisen verkostanalyysin kiteyttäjinä, ja niiden kautta laadulliset seikat voidaan helpommin tuoda määrällisen analyysin yhteyteen.

Taulukossa 3 eriteltyt roolit on määritelty seuraavasti: *informaation kuljettaja* on henkilö, jonka mainitaan kertoneen asioista, joita kirjeissä ei välttämättä tarkemmin eritellä. *Kauppias* on henkilö, joka käy kauppaa omissa nimissään, eli lähettää ja/tai vastaanottaa tavaraa, jolle on ilmoitettu hinta. *Laivuri* on henkilö, joka mainitaan laivan päällikkönä/omistajana. *Toimituksen saaja* on henkilö, jolle on osoitettu määrittelemättömän arvoinen tavaralähetys. Tällaisesta henkilöstä ei siten voida varmasti sanoa, oliko hän kauppias. Useimmat toimitusten vastaanottajat saivat lahjoja, mikä kertoo ensi sijassa heidän roolistaan lahjojen lähettäjän ystävänä ja luotettuna. Tuttavuudesta kertoo myös *toivotusten lähettäjän* rooli. *Oppilaan* ja *velallisen* roolit ovat itsestään selviä. Kuten

¹⁵⁰ Vrt. FMU 5407 ja alaluku 3.2; Chonnert sai lastin laivaan, koska lasti oli osoitettu Turun arkki-diakonille.

alaluvussa 3.2 on huomautettu, velallisen rooli kertoo aikaisemmasta kauppayhteydestä. Velalliset ovat siten ainakin aikaisemmin olleet myös kauppiaan roolissa.

Muutama henkilö mainitaan sellaisessa yhteydessä, jossa heidän rooliaan/roolejaan on hankala määrittää selkeästi. Tällaiset *muut maininnat* on luonnehdittu tarkemmin edellä, taulukon 3 selityksissä. Joissakin tapauksissa Chonnert kertoo henkilön ammatin, esim. laivuri, mutta henkilö esiintyy Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston suhteen kuitenkin jossakin toisessa roolissa, esim. informaation välittäjänä. Henkilön titteli, ammatti ja rooli Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa eivät siten aina ole identtisiä.

3.6 Kauppiat, laivurit ja lähetit

Pääosa Chonnertin ja Scheelin kirjeenvaihdossa nimetyistä henkilöistä on kauppiaita ja laivureita. Kuten taulukosta 3 käy ilmi, näiden lisäksi informaation kuljettajan ja velallisen roolit toistuvat varsin usein. Kaikki neljä roolia menevät myös sekaisin, eli sama henkilö esiintyy toisinaan useammassa kuin yhdessä roolissa kerrallaan. Kun eri yhdistelmiä verrataan, nimenomaan laivurin roolissa toimivilla henkilöillä on myös muita, päällekkäisiä rooleja. Nämä on tiivistetty taulukkoon 4.

TAULUKKO 4. Laivurit, kauppiat ja tiedon kuljettajat. Chonnertin kirjeissä laivureina mainittujen henkilöiden muut, rinnakkaiset roolit. Numerot ilmaisevat, kuinka monessa kirjeessä henkilöllä on mainittu rooli. Lähde: taulukko 3.

<i>Laivurit</i>	<i>Laivuri</i>	<i>Kauppias</i>	<i>Informaatio</i>	<i>Velkaa Chonnertille</i>
Henrik Timmerman	5	–	–	–
Schalm	4	–	–	–
Peter Wije	5	12	3	kyllä
Jurgen Kurgen	4	–	3	–
Hans Swrpel	2	–	1	–
Clement	1	–	1	–
Hans Purenpe	1	–	–	–
Jons Berchop(pen)	3	–	–	–
Peter van Aken	3	2	3	kyllä
Lasse Petersson	1	–	–	–
Erik Vrpel	1	–	–	–

Taulukko 4 havainnollistaa, kuinka laivureista vain Peter Wije ja Peter van Aken kävivät kauppaa Chonnertin kanssa. He kuljettivat laivoissaan itse omistamaansa tavaraa, ja lisäksi Chonnert kertoo ajoittain Scheelille osoittamissaan kirjeissä heille lähettämästään tavarasta. Kaupasta kertoo myös se, että nimenomaan kauppaa käyneet laivurit

velkaantuivat Chonnertille: Peter Wije oli velkaantunut Chonnertille vuonna 1509 tai sitä ennen, Peter van Aken puolestaan hankki Chonnertilta tavaraa luotolla vuonna 1514.¹⁵¹

Kauppaa käyvien laivureiden roolit kauppiaina olivat Chonnertille yleensä tärkeämpiä kuin laivurin roolit. Chonnertin Scheelille lähettämässä kauppakirjeissä on huomattavasti enemmän mainintoja Peter Wijen kaupasta kuin hänen toiminnastaan laivurina. Peter van Aken mainitaan laivurina kolmessa kirjeessä, mutta niistä kaksi käsittelee ennen kaikkea hänen rooliaan kauppiaina. Vaikuttaa siltä, että Peter van Aken ja varsinkin Peter Wije toimivat ensisijassa kauppiaina. Se, että he omistivat laivan, teki heistä myös laivureita.

Keskiajan kaupan ja hansan tutkimuksessa on todettu kauppiaiden jakautuminen paikallaan pysyviin ja liikkuviin kauppiaisiin.¹⁵² Scheel ja Chonnert ovat esimerkkejä kauppiaan ammatin harjoittamisesta kotikaupungista käsin, ja em. kauppias-laivurit ovat puolestaan liikkuvan kaupankäyntitavan edustajia. Myös muut Chonnertin ja Scheelin käyttämät laivurit saattoivat kuljettaa tavaraa omissa nimissään, mutta koska he eivät käyneet kauppaa Chonnertin ja Scheelin kanssa, näillä tuskin oli mitään syytä kommentoida mahdollista kauppaa keskinäisessä kirjeenvaihdossaan.

Turun porvaristoa tutkineen Mika Kallioisen mukaan turkulaiset laivurit poikkesivat Länsi-Euroopassa tunnetuista käytännöistä. Kallioisen mukaan turkulaiset laivureiden kauppakohteet vaihtelivat jatkuvasti, ja heillä oli suuri henkilökohtainen vastuu myös tavaroiden myyjänä. Tämä pitääkin osittain paikkansa Peter Wijen ja Peter van Akenin tapauksessa. Toisaalta huomattava osa Scheelin ja Chonnertin käyttämistä laivureista näyttää purjehtineen toistuvasti Turun ja Danzigin välillä.¹⁵³

Tiedonkulku oli olennainen osa kaupankäyntiä, ja tieto kulki kirjeiden ohella myös suullisesti henkilöltä toiselle.¹⁵⁴ Satamasta toiseen liikkeudessaan laivurit ottivat luonnollisesti myös tiedon kuljettajan roolin. Noin puolet Scheelin ja Chonnertin käyttämistä

¹⁵¹ Peter Wije, ks. FMU 5407; Peter van Aken, ks. FMU 5732, 5737.

¹⁵² Dollinger 1998, 237; Hunt & Murray 1999, 148.

¹⁵³ Kallioinen 2000, 250–251.

¹⁵⁴ Vrt. Prusi 2003, 19, 41–44, 50–52: suullinen tiedonvälitys tuki ja täydensi kirjeisiin kirjoitettuja tietoja.

laivureista näyttää samalla toimineen olennaisen tiedon välittäjinä. Kauppiaslaivureiden rooli tiedonvälittäjänä näyttää olleen hieman keskeisempi kuin pelkästään laivureina toimineiden henkilöiden. Ei ole tietenkään mitään syytä olettaa, että vailla tiedonvälittäjän roolia olevat laivurit eivät olisi kertoneet kotikaupunkinsa ja välisatamien uutisia ja välittäneet näin huhuja ja tietoja kauppiaalta toiselle. Tätä tukee myös se, että Chonnertin nimeltä mainitsemattomat kauppiaat ja laivuri – jotka eivät siis toimineet kauppiaina tai laivureina Chonnertin ja Scheelin välillä – esiintyvät tiedon välittäjän roolissa.¹⁵⁵

Nimenomaan suullisen tiedon välittämisessä korostui tiedonkulun ekonominen puoli: Turun ja Danzigin välillä ei näytä kulkeneen ihmisiä, joiden yksinomainen tarkoitus oli tiedon kuljettaminen. Tieto kulki lähes säännöstään laivurien mukana, kauppiaiden kirjeissä tai sellaisten henkilöiden mukana, joilla oli muu syy liikkua satamien välillä. Chonnertin yksittäisissä kirjeissä pelkästään tiedonvälittäjän roolissa mainitaan neljä henkilöä: Jurgen Kurgen, Petter Lange, Pawel ja Peter Alf. Näistä Jurgen Kurgenin välittämät tiedot kulkivat kirjeitse, ja hän itse toimi myös laivurina.¹⁵⁶ Petter Lange mainitaan laivurina,¹⁵⁷ ja Chonnertin oppipoika Pawel oli saanut tietonsa Scheelin matkarutiineista Turussa oleskelemisensä aikana.¹⁵⁸ Ainoastaan Peter Alfista ei tiedetä, mitä hän teki Danzigissa kertoessaan Chonnertille Scheelin suunnitelmista.¹⁵⁹

¹⁵⁵ FMU 5459. Taulukko 3.

¹⁵⁶ FMU 5407.

¹⁵⁷ FMU 5539. En ole antanut Petter Langelle laivurin roolia taulukossa 3, koska Chonnert ei mainitse hänen kuljettaneen Scheelille lähetettyä tavaraa. Langella ei siten ollut laivurin roolia Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa.

¹⁵⁸ FMU 5687.

¹⁵⁹ FMU 5713.

4. Kauppaverkosto 1509–1512

4.1 Kauppiat

Peter Wije oli Paavali Scheelin ohella merkittävin Chonnertin yhteyksistä Turussa. Wije mainitaan kahdessa kolmasosassa Chonnertin ja hänen sukulaistensa kirjeistä Scheelille. Vuosina 1509–1512 kirjoitetuissa yhdeksässä kirjeessä hänet mainitaan neljästi. Ensimmäisessä syksyn 1509 kirjeessään Chonnert pyytää Scheeliä huolehtimaan siitä, että Wije maksaisi velkansa Chonnertille ennen talvea. Wije ja Chonnert olivat siis käyneet kauppaa jo aikaisemmin. Chonnertin ja Wijen välisestä kauppatuttavuudesta kertoo myös se, että Chonnert mainitsee Wijen Scheelin rinnalla henkilönä, joka voi ottaa edelleen myytäväksi Michel Molnerille lähetetyn suolaerän, mikäli Molner ei haluaisi tai voisi ottaa sitä vastaan.¹⁶⁰

Toisessa syksyn 1509 kirjeessä Chonnert mainitsee Scheelille lähettäneensä Wijelle erän puutavaraa¹⁶¹ ja säkillisen humalaa. Epäilemättä tieto Turun ryöstöstä ja porvareita kohdanneesta onnettomuudesta oli saavuttanut Chonnertin, koska tämä ennakoi pahinta ja antaa Scheelille ohjeita Wijelle osoitetun lähetyksen käsittelystä, mikäli Wije olisi kuollut. Wijelle osoitettu lähetys ja Wijen mahdollinen rooli Molnerin suolaerän myyjänä osoittavat, että Chonnert oli periaatteessa valmis antamaan Wijelle lisää tavaraa luottolla, vaikka Wijellä oli maksamattomia velkoja. Velat eivät siis olleet esteenä luottamukselle, vaan Chonnert halusi edelleen käydä kauppaa Wijen kanssa.

Elokuussa 1511 Chonnert kirjoitti sekä Scheelille että Turun piispalle Arvid Kurjelle em. humalasäkistä, jonka oli lähettänyt Wijelle. Humalasäkki oli tavalla tai toisella päätyntä Turun piispalle. Selittäessään humalasäkin omistussuhteita ja sitä, kenelle piispa on maksuvelvollinen, Chonnert olettaa selvästi, että Wije ja piispa ovat keskustelleet asiasta. Hän mainitsee myös Wijeltä saamansa kirjeen. Wije ja Chonnert kävivät siis

¹⁶⁰ FMU 5407.

¹⁶¹ FMU 5408: *ij^c chlaholt vnd j^c bodden holt*. Lukumäärät 2 x 100 ja 1 x 100 voivat viitata lautojen ja lankkujen lukumääriin. Luultavammin kyseessä on kuitenkin sentneri (Hundertmaße, Zentner tai cental) – nimenomaan puutavarasta käytetty mittayksikkö, joka vastasi n. 50 kg. Chonnertin lähetys olisi siten käsittänyt n. 150 kg puuta.

edelleen kauppaa, ja ainakin Chonnertin oletuksen mukaan Wijellä oli vähintään puhevälit – ellei peräti kauppakumppanuus – Turun piispan kanssa.¹⁶²

Peter Wijellä oli kauppiaan ohella toinenkin merkittävä rooli Chonnertin Turun suhteissa: Chonnertin oppipoika *Pawel* asui vuosina 1510–1511 Wijen talossa. Vaikka Chonnert pyysi myös Scheeliä huolehtimaan pojasta, tämä oli ennen kaikkea Wijen opissa ja apuna. Chonnert kuvaa oppipoikaansa ”oikein hyväksi pojaksi”, jolle ”Jumala ja Maria ovat antaneet paljon älyä”. Chonnertin erityinen pyyntö Scheelille on, että hän opettaisi Pawelille latinaa ja suomea.¹⁶³

Oppipoikien – sekä omien että kauppiaskisällien – lähettäminen vieraisiin kaupunkeihin kauppatuttavan oppiin oli tyypillinen osa kauppiaan koulutusta.¹⁶⁴ Pawelin oleskelu Turussa saattaa vertautua perheenjäsenen kouluttamiseen, sillä Pawel toimi luultavasti sekä ennen Turussa viettämäänsä aikaa että sen jälkeen Chonnertin läheisenä avustajana Danzigissa.¹⁶⁵ Chonnert ei kuitenkaan kutsu Pawelia omaksi pojakseen (*sone*), vaan nimenomaan pojaksi (*jwne*) ja palvelijaksi tai palkolliseksi (*knecht*). Pawel ei siis kuulunut Chonnertin ydinperheeseen, vaikka Chonnert olikin hänestä vastuussa; Pawel saattoi olla adoptiolapsi.¹⁶⁶ Scheelin kauppatuttavien kirjeistä löytyy tällainen paralleeli: tallinnalaisella porvarilla Hans Suurpäällä oli kasvatettavanaan edesmenneen vaimonsa aikaisemmasta avioliitosta syntynyt poika. Myöskään Suurpää ei kirjeissään Scheelille kutsu poikaa koskaan omaksi pojakseen (*sone*), vaan ainoastaan pojaksi (*junge*).¹⁶⁷

Koska Chonnertin ja Wijen mahdollinen kirjeenvaihto ei ole säilynyt, tiedot Pawelin oleskelusta Turussa koskevat vain Pawelin ja Scheelin yhteyksiä. Elokuussa 1511 Chonnert kiitti Scheeliä kaikesta, mitä tämä oli tehnyt Pawelin hyväksi. Oletettavasti

¹⁶² FMU 5539, 5545.

¹⁶³ FMU 5459: *Ijt is gar eijn fijn jwne; Got vnd Marija heft em fele wernost geffen.*

¹⁶⁴ Cordes 2000, 8–11; Dollinger 1998, 236–237; Irsigler 1985, 80, 88–89; Shahar 1990, 225–227.

¹⁶⁵ Chonnert mainitsee vuonna 1513 Pawelin kertoneen Scheelin vuotuisista kaupparutiineista: FMU 1513. Ei kuitenkaan ole varmaa, koska Pawel oli asiasta kertonut, tai asuiko hän tähän aikaan Chonnertin luona.

¹⁶⁶ Köyhempienkin mahdollisuudesta päästä kauppiaan ammattiin, ks. Cordes 2000, 4.

¹⁶⁷ Ks. Hans Suurpään kirjeet 1509–1510: FMU 5423, 5424, 5449, 5471. Suurpään poika Morten karkasi isäpuolensa talosta syksyllä 1509, asui Turussa Scheelin vastuulla ja opiskeli myöhemmin luultavasti jossakin Pohjois-Saksan yliopistossa. Morten Hanssonin tapauksesta laajemmin ks. Turun raadin ja piispan vakuutukset Morten Hanssonin perinnöstä Tallinnan raadille: FMU 5510, 5511; Suurpään lesken Gertrudin kirjeet Scheelille: FMU 5525, 5547, 5555; Viktor van der Lippen kirjeet Scheelille: FMU FMU 5835, 5874; sekä Morten Hanssonin kirje Scheelille: FMU 5863.

Scheel oli toiminut Pawelin opettajana. Pawelin roolista Scheelin ja Chonnertin välisessä kaupassa tiedetään ainoastaan, että hän oli välittänyt Chonnertille tarkemmat tiedot Scheelin tilaamasta kankaasta.¹⁶⁸ Lähteistä ei käy ilmi, milloin Pawel palasi Danzigiin, mutta syksyllä 1513 Chonnert viittaa Pawelilta kuulemiinsa tietoihin Scheelin kauppamatkoista sisämaahan.¹⁶⁹

Michel Molner oli Peter Wijen tapaan Chonnertin kauppakumppani Turussa. Kirjeissä Scheelille vuosina 1509–1511 Chonnert mainitsee Michel Molnerin viidesti, siis useammin kuin Wijen.¹⁷⁰ Kahdesta ensimmäisestä kirjeestä syksyiltä 1509 käy ilmi, että Michel ja Chonnert olivat kirjeenvaihdossa keskenään, ja että Chonnert oli lähettänyt Michelille tavaraa Turkuun. Chonnert pyytääkin Scheeliä tai vaihtoehtoisesti Peter Wijettä varastoimaan lähetyksen mikäli Michel ei olisi kaupungissa. Samoin Chonnert pyytää Scheeliä säilyttämään Michelille osoitetun kirjeen.¹⁷¹

Osan Michelille osoitetusta lähetyksestä muodosti kolme lästiä suolaa, josta tuli vuonna 1510 ongelma, kun Scheel myi 1½ lästiä suolasta Hermen van Tornnelle. Koska Michel ei ollut ottanut lähetystä vastaan saatiikka maksanut sitä, Chonnert katsoi aiheelliseksi muistuttaa Scheeliä siitä, että myydessään eteenpäin periaatteessa Michelille kuulunutta suolaa Scheel tuli maksuvelvolliseksi suoraan Chonnertille.¹⁷² Chonnert toisti muistutuksensa vielä kesällä 1511, ja vuoden 1512 tilissä Chonnert on listannut em. kolme lästiä suolaa Scheelin vastattavaksi. Ilmeisesti Michel ei vuonna 1511 ollut käynyt Turussa kahteen vuoteen, koska Chonnert antoi Scheelille luvan myydä suolan lisäksi myös samassa lähetyksessä Michelille Turkuun saapuneet viinitynnyrit.¹⁷³

¹⁶⁸ FMU 5537, 5538, 5545.

¹⁶⁹ FMU 5687: *so mij Pawel, myn chnecht, sacht...*

¹⁷⁰ FMU 5407, 5408, 5476, 5537, 5748.

¹⁷¹ FMU 5407, 5408. Kirjeen säilyttämistä koskeva pyyntö on erillisellä paperipalalla, joka on HYKissä liitetty FMU 5408:n yhteyteen. Paperin tekstiä ei ole julkaistu FMU:ssa, ja se kuuluu: *effte mijchel molner to abow nycht were so beholdet den breff by jw so lane dat he to yw chwmppt dat so [se?] [...].Jemande den breff*. Kuten kirjekokoelmaa aikaisemmin järjestänyt henkilö (A. I. Lehtinen?) on paperin alalaitaan kirjoittanut, käsiala on selvästi Chonnertin. Paperin liittäminen juuri 13.9.1509 päivättyyn Chonnertin Scheelille osoittamaan kirjeeseen (FMU 5408) on hyvin perusteltua. Toinen vaihtoehto olisi kaksi päivää aiemmin, 11.9.1509 päivätty kirje (FMU 5407).

¹⁷² FMU 5476.

¹⁷³ FMU 5537.

Vuonna 1511 Michel Molner oli Chonnertille velkaa kokonaista 75 markkaa,¹⁷⁴ mikä edellyttää jo pitempiaikaista kauppavaihtoa tai yhtä arvokkaampaa lastia. Vuoden 1509 hintojen perusteella 75 markkaa olisi riittänyt esimerkiksi 16 humaläsäkin, 7 suolalästin tai kahden viinitynnyrin hankkimiseen.¹⁷⁵ Michelin velat olivat maksamatta vielä kesäl-
lä 1514, jolloin Chonnert odotti häntä saapuvaksi Danzigiin Söderköpingistä.¹⁷⁶

Michel Molner oli ilmeisesti Chonnertin vanha kauppakumppani tai kauppaedustaja, jolle Chonnert lähetti totuttuun tapaan tavaraa Turkuun vuonna 1509. Vastoin Chonnertin odotuksia Michel ei kuitenkaan viettänyt aikaansa tai vierailut Turussa enää syksyl-
lä 1509 tai sen jälkeen, minkä takia Chonnertin Turkuun lähettämät tavarat jäivät vaille selkeää paikallista haltijaa. Chonnertin kirjeet eivät kerro syytä Michelin poissaololle Turusta. Poissaolo liittyy luultavasti Turun ryöstöön elokuun alussa vuonna 1509. Michel saattoi paeta tanskalaisten aiheuttamaa tuhoa, tai hän saattoi olla yksi tanskalais-
ten vangitsemista turkulaisista porvareista.¹⁷⁷

Chonnert selvästi odotti Michelin ottavan em. tavaroista vastuun, koska oli vuosien ajan haluton luovuttamaan lastia kokonaan Scheelin myytäväksi. Toisaalta Scheelille näyttää olleen epäselvää, kenelle Turussa odottava suola ja viini lopulta kuuluivat – ilmeisesti hän oli maksamassa niistä Michelille tietämättä, ettei tämä ollut vielä lunastanut niitä Chonnertilta. Tästä johtuivat Chonnertin sinnikkäät muistutukset siitä, että jos Scheel myisi tavaraa eteenpäin, hänen tulisi maksaa siitä nimenomaan Chonnertille. Lukuisille henkilökohtaisille kauppakumppanuuksille rakentuva komissiokauppa, jossa Chonnert, Scheel ja Michel Molner kaikki tunsivat toisensa, aiheutti tässä tapauksessa lievää epäselvyyttä, jonka selvittäminen vaikuttaa onnistuneen kirjeitse.

Michel Molnerin henkilöä valaisevan vertailevan aineiston löytäminen on hankalaa. Turusta ei tunneta muita Molnereita. Mylläriä merkitsevä *molner* ei myöskään esiinny kovin yleisesti suku- tai lisänimenä Itämeren piirissä 1500-luvun alussa.¹⁷⁸ Nimen merkitys myös heikentää todennäköisyyttä, että Molner-nimiset henkilöt voisi liittää toisiin-

¹⁷⁴ FMU 5537

¹⁷⁵ Laskelmat perustuvat Chonnertin vuonna 1509 ilmoittamiin hintoihin. Vrt. FMU 5407, 5408. Ks. myös taulukko 2, alaluku 3.3.

¹⁷⁶ FMU 5726.

¹⁷⁷ Tanskalaiset ottivat vangiksi nimenomaan vauraita porvareita: FMU 5726. Vankien palauttamisesta tai lunastamisesta vapaaksi ei ole säilynyt mainintoja.

¹⁷⁸ Vrt. *Hanserecessen* (HR) nimi-indeksit.

sa nimen perusteella: jos lisänimi ansaittiin olemalla mylläri tai myllärin poika, yksittäisiä Molnereita ei kovin hyvällä syyllä voida pitää sukulaisina. Asuinpaikan ja ammatin perusteella voi kuitenkin koettaa paikantaa sellaisia Molner-nimisiä henkilöitä, joilla todennäköisesti on jotakin tekemistä Chonnertin kirjeissä mainitun Michelin kanssa.

Huomio kiinnittyy kahteen danzigilaiseen Molneriin: Jacob Molner mainitaan danzigilaisena laivurina vuonna 1524,¹⁷⁹ Merten Molner taas danzigilaisena kauppiana 1517–1524.¹⁸⁰ Danzigissa siis asui Molnereita, jotka – Molner-nimensä merkityksestä huolimatta – hankkivat elantonsa kaupan ja merenkulun parissa. Danzigissa 1400-luvun lopulla useasti mainittu Hans Molner saattaa olla Jacobin ja Mertenin sukulainen, ellei peräti isä.¹⁸¹ Näiden tietojen perusteella Chonnertin kauppakumppani saattaisi olla lähöisin Danzigista.

Hermen van Tornne mainitaan kolmessa Chonnertin kirjeessä, joka kerran Michel Molnerille osoitetun ongelmallisen suolaerän yhteydessä. Ensimmäisen kerran Hermen van Tornnesta on puhetta vuonna 1509, jolloin Chonnert kieltää Scheeliä myymästä Michelille kuuluvaa suolaa Hermen van Tornnelle, tai ainakaan toimimasta tämän neuvosten mukaan.¹⁸² Vuonna 1510 Scheel oli kuitenkin myynyt puolet suolasta, 1½ lästtiä, Hermen van Tornnelle. Kuten Michel Molnerin kohdalla edellä on kerrottu, Turussa ei ollut täysin selvää, kuka suolan omisti. Kun Michel ei ollut ottanut lähetystä vastaan tai maksanut sitä, se kuului Chonnertille, joka velvoitti Scheeliä maksamaan myydystä lastista, mieluiten ennen talvea.¹⁸³ Silti vielä vuonna 1514 suolalasti oli maksamatta. Chonnert ei ole enää kiinnostunut siitä, oliko suola Michel Molnerilla vai Hermen van Tornnella, vaan velvoittaa Scheeliä hoitamaan maksamisen mitä pikimmin.¹⁸⁴

Hermen van Tornne näyttää toimineen omaan laskuunsa; ainakaan Chonnert ei mainitse hänen edustavan ketään. Kenties hän oli Turun porvareita tai danzigilainen kauppaagentti. Materiaalin perusteella on mahdotonta sanoa, oliko Hermenillä, Chonnertilla tai Scheelillä enemmänkin tekemistä keskenään. Hermen on joka tapauksessa ollut jossakin

¹⁷⁹ HR 8: sivu 677 § 4.

¹⁸⁰ HR 7: 43. HR 8: sivu 166, alaviite §43.

¹⁸¹ HUB 640, 730, 754, 1203.

¹⁸² FMU 5408.

¹⁸³ FMU 5476.

¹⁸⁴ FMU 5726.

määrin merkittävä kauppias Turussa, koska hänellä on ollut kyky ja halu hankkia omistukseensa em. 1½ lästiä suolaa. Näin suuri määrä – noin 2,8 nykyistä tonnia – ei voinut olla Hermenin omaa taloutta varten. Joko Hermen myi suolan eteenpäin turkulaisille ja Turun ympäristön asukkaille tai oli organisoimassa suurempaa säilöntäoperaatiota. Saattaa olla, että hän välitti suolaa talonpojille voin tai kalan säilöntään, ja kävi kauppaa valmiilla tuotteilla.

Hermen van Tornnen nimi viittaa Hermenin tai hänen sukunsa kotipaikkaan, nykyisessä Puolassa, Veikselin varrella, lähellä Danzigia sijaitsevaan Thornin kaupunkiin (nyk. Tórun).¹⁸⁵ Luultavasti Hermen tai hänen esivanhempansa ovat muuttaneet Thornista Danzigiin, josta käsin he ovat alkaneet käydä kauppaa Turkuun. Chonnertin lähettämistä kirjeistä ei käy suoraan ilmi, asuiko Hermen pysyvästi Turussa. Chonnertin maininta heti em. suolalähetysten yhteydessä syksyllä 1509 viittaa siihen, että hän oletti Hermenin olevan Turussa ja haluavan ostaa tavaraa.

Peter Wije, Michel Molner ja Hermen wan Tornne mainitaan Chonnertin kirjeissä myös myöhemmin: Peter Wije suurimmassa osassa vuosien 1513 – 1516 kirjeitä,¹⁸⁶ ja Michel Molner sekä Hermen wan Tornne yhdessä (samassa) kirjeessä vuonna 1514.¹⁸⁷ Chonnertin yhteydet näihin kauppiasiin säilyivät siten vuosikausia, ja he kuuluivat ilman muuta Chonnertin tuttavaverkoston Itämeren piirissä. Peter Wije kuului myös Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston, mutta Michel Molnerin ja Hermen wan Tornnen rooli nimenomaan Scheelin ja Chonnertin *kauppaverkostossa* näyttää olleen toissijainen.

Klaus Strufink¹⁸⁸ mainitaan Chonnertin kirjeissä kahdesti, vuosina 1512 ja 1514.¹⁸⁹ Vuonna 1512 Chonnert mainitsee Strufinkin ohimennen tilitaseen yhteydessä: Turusta Danzigiin purjehtinut nimeltä mainitsematon laivuri oli vuonna 1512 kuljettanut Scheeliltä Strufinkille osoitetun harmaan hevosen. Tämä yksi lähetys ei sido Strufinkia Schee-

¹⁸⁵ Sundqvist 1957, 332. Sundqvist esittää myös mahdollisuuden, että *tornne* voi merkitä yksinkertaisesti tornia. Vaikka tämä onkin etymologisesti mahdollista, pidän paikannimeen perustuvaa tulkintaa paljon vakuuttavampana selityksenä. *Van* -liite oli tyypillinen osa paikannimistä muodostettuja sak-salaisperäisiä lisä- ja sukunimiä. Sundqvist 1957, 60; Scheelin kirjeenvaihdossa esim. Peter van Aken (ks. alaluku 5.2) ja Viktor van der Lijppe (ks. FMU 5832, 5835, 5849, 5874).

¹⁸⁶ FMU 5687, 5713, 5726, 5730, 5732, 5737, 5739, 5744, 5753.

¹⁸⁷ FMU 5726.

¹⁸⁸ Keväältä 1499 on säilynyt maininta danzigilaisesta Klaus Struwingista, jolta kownolasiet olivat takavarikoineet veneen vuokraajan maksamattomien velkojen vuoksi. Ks. HUB 1128. Chonnertin mainitsema Klaus Strufink ja danzigilainen Klaus Struwing saattavat olla sama henkilö.

¹⁸⁹ FMU 5744, 5748.

lin ja Chonnertin kauppaverkostoon. Päinvastoin, Scheelin ja Strufinkin yhteydenpito ei näytä olleen Chonnertille kovin keskeinen asia. Scheelillä ja Strufinkilla on toisaalta saattanut olla sellaisia kaupallisia yhteyksiä, joista Chonnert ei tiennyt tai joita hän ei ainakaan maininnut Scheelille lähettämissään kirjeissä. Emme esimerkiksi tiedä, miten Strufink maksoi hevosen, tai oliko hevonen maksu jostakin Strufinkin aikaisemmasta palveluksesta Scheelille, jollekin Scheelin turkulaiselle kauppatuttavalle, jollekin toiselle Turun tuomiokapitulin jäsenelle, Turun piispalle tai muulle Ruotsin valtakunnan hallitsevaan säätyyn kuuluvalla henkilöllä. Vuoden 1512 lähetys saattaa myös olla ensimmäinen Scheelin ja Strufinkin välinen toimitus.

Chonnert mainitsee syksyllä 1509 turkulaisen *Mans Jonsson schipperin* olevan hänelle velkaa kahden vuoden takaa, ja pyytää Scheeliltä apua velanperintään.¹⁹⁰ Kallioisen kokoamasta Turun porvarien listasta löytyy turkulainen Måns Jönsson -niminen porvari vuosilta 1508–1519.¹⁹¹ Jönssonit voisivat olla sama henkilö. Mans Jonssonin velka voidaan olettaa aikaisemmassa liiketoimessa syntyneeksi. Hänellä oli siis ollut kaupallisia yhteyksiä Chonnertiin ainakin vuonna 1507. Myöhemmistä yhteyksistä ei ole kuitenkaan mainintoja Chonnertin kirjeissä, eikä Mans Jonsson näytä olleen keskeinen tekijä Chonnertin ja Scheelin kauppaverkostossa. Lisänimen ”laivuri” (*schipper*) perusteella Mans Jonsson saattoi olla Turun ja Danzigin välillä ainakin aikaisemmin purjehtinut laivuri, joka oli liikennöinnin ohella hankkinut Chonnertilta tavaraa omaan laskuunsa.

Steffen oli mukana Turusta kesällä 1511 Danzigiin saapuneessa laivassa ja maksoi Scheelin tilaaman apteekin.¹⁹² On epäselvää, oliko Steffen sopimassa tavaralähetyksistä Scheelin puolesta vai täysin itsenäisesti. Koska Steffeniä ei mainita missään muissa Chonnertin kirjeissä, hänellä ei ilmeisesti ollut merkittävää roolia Chonnertin ja Scheelin kauppaverkostossa.

¹⁹⁰ FMU 5407.

¹⁹¹ Kallioinen 2000, 299. Måns Jönsson oli vuonna 1508 2 mk velkaa tallinnalaiselle Helmich Fickelle (Kallioinen 2000, 331; Kerkkonen 1977, 233). Samanniminen mies teki vuonna 1519 talokauppoja Tukholmassa (SST 5: 226, 236–237; Kallioinen 2000, 322 ja 333). Kallioisen tapa yhdistää em. maininnat pelkän nimen perusteella on problemaattinen, sillä Måns-nimisiä henkilöitä tunnetaan tältä ajanjaksolta runsaasti, eikä suinkaan kaikkien patronyymit ole kerrottu lähteissä. Kun Jöns-nimi eri muodoissaan (mm. Johannes, Hans) oli varsin yleinen, ei voida sulkea pois mahdollisuutta, että turkulaisia Måns (Magnus) Jönssoneita olisi ollut vuosina 1508–1519 enemmän kuin yksi. Kallioinen ei esim. ota huomioon Naantalın luostarivouti Magnus Jönssonian, joka mainitaan vuonna 1516 (FMU 5901).

¹⁹² FMU 5545.

Klaus Boije mainitaan Chonnertin kirjeenvaihdossa vain kerran, vuoden 1512 laskussa.¹⁹³ Chonnert kirjoittaa, ettei ollut saanut Boijelta Tukholmasta Scheelin lupaamaa rautalästä ja kolmea tynnyrillistä voita. Chonnertin ja Boijen suhde näyttää kulkeneen yksinomaan Scheelin kautta: Chonnert viittaa Scheeliltä saamaansa kirjeeseen ja liittää em. toteutumattoman toimituksen Scheelin kanssa käytyyn kauppaan, oletetuksi osaksi Chonnertin ja Scheelin välistä tasetta. Suorasta kauppayhteydestä Chonnertin ja Boijen välillä ei ole merkkejä.

Boije tunnetaan toisaalta Scheelin kirjekokoelmasta: hän toimi tukholmalaisena välittäjänä sekä Turun tuomiokirkon kattokuparin hankinnassa että tuomiokapitulin kirjeenvaihdossa Roomaan jo tuomiorovasti Henrik Wennen aikana vuonna 1513 sekä sen jälkeen ainakin vuoteen 1515 saakka. Boijen liiketoimet ja tiedonvälitys Turun suhteen liittyivät Turun, Lyypekin ja Rooman välisiin rahoitus- ja luottosopimuksiin, joiden Lyypekkiläisenä osapuolena oli sikäläinen kauppias Herman Bremer.¹⁹⁴ Boijella oli siten hyvin tärkeä rooli Scheelin ja Turun tuomiokirkon taloudessa, Scheelin henkilökohtaisessa kauppaverkostossa ja jopa Scheelin ystäväpiirissä. Vuonna 1511 Scheel oli henkilökohtaisesti todistamassa Tukholmassa, kun Boijen osittain suomalaista sukua oleva poikapuoli sai hallintaoikeuden perintöosaansa.¹⁹⁵ Myöhemmin mainittu poikapuoli opiskeli Scheelin johdolla Turussa ja toimi jonkin aikaa pitäjän diakonina.¹⁹⁶ Boijella ei kuitenkaan näytä olevan käytännön roolia nimenomaan Scheelin ja Chonnertin välisessä kaupassa.

4.2 Kirkonmiehet

Chonnertin säilyneet kirjeet Turkuun on osoitettu pääasiassa arkkidiakonille, sittemmin tuomiorovasti Paavali Scheelille. Chonnertilla oli kuitenkin kauppasuhteita myös muiden turkulaisten kirkonmiesten kanssa. Tärkein heistä oli *piispa Arvid Kurki*, joka valittiin virkaansa kesäkuussa 1510.¹⁹⁷ Scheelin kirjekokoelmassa on säilynyt Chonnertin piispalle kesällä 1511 osoittama kirje, joka käsittelee humala- ja suolalähetystä. Chon-

¹⁹³ FMU 5748.

¹⁹⁴ Herman Bremerin kirje tuomiorovasti Henrik Wennelle vuonna 1513: FMU 5688. Myöhemmät Scheelille osoitetut kirjeet: FMU 5760, 5762, 5788, 5797, 5805, 5815, 5825, 5827, 5834, 5837, 5838.

¹⁹⁵ SST 4: 219. Laajemmin Boijen sukuhistoriasta, ks. Sjöden 1950, 291–295.

¹⁹⁶ FMU 5698.

¹⁹⁷ Arvid Kurjen edeltäjä Johannes Olofsson kuoli 9. kesäkuuta 1510. Ks. FMU 5460, 5461.

nert mainitsee lähetyksen myös Scheelille osoittamassaan kirjeessä. Sekä piispalle että Scheelille osoitetut tavarat olivat kulkeneet samojen laivureiden matkassa.¹⁹⁸ Samoin vuonna 1511 Chonnert lähetti Scheelin kautta lahjoja piispalle,¹⁹⁹ ja vuoden 1512 tilissä Chonnert kirjoittaa lähettäneensä tavaraa Danzigista Turkuun piispan laivassa.²⁰⁰

Ennen kuin Arvid Kurjesta tuli Turun piispa, Chonnert kävi kauppaa hänen edeltäjänsä, *piispa Johannes Olofssonin* kanssa. 20.6.1510 päivätyssä kirjeessään Chonnert kuvaillee Scheelille tarkasti piispan kanssa käymässään kaupassa ilmenneitä ongelmia.²⁰¹ Chonnert oli saanut piispalta arvokkaan turkis- ja nahkalastin, jonka Chonnertin piispalle lähettämät kalliit kankaat korvasivat vain osittain. Tämän jälkeen piispalta ei ollut kuulunut kirjeitä, eikä Chonnert siten tiennyt, mitä tavaraa lähettää piispalle. Erityisesti Chonnertia huolestutti se, että piispa oli samaan aikaan tilannut Danzigista puutavaraa ilmoittamatta siitä Chonnertille. Tällä tavalla toimimalla piispa ei antanut Chonnertille mahdollisuutta maksaa velkaansa, mikä uhkasi tyrehdyttää Chonnertin ja piispan välisen kaupan. Chonnert pyysikin Scheeliä välittämään piispalle tiedon halukkuudestaan hankkia piispalle mitä tahansa sellaista tavaraa, jota Danzigissa vain olisi saatavilla.

Chonnertin kesäkuussa kirjoittama huolestunut kirje on päivätty vain 11 päivää piispa Johannes Olofssonin kuoleman jälkeen, eikä Chonnert mainitse kuolemaa tai siitä johtuvia järjestelyjä sanallakaan. Tieto piispan kuolemasta ei ilmeisesti vielä ollut saapunut Danzigiin. Jos Chonnert olisi tiennyt piispan kuolemasta, kirjeen sävy olisi varmasti ollut toisenlainen; ainakaan Chonnertin ei olisi ollut enää mielekästä ihmetellä sitä, ettei piispa ole lähettänyt kirjeitä. Ongelma tiedonkulussa ja kaupan järjestelyissä johtui henkilövaihdoksesta, mikä kuvaa hyvin komissiokaupan henkilösidonaisuutta.

Edellä mainittu, Chonnertin piispalle vuonna 1511 lähettämä lasti ja Scheelin kautta kulkeneet lahjat voidaan nähdä suhteessa vuoden 1510 ongelmiin. Piispa Johannes Olofssonin aikainen turkislähetys aiheutti Chonnertin velkaantumisen Turun piispalle. Piispan kuolema ja uuden valitseminen sotkivat Chonnertin perinteiset henkilökohtaiset suhteet, mikä Chonnertin näkökulmasta johti ongelmiin vastavuoroisen tavaralähetyk-

¹⁹⁸ FMU 5539, 5545.

¹⁹⁹ FMU 5537, 5538, 5539.

²⁰⁰ FMU 5748.

²⁰¹ FMU 5459.

sen järjestämisessä. Kun henkilövaihdos selvisi Chonnertille, vastavuoroisesta tavaralähetyksestä voitiin sopia, ja Chonnert pääsi eroon velastaan. Myöhemmin piispa Arvid Kurjelle osoitettu humala- ja suolalasti oli luultavasti osa Chonnertin ja piispan välille syntyneen velan maksua, sillä Arvid Kurjen Danzigiin osoittamista vastalähetyksistä ei ole merkkejä. Lahjat puolestaan olivat Chonnertin osoitus halukkuudesta pysyä piispan kanssa väleissä ja käydä kauppaa vastakin. Myöhemmästä kaupasta Chonnertin ja piispan välillä ei kuitenkaan ole säilynyt viitteitä Chonnertin Scheelille lähettämistä kaupakirjeissä.

Neljäs turkulainen kirkonmies, jonka kanssa Chonnert oli ainakin aiemmin käynyt kauppaa, oli *maisteri Matias*. Chonnert pyysi syksyllä 1509 Scheeliltä apua lainan takaisinperinnässä Matiakselta.²⁰² Koulumestari Matias oli vuonna 1509 lisäksi velkaa tallinnalaiselle Hans Suurpäälle leydeniläisestä kankaasta 18 mk, jonka takaisinperinnässä myös tämä pyysi apua Scheeliltä.²⁰³ Hans Suurpää mainitsee herra Matiaksen kahdesti seuraavanakin vuonna, mutta tietoa velkojen maksusta ei ole säilynyt.²⁰⁴

Vaikuttaa siltä, ettei Chonnertin ja Matiaksen välinen kauppa ollut kovin aktiivista Scheelin ja Chonnertin kirjeenvaihdon aikana. Velan olemassaolo kertoo jonkinlaisesta taloudellisesta suhteesta ennen syksyä 1509. Mielenkiintoista on se, että Matias ei selvästikään käynyt kauppaa tuomiokirkon laskuun, koska Scheel tuomiokirkon jäsenenä ei ottanut vastuulleen lainojen takaisinmaksua. Matias oli siis käynyt kauppaa omissa nimissään ja omaan laskuunsa. Huolimatta Matiaksen itsenäisestä kaupankäynnistä Scheelillä oli kirkonmiehenä hyvä syy huolehtia siitä, että muut kirkonmiehet toimivat yleisesti kunnioitettujen periaatteiden mukaisesti ja maksoivat velkansa ulkomaalaisille kauppiaille. Kauppiaana Scheelille puolestaan oli tärkeää palvella ulkomaisia kumppaneitaan lainojen takaisinperinnässä.

Chonnert myös välitti Scheelin tervehdyksiä ja lahjoja Danzigin seudun kirkonmiehille: *Olivan luostarin apotille* ja *herra Tomesille*. Vuonna 1509 Scheel lähetti kummallekin astiallisen voita ja apotille erikseen juuston.²⁰⁵ Elokuussa 1510 Chonnert välitti mo-

²⁰² FMU 5407.

²⁰³ FMU 5422.

²⁰⁴ FMU 5449, 5465.

²⁰⁵ FMU 5407, 5408. Scheelin myöhemmistä yhteyksistä apottiin ks. alaluku 5.1 ja FMU 5744.

lemmilta terveiset Scheelille.²⁰⁶ Kummallakaan heistä ei ollut osuutta varsinaiseen kaupankäyntiin Danzigin ja Turun välillä. Kyseessä saattoi olla Scheelin virkansa puolesta hoitama suhdetoiminta. Kirkonmiehet saattoivat myös olla Scheelin tuttavina hänen opiskeluajoiltaan Greifswaldista tai Pariisista. Olivan sisterssiläisluostarin apotti oli vuosina 1504–1528 *Gregorius Stoltenfot*, joka on epäilemättä sama henkilö kuin Greifswaldissa vuosina 1475–1477 opiskellut pappi *Gregorius Stoltevo*t. Gregorius oli kotoisin Leslaun (Danzigin) hiippakunnasta. Häntä ei kuitenkaan mainita opettajien tai opiskelijoiden joukossa vuonna 1487, jolloin Scheel opiskeli Greifswaldissa.²⁰⁷

Danzigilaisten kirkonmiesten mainitseminen kirjeenvaihdossa on hyvä esimerkki siitä, etteivät kauppakirjeet sisällä pelkästään kauppaan liittyviä seikkoja. Kauppakontaktit palvelivat myös muunlaista yhteydenpitoa. Chonnertin avuliaisuus tervehdysten ja lahjojen välittäjänä varmasti lujitti Chonnertin ja Scheelin keskinäistä luottamusta ja palveli siis samalla kauppasuhtettakin. Kirkonmiehiä koskevien mainintojen perusteella voidaan tehdä joitakin laajempia huomioita Turun hiippakunnan ja sen edustajien rooleista 1500-luvun alun kaupassa. Matiaksen velkojen ympärillä käyty keskustelu havainnollistaa hyvin Scheelin monimutkaista roolia sekä kirkonmiehenä että kauppiana. Samalla Matiaksen velkaantuminen kertoo kirkonmiesten itsenäisestä kaupankäynnistä.

Arkkidiakoni Scheelin ja Turun piispojen Johannes Olofssonin ja Arvid Kurjen kauppa Chonnertin kanssa tuo samoin esiin kirkonmiesten kauppasuhteiden monitasoisuuden. Vaikka piispa ja tuomiorovasti edustivat tahollaan Turun hiippakuntaa, heidän kauppansa oli erillistä ja perustui ulkomaisten kauppiaiden kanssa solmittuihin henkilökohtaisiin suhteisiin. Toisaalta Chonnertin ja Arvid Kurjen yksipuolinen kauppavaihto johtunee siitä, että Chonnert maksoi Arvid Kurjelle tämän edeltäjän lähettämää tavaraerää. Tässä tapauksessa kauppiaan rooli näyttää siirtyneen piispanviran mukana. Tuomiorovastilla ja piispalla oli yhteinen kauppakontakti, ja molemmat tiesivät toistensa kaupasta Danzigiin. Kauppasuhteet, tilit ja maksuliikenne olivat silti erilliset. Periaatteessa kun Chonnert lähetti Scheelille tavaraa piispan laivassa, Scheel maksoi tavaran kuljettamisesta

²⁰⁶ FMU 5476.

²⁰⁷ Olivan luostarin apotit, ks. http://www.trojmiasto.pl/oliwa/spis_opaci.html. Taulukko perustuu lähteisiin, jotka on mainittu sivulla http://www.trojmiasto.pl/oliwa/o_opaci.html, sivun lopussa. (viittaukset 30.1.2007). Greifswaldin opiskelijat, ks. Matrikel der Universität Greifswald I, 62b, 10; 69b, 50.

omalle kirkolliselle esimiehelleen.²⁰⁸ Käytännössä kuljetus saattoi olla ilmainen, sillä Chonnertin tileistä ei selviä, paljonko kuljetus maksoi.

Vaikka sekä Scheel että piispa ilman muuta olivat keskeisiä kirkon edustajia, heidän kaappaansa on hankala nähdä yksinomaan kirkon kauppana. Toisaalta yksityishenkilöiden nimissä käydyllä kaupalla hankittuja kankaita ja viinejä käytettiin luultavasti sellaisella tavalla ja sellaisissa tilanteissa, että ne päätyivät lopulta edustamaan Turun tuomiokapitulin ja hiippakunnan arvokkuutta. Sama kaksoisfunktio oli myös Scheelin yhteyksillä Danzigin seudun kirkonmiehiin: Scheelin lähettämät lahjat ja tervehdykset olivat Scheelin henkilökohtaisia huomionosoituksia kollegoilleen, mutta arkkidiakonin lähettäminä ne edustivat samalla myös Turun tuomiokirkon arvokkuutta.

4.3 Laivurit ja lähetit

Turun ja Danzigin välillä kulkeneista laivureista ja läheteistä on esitetty yleiskatsaus alaluvussa 3.5, jossa tarkasteltiin kauppiaan, laivurin, lähetin (informaation kuljettajan) ja velallisen roolien päällekkäisyyksiä. Tarkastelu osoitti, että kauppaa käyvät laivurit olivat tiiviimmin kytköksissä Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostoon kuin sellaiset laivurit tai lähetit, jotka eivät käyneet kauppaa omissa nimissään. Laivureilla ja läheteillä voi kuitenkin olla kauppaverkostoon sellaisia kytköksiä, jotka selviävät vasta tarkemmalla lähteiden lukemisella.

Henrik Timmerman mainitaan vuosina 1509–1512 viidesti Chonnertin kirjeissä, aina laivurina.²⁰⁹ Henrik lastasi laivansa Danzigissa yleensä samoihin aikoihin toisen laivurin, Schalmin kanssa, ja he purhehtivat Turun ja Danzigin välillä mahdollisesti yhtä matkaa. He kuljettivat tavaraa paitsi Scheelille myös piispa Arvidille, Peter Wijelle ja Michel Molnerille. Henrikin säännöllinen toiminta Chonnertin laivurina katkeaa vuoden 1512, jonka jälkeen Chonnert ei enää kertaakaan mainitse häntä.

Henrikin sukunimi *Timmerman* merkitsee timpuria. Kuten Molner-nimen tapauksessa edellä, *Timmermania* ei voi pitää selkeänä, periytyvänä sukunimenä, jonka perusteella Henrikin sukulaisia ja hänen toimintaansa Itämerellä voisi lähteä selvittämään Scheelin

²⁰⁸ Ks. FMU 5748.

²⁰⁹ FMU 5407, 5408, 5538, 5545, 5748.

kirjeenvaihdon ulkopuolisista lähteistä. Timmerman oli 1500-luvun alussa varsin yleinen suku- tai lisänimi, ja Henrik puolestaan oli hyvin yleinen etunimi. Siksi edes Chonnertin ja Scheelin kirjeenvaihdon kanssa samaan aikaan osuvia mainintoja Henrik Timmermanien kaupasta tai laivuritoiminnasta ei kovin varmasti voi lukea juuri Chonnertin käyttämän laivurin toimiksi. Ilman yksityiskohtaisempaa lähdepohjaa kysymys Henrik Timmermanin suvusta ja kotipaikasta täytyykin jättää avoimeksi.²¹⁰

Schalm mainitaan Chonnertin kirjeenvaihdossa neljästi, vuosina 1509 ja 1511, aina pelkästään nimellä ”Schalm”.²¹¹ Hän toimi Henrik Timmermanin kanssa Chonnertin Turun-kaupan laivurina kunnes katoaa lähteistä vuonna 1512. Schalm-sukunimisiä henkilöitä tunnetaan Itämeren piiristä joitakin: Oleff Schalm -niminen laivuri kulki Lyypekin ja Tallinnan väliä vuonna 1497, ja samanniminen lyypekkiläinen laivuri mainitaan 1500-luvun alkupuolella kahdesti kärsineenä osapuolena lyypekkiläisten laatimassa listassa Tanskan kuninkaan aiheuttamista vahingoista.²¹² Toisaalta myös Turussa vaikutti laajahko Schalmien suku, josta Lars Skalm toimi pormestarina vuonna 1501.²¹³ Chonnertin laivurina toiminut Schalm saattoi kuulua joko Lyypekin tai Turun Skalmeihin. On myös mahdollista, että nämä kaksi sukuhaaraa kuuluivat laajaan, sekä Lyypekissä että Turussa vaikuttaneeseen Schalmien sukuun.

Schalm on ainoa nimeltä mainittu henkilö Chonnertin kirjeissä, jonka etunimeä Chonnert ei kerro. Tämä seikka antaa aiheen hypoteesille: Chonnertin mainitseman Schalmin taakse saattaa kätkeytyä useampi kuin yksi henkilö. Esimerkiksi turkulaisista Skalmeista useampikin saattoi purjehtia Turun ja Danzigin välillä. Turun Skalmit muodostivat luultavasti yhteisen kauppiassuvun, jonka jäseniin saatettiin ainakin ulkomailla viitata pelkällä suvun nimellä.

²¹⁰ Henrik oli aikavälillä 1250–1530 viidenneksi yleisin miehen nimi Tukholmassa. Lamberg 2000, 118: taulukko 12. *Hanserecessen* (HR) nimi-indekseistä löytyy useita *Timmermanija*. Huomio kiinnittyy lähinnä yhteen Henrik Timmermaniin, joka vuonna 1495 mainitaan Tallinnassa, ja joka seuraavana vuonna kuljetti puoli lästiä olutta Narvasta Tallinnaan (HU 983, 1253). Toisaalta Danzigissa vaikutti Timmermanija tai Zimmermanija 1500-luvun alussa: pormestariksi kohonnut Mathias jo ennen vuotta 1500 (HU 428, 1157, 1161, 1181. HR 4–6, 8 *passim.*) ja kaupungin sihteerinä pitkään toiminut maisteri Georg vuodesta 1509 alkaen (HR 5–8 *passim.*). Laivuri Henrik Timmerman voisi hyvin liittyä myös Danzigin porvarisukuihin.

²¹¹ FMU 5407, 5408, 5537, 5748.

²¹² HUB 1034. HR 4: 388 § 36, 429 § 24.

²¹³ FMU 4911. Kallioinen 2000, 130, 303.

Jurgen Kurgen mainitaan Chonnertin kirjeissä viidesti vuosina 1509 ja 1511.²¹⁴ Hän oli Henrik Timmermanin ja Schalmin ohella Chonnertin luottolaivureita. Jurgen Kurgen on Scheelin lisäksi ainoa henkilö, jonka puolesta Chonnert rukoilee kirjeissään.²¹⁵ Joissakin tutkimuksissa on oletettu, että Jurgen Kurgenin laiva olisi kaapattu ja jopa upotettu elokuussa 1511. Chonnertin vuonna 1511 mainitsema lähetys on kuitenkin vuoden 1512 tilin perusteella saapunut perille Turkuun.²¹⁶ Henrik Timmermanin ja Schalmin tavoin Jurgen Kurgenia ei mainita Scheelin ja Chonnertin kirjeenvaihdosta enää vuoden 1512 jälkeen.

Ruuth on epäillyt Jurgen Kurgenia Kurki-sukuun kuuluvaksi, siis rälssisukuiseksi ja Turun piispan Arvid Kurjen sukulaiseksi. Kallioisen vuonna 1514 mainitsema Turun porvari, saksalaisperäinen Jurgen Kurgen perustuu Ruuthin hypoteesiin ja lähteiden voimakkaaseen tulkintaan.²¹⁷ Kuitenkin Jurgen Kurgen -niminen henkilö mainitaan ainoastaan Chonnertin ja Scheelin välisessä kirjeenvaihdossa ja aina laivurina. Mikään ei viittaa siihen, että hänellä olisi jotakin tekemistä Kurki-suvun kanssa tai että hän olisi käynyt kauppaa omissa nimissään. Latinan Gregorius-nimen johdannaiset (Greger, Georg, Jurgen) eivät olleet erikoisen harvinaisia nimiä Itämeren piirissä 1500-luvun alussa. Jurgen-nimisiä henkilöitä tunnetaan useampia jo pelkästään Scheelin saamien kauppakirjeiden perusteella, eikä näitä henkilöitä voi lähteiden perusteella yksiselittei-

²¹⁴ FMU 5407, 5537–5539, 5545.

²¹⁵ FMU 5545.

²¹⁶ Ks. Ruuth 1916, 110. Pirinen 1956, 456, alaviite 48 kumoaa väitteen; Chonnertin vuonna 1512 kirjoittamassa tilissä Jurgen Kurgenin mukana vuonna 1511 kulkenut tavara on Scheelin vastattavana – siis hänen vastaanottamaansa tavaraa. Ks. FMU 5748.

²¹⁷ Ruuth 1916, 116–117; Kallioinen 2000, 297. Toisaalla Kallioinen olettaa, että stralsundilaisen Olof Lorberin Scheelille 24.5.1514 kirjoittamassaan kirjeessä ilman suku- tai lisänimeä mainittu Jurgen olisi joko Jurgen Kurgen tai Jurgen Assche (FMU 5723; Kallioinen 2000, 327). Kallioinen ei anna Jurgen Kurgeniin mitään muita viitteitä, eikä ilmeisesti tiedä Scheelin ja Chonnertin kirjeenvaihdossa toistuvasti mainitusta Jurgen Kurgenista. Vaikuttaakin siltä, että Kallioinen on yhdistänyt pelkästään nimen perusteella vuoden 1514 lähteessä etunimellä mainitun Jurgenin Ruuthin historiateoksessaan mainitsemaan Jurgen Kurgeniin. Mahdollisesti Ruuthin hypoteesien pohjalta myös Hausen on yhdistänyt useamman Jurgen-maininnan samaksi henkilöksi (Hausen, FMU VII, sivu 501). Yhtä Kurki-sukuista Jurgenia, joka oli sekä Turun porvari, kauppias että laivuri, voi pitää siten ensi kädessä Ruuthin luomuksena.

Porvari Jurgen Kurgen on tyypillinen esimerkki Kallioisen ansiokkaan tutkimuksen ongelmista: tutkimuksen liitteet ovat huonosti dokumentoidut eikä niiden kokoamisprinsippiä ole lainkaan selitetty. Epätasällisyyksiensä vuoksi liitteet soveltuvat korkeintaan tilastollisen kokonaiskuvan muodostamiseen, koska tällöin liitteiden virheet voidaan osittain selittää tilastollisen tutkimuksen virhemarginaalilla. Tarkemmassa, henkilöhistoriaa sivuavassa tutkimuksessa Kallioisen liitteisiin on suhtauduttava varauksella.

sesti yhdistää.²¹⁸ Kurge-niminen laivuri mainitaan Tallinnassa vuonna 1402; Jurgen Kurgen saattaisi siten olla virolaista sukua.²¹⁹

Muut Chonnertin mainitsemat laivurit, palvelijat ja lähetit jäävät kirjeissä vaille tarkempaa luonnehdintaa. Heidät mainitaan yleensä vain kerran, eikä heidän taustastaan voi sanoa juuri mitään. Henkilöt mainitaan yleensä vain yhdessä roolissa, joka usein on laivuri. Kun Chonnert tai Scheel eivät ole maininneet henkilöitä usein, eivätkä kerro heistä juuri mitään, henkilöt ovat olleet selvästi vähemmän tärkeitä Chonnertin ja Scheelin yhteydenpidossa. Toisaalta esim. ilman laivureita kauppaa ei olisi voinut käydä.

Erik Vrpel mainitaan vuonna 1512.²²⁰ Saattaa olla, että hänen nimensä on väärin kirjoitettu, ja että hän Swrpel-nimisenä olisi sukua *Hans Swrpelille*, joka mainitaan laivurina kahdesti vuosina 1510–1511, jolloin hän kuljetti Scheelin ja piispa Arvidin tavaraa.²²¹ Hans Swrpel on eri henkilö kuin edellisessä luvussa ohimennen mainittu tallinnalainen porvari Hans Suurpää, sillä tämä kuoli viimeistään talvella 1510–1511, kun taas laivuri Hans Swrpel kuljetti Chonnertin tavaralähetyksen Turun piispalle elokuussa 1511.²²² Hans Swrpel saattaa kuitenkin kuulua samaan turkulaiseen Suurpäiden sukuun, jonka useita turkulaisia edustajia tunnetaan 1400- ja 1500-luvuilta.²²³ Nimi voi myös olla virolainen, sillä Tallinnasta tunnetaan useita Surenpe-nimisiä kaupan ja merenkulun kanssa tekemisissä olleita henkilöitä. Sekä Tallinnan että Turun Suurpäät kuuluivat luultavasti enimmäkseen samaan sukuun.²²⁴

²¹⁸ Chonnertin mainitseman Jurgen Kurgenin (FMU 5407, 5537–5539, 5545) lisäksi Scheelin stralsundilainen kauppakumppani Olof Lorber mainitsee yhteensä neljä Jurgenia/Gregeriä, jotka eivät kaikki voi olla sama henkilö: Jurge *breff(viser)* FMU 5686; Matzon FMU 5686, 5742; G(reger) Jurgenson FMU 5723; Jurgen (Turun porvari) FMU 5723, 5751.

²¹⁹ Johansen 1973, 152.

²²⁰ FMU 5748.

²²¹ FMU 5459, 5545. Vrpelin nimen kirjoitusasu, ks. FMU 5748: nimen edestä on viivattu yli epäselvä kirjain tai kirjoitus, jota ei voi lukea s-kirjaimeksi. Paul Scheelin kirjekokoelma, HYK.

²²² Hans Suurpää, ks. alaluku 4.1.

²²³ Kallioinen 2000, 304, 306; Ruuth 1916, 112–113. Laurens Suurpää oli Turun piispa vuosina 1500–1506.

²²⁴ Johansen 1973, 153, 421–422. Johansenin löytämät tallinnalaiset Suurpäät ovat turkulaisen Hans Suurpään (Tallinnan porvari 1501) perillisiä. Näiden Suurpäiden lisäksi Tallinnasta tunnetaan 1520-luvulta Surenpea-nimisiä laivamiehiä, joiden sukuyhteyttä em. Suurpäiden kanssa ei ole voitu selvittää. (Juhan Kreemin tiedon mukaan, 28.8.2006.)

Clement -niminen laivuri mainitaan vuonna 1511, jolloin hän saapui Danzigiin Scheelin asioilla.²²⁵ Hän voi olla sama henkilö kuin Turussa vuosina 1491–1511 vaikuttanut Klemet laivuri.²²⁶ Laivuri *Petter Lange* puolestaan esiintyy Chonnertin kirjeenvaihdossa 14.8.1511 piispa Arvidin viestintuojana.²²⁷ Hänestä ei ole muita mainintoja. Samassa kirjeessä Chonnert kirjoittaa antaneensa *Hans Purenpe* -nimiselle laivurille lastin tuotavaksi piispalle. Hans Purenpe ei esiinny muuten Chonnertin ja Scheelin kirjeenvaihdossa, mutta hänet mainitaan laivurina ja viestinviejänä Turun linnanvoudin Josef Pederssonin kirjeessä syyskuussa 1510.²²⁸ Hans edusti linnanvoutia danzigilaiselle Jesper Skillingille. Jesper Pederssonin kirjeessä Hansin suku- tai lisänimi on kirjoitettu Pwrinpä, mikä on suomea tai viroa. Hans Purenpe tai Purinpää lienee suomalainen tai virolainen laivuri, joka purjehti Turun ja Danzigin väliä jotakuinkin säännöllisesti.

Clementillä, Petter Langella ja Hans PurenPELLÄ ei selvästikään ollut keskeistä roolia Scheelin ja Chonnertin välisessä kaupassa. Saattaa olla, että muutamat Chonnertin vain ohimennen Scheelille mainitsevat laivurit ja viestinviejät olivat keskeisempiä Chonnertin ja piispa Arvid Kurjen välisessä kaupassa. Piispallahan oli oma laiva, ja hän saattoi muutenkin käyttää Scheelille vieraita laivureita tai talonpoikaispurjehtijoita pitäessään yhteyttä Danzigiin. Turun piispat asuivat ainakin osa-aikaisesti Kuusiston piispanlinnassa, joten laivureiden ei tarvinnut välttämättä edes käydä Turussa kauppamatkoillaan.

Chonnertin tilissä vuonna 1512 mainitsema *jwen knecht*, ”teidän palvelijanne”,²²⁹ voi viitata kehen tahansa Scheelin palvelijaan tai apulaiseen – myös johonkuhun edellä esitellyistä laivureista ja läheteistä. Palvelija edusti Danzigissa Scheeliä ja toimitti Chonnertille 34 Riian markkaa ja 10 killinkiä maksuna Chonnertin Turkuun lähettämästä tavarasta. Se, ettei Chonnert vaivaudu kirjoittamaan (tai ei muista) palvelijan nimeä, sulkee hänet pois Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston keskeisten jäsenten joukosta.

Muut Chonnertin nimeltä mainitsemattomat *kauppiaat* ja *laivuri* esiintyvät kummatkin 20.6.1510 päivätyssä kirjeessä.²³⁰ Kirjeessä Chonnert harmittelee, että Turun piispa käy

²²⁵ FMU 5537.

²²⁶ Kallionen 2000, 296.

²²⁷ FMU 5539.

²²⁸ FMU 5482.

²²⁹ FMU 5748.

²³⁰ FMU 5459.

kauppaa hänen ohitseen. Chonnert mainitsee Scheelille vain ylimalkaan kuulleensa piispan kaupankäynnistä ”kauppiaalta” ja vahvistaneensa asian ”laivurilta”. Kyseessä saattavat olla muualla tässä luvussa mainitut henkilöt. Toisaalta Danzigin satamassa vieraili epäilemättä suuri joukko kauppiaita, lähettejä, laivureita ja merimiehiä, jotka tiesivät Turun kaupungin ja hiippakunnan asioista, mutta joilla ei ollut suoranaisesti tekemistä Scheelin ja Chonnertin kaupan kanssa.

4.4 Klaus Strobockin kirje vuonna 1511

Scheelin kirjekokoelmassa on säilynyt kaksi danzigista lähetettyä kirjettä, joilla ei ilmeisesti ole mitään tekemistä Chonnertin tai hänen sukunsa kanssa. Ensimmäinen kirjeistä on Jakob Blumenstein -nimisen miehen vaimolta, ja on päivätty 20.10.1509.²³¹ Vaimo pyytää Scheeliltä apua Turkuun karanteenin miehensä saamiseksi takaisin Danzigiin. Kirje osoittaa, että Scheel tunnettiin Danzigissa ja että häneen luotettiin Turkuun liittyvissä asioissa. Karkaaminen Danzigista Turkuun oli myös hyvin vaikeaa ilman laivamatkaa, joten Jakob Blumenstein on luultavasti tuntenut Turun ja Danzigin kaupassa aktiivisia kauppiaita ja laivureita. Blumensteinin vaimon kirje ei kuitenkaan käsittele lainkaan kauppaa, joten sitä ei käsitellä tarkemmin tässä tutkimuksessa.

Danzigilainen kauppias Klaus Strobock on päivännyt kirjeensä Scheelille 24.8.1511.²³² Scheelin kokoelmassa ei ole säilynyt muita kirjeitä Strobockilta. Kirjeestä käy ilmi, että Scheel tunsu Strobockin entuudestaan tai ainakin tiesi hänestä, sillä Strobock kertoo saaneensa Scheelin terveiset ”ruotsalaisen” välittämänä. Scheel oli erikseen pyytänyt, että Strobock kertoisi Lyypekin ja Tanskan välisen merisodan tilanteesta. Niinpä Strobockin kirje keskittyy valtaosin kuvaamaan vuoden 1511 kesän tapahtumia: Lyypekin laivaston toimintaa tanskalaisia ja hollantilaisia vastaan sekä sodan seurauksia kaupan kannalta. Käsitelen tämän osan Strobockin kirjeestä alaluvussa 4.5.

Strobockin kirje on vastaus Scheelin pyyntöön tilannekatsauksesta. On kuitenkin epäselvää, miksei Chonnert voinut antaa vastaavaa selontekoa, vaikka myös hän lähetti

²³¹ FMU 5417.

²³² FMU 5544.

Scheelille kirjeitä elokuussa 1511.²³³ Joka tapauksessa Strobockin kirje osoittaa, että kauppasuhteita ja kauppatavaroita koskevan tiedon ohella tilannetiedot kauppaa koskevista ilmiöistä olivat erittäin tärkeitä – Scheelin kannatti tiedustella niitä Strobockilta, jonka kanssa hän ei muuten näytä olleen rutiininomaisessa kirjeenvaihdossa.

Tilanneselonteon jälkeen Strobock pyytää Scheeliä lähettämään tynnyrin voita ja kaksi hyvää, vahvaa hevosta, mikäli Scheel ylipäättään on lähettämässä rahtia Danzigiin. Strobock lupaa puolestaan lähettää Scheelille tämän pyytämää tavaraa. Lisäksi Strobock pyytää Scheeliltä apua ja neuvoja lainojen perinnässä tietyiltä henkilöiltä. Itse asiassa hän ehdottaa, että Scheel itse olisi perinyt velat Strobockin ja Danzigin raadin valtakirjan turvin ”joko ystävyydellä tai oikeustoimin”,²³⁴ jonka jälkeen Scheel olisi maksanut velat Strobockille. Tämä olisi merkittävästi yksinkertaistanut Strobockin tilannetta, kun hän olisi kolmen velottavan sijaan voinut hoitaa asian yhden turkulaisen osapuolen kautta. Lähteistä ei käy ilmi, toteutuiko Strobockin ehdotus.

Klaus Strobockin ongelma turkulaisten velottavien kanssa ei ollut pelkästään velkojen maksamattomuus. Strobock ei ollut kuullut näistä henkilöistä pitkään aikaan, eikä edes tiennyt, olivatko he enää elossa. Strobock oli lähettänyt Hans Blumenouschelle humalaa, suolaa ja kankaita, joista tämä oli jäänyt velkaa 16½ markkaa. Strobock tiesi Blumenouschen pojan ottaneen tavarain vastaan, ja vaati tätä siksi myös maksamaan syntyneen velan.²³⁵ Hans Tijllemanin leski puolestaan oli 10½ markkaa velkaa. Ei ole selvää, oliko velka syntynyt Tijllemanille itselleen vai hänen leskelleen saapuneesta maksamattomasta tavaralähetyksestä. Tijllemanin leski oli mennyt uusiin naimisiin Olef Anderssonin kanssa, joka oli lähettänyt yhden kippunan haukia velan maksuksi. Tämä ei kuitenkaan kattanut velkaa, vaikka Olef Andersson oli kirjoittanut lähettävänsä tavaraa

²³³ FMU 5537–5539, 5545. Itseasiassa kaikki Chonnertin vuodelta 1511 säilyneet kirjeet Scheelille ovat elokuulta.

²³⁴ FMU 5544: *dorsch fruntschop efte dorch recht*.

²³⁵ ”Hänellä oli poika, joka otti hänen tavaransa, jonka pitää myös maksaa velka. Onhan täällä näillä main sellainen laki peritystä tavarasta, [että] hänen pitää maksaa velka.” FMU 5544: *se heft jn j sonne^{a)} de heft er gut entfangen, de moste jo de schult betallen. Js hir j recht jn dessen lande de dar erf gut baut, de mat de schult betallen.*

^{a)} Hausen lukee *Se heft jn j same*, mutta Strobockin käsialan ja asiayhteyden perusteella sana tulee lukea *sonne*, (oma) poika. Paul Scheelin kokoelma, HYK.

lopunkin velan katteeksi.²³⁶ Lopuksi Strobock mainitsee Hans Stalknechtin, joka oli naimisissa Hans Blommenowenin tyttären kanssa,²³⁷ olevan velkaa 25½ markkaa.

Strobockin luettelo aiemmista, velkaantuneista kauppakumppaneistaan Turussa valaisee turkulaisten kauppiaiden sukuverkostoa, jonka puitteissa myös vastuu velanmaksusta liikkui edesmenneeltä kauppiaalta tämän pojalle tai leskelle ja lesken uudelle miehelle. Samoin Strobockin teksti tuo konkreettisesti esiin kauppiaan mahdollisuudet velkojen perinnässä: kun suora yhteydenpito turkulaisten velottavien kanssa ei onnistunut, Strobock pyrki järjestelemään velkoja Turussa asuvan luotettavan tahon välityksellä. Hän toi esiin myös juridiikan ja kaupungin raatien mahdollisen roolin tilanteen selvittämisessä. Jää tosin arvailtavaksi, missä määrin vetoaminen oikeudenmukaisuuteen ja lakiin oli Strobockin retoriikkaa, jolla hän korosti tilanteen epäoikeudenmukaisuutta ja pyrki herättämään Scheelin myötämielisyyden.

Vaikka Scheelin ja Strobockin välille ei näytä syntyneen kauppasuhdetta, Strobockin kirje antaa konkreettisen esimerkin siitä, millä tavoin ja miten mutkattomasti kauppasuhteita pyrittiin solmimaan. Normaalien kohteliaiden tervehdysten ja Scheelin pyytämän poliittisen tilannekatsauksen jälkeen Strobock (1) kertoo tyypillisten Turusta Danzigiin tuotavien tuotteiden myyntihinnat Danzigissa, (2) pyytää Scheeliä lähettämään tavaraa ja liittämään tavarahan mukaan tiedot sen hinnasta, (3) lupaa puolestaan lähettää (*weddersenden*) tavaraa Scheelille tämän pyyntöjen mukaan, (4) lupaa nöyrää palvelualttiutta ja ystävyyttä, (5) pyytää Scheeliltä apua muiden turkulaisten kauppakumppaniensa velkojen perinnässä. Mahdollisesti Strobock sai tietää Scheelistä vasta tämän ”ruotsalaisen” lähetin kautta, mutta tämä ei estänyt häntä oitis pyrkimästä kauppasuhteen luomiseen.

²³⁶ Kippunta haukia painoi n. 170 kg. Ks. Mickwitz 1938, sivu 6. Haukikipunnan arvo Danzigissa vuonna 1511 oli Strobockin itsensä mukaan 5 mk. FMU 5544.

²³⁷ Kallioinen mainitsee Turussa kolme Blomenow -nimistä porvaria, jotka hän arvelee kansallisuudeltaan saksalaisiksi: Hans Blomenow 1472, Jakob Blomenow 1504 ja Henrik Blomenow 1530. Kallioinen 2000: Liite 1, 290. Kallioinen ei kyseisessä liitteessä anna lähdetietoja. Liitteestä 4 selviää, että Jakob Blomenowilla oli saatavia Tallinnassa vuonna 1504 (Kallioinen 2000, 331; FMU 5050).

4.5 Sota kauppiaiden ongelmana

Tähän mennessä esitetyn perusteella Chonnertin toiminnassa on nähtävissä kaksi sel-laista piirrettä, jotka saattavat liittyä Itämerellä vuosina 1509–1511 vallinneeseen sotati-laan. Chonnertin huoli kauppakumppaniensa ja velallistensa tilanteesta vuoden 1509 syksyllä viittaa Turun ryöstön aiheuttamiin konkreettisiin ongelmiin Turun ja Danzigin välisessä kaupassa: kuolleiden tai köyhtyneiden kauppakumppanien kanssa ei voinut käydä kauppaa, joten Chonnertin oli olennaista saada selville, elivätkö hänen kauppakumppaninsa, ja kykenivätkö velalliset selviytymään veloistaan. Toisaalta samanaikais-ten lähetysten jakaminen useammalle laivurille ainakin vuoden 1509 syksyllä ja vuonna 1511 vähensi koko lähetysten menettämisen mahdollisuutta, mikäli yksi laivoista kaa-pattaisiin.²³⁸ Tämä tapa vähensi kauppiaan näkökulmasta myös suunnistusvirheestä tai sääoloista johtuvan haaksirikon riskejä, joten tapaa ei voi pitää yksinomaan sotatilasta johtuvana.

Tanskalaisten kaapparilaivojen toiminnasta Ruotsin rannikoilla ja Suomenlahdella 1500-luvun alussa on säilynyt melko runsaasti tietoja ruotsalaisten linnanvoutien ja Tu-run hiippakunnan kirkonmiesten toisilleen lähettämässä kirjeissä. Tiedot eivät luonnolli-sesti ole puolueettomia, ja mahdollisuus tanskalaisten aiheuttaman paikallisen uhan suu-renteluun on ilmeinen. Näiden kirjeiden perusteella voi kuitenkin yrittää hahmottaa tanskalaisten merisodankäynnin vaikutuksia Turun kauppamerenkulkuun.

Tanskalaiset olivat aloittaneet vuotuiset kaappari- ja ryöstöretket vuosia ennen ensim-mäisiä tietojamme Scheelin ja Chonnertin kaupasta syksyllä 1509. Vuosina 1503–1507 tanskalaisten kaapparitoiminta keskittyi Suomenlahdelle ja Turun saaristoon, mutta ryöstöretket suuntautuivat kaikille Ruotsin valtakunnan rannikoille.²³⁹ Pahimmin ryöste-lystä joutuivat kärsimään Tukholman saaristo ja Ahvenanmaa. Tanskalaiset onnistuivat kaappaamaan useita kymmeniä Turun hiippakunnasta kotoisin olleiden porvari- ja talonpoikien laivoja ja veneitä; alusten miehistöt joko vangittiin tai surmattiin.²⁴⁰ Lai-

²³⁸ 1509, ks. FMU 5407, 5408; 1511, ks. FMU 5537–5539, 5545.

²³⁹ FMU 5051, 5100, 5101, 5238, 5239, 6141. Kesällä 1506 tanskalaiset tekivät ryöstöretken Ruotsin kaakkosrannikolle, mutta kärsivät tappion kahakassa Kalmarissa. Ks. FMU 5186, 5191, 5201.

²⁴⁰ Tanskalaiset kaappasivat heinäkuuhun mennessä toistakymmentä laivaa mm. Ulvilasta, Uudeltamaal-ta ja Viipurin seudulta. Ks. FMU 5243, 5256. FMU 5243 mainitsee 12 kaapattua laivaa, FMU 5256 20 tai 30.

vaston liikkeitä edeltävät huhut lisäsivät epävarmuutta myös sellaisten rannikkoseutujen asukkaiden keskuudessa, jotka säästyivät sotatoimilta.²⁴¹ Tilannetta sotki samaan aikaan Tallinnasta Viipuria vastaan harjoitettu kaapparitoiminta, jota tallinnalaiset perustelivat ainakin nimellisesti Venäjän kaupan estämisellä.²⁴²

Tanskalaiskaapparien tukikohtana toimi useana vuotena Tallinnan lähettyvillä sijaitseva Naissaari, josta käsin he uhkasivat nimenomaan Turun hiippakunnan etelärannikkoa ja suomalaisia talonpoikaispurjehtijoita.²⁴³ Vuonna 1507 Viipurin linnanherran onnistui ajamaan tanskalaiset pois Naissaaresta ja Tallinnan reitiltä.²⁴⁴ Sotaretken hyöty oli kuitenkin paikallinen ja lyhytaikainen. Kesällä tanskalaiset tuhosivat Kastelholman linnan Ahvenanmaalla, vangitsivat linnanherran ja kantoivat pakkoveroa sikäläisiltä talonpojilta sekä ryöstelivät Tukholman saaristossa. Syksyllä tanskalaiset palasivat yli kymmenellä laivalla Tallinnaan.²⁴⁵

Vuodet 1508–1509 olivat kenties sodan raskaimmat. Vuonna 1508 tanskalaiset kaapparit ryöstivät mm. 6 raumalaisten porvariensa laivaa ja häiritsivät jatkuvasti liikennettä Tallinnan vesillä.²⁴⁶ Heinäkuussa kymmenen tanskalaislaivaa aiheutti Tukholman ja Nyköpingin saaristossa suurta tuhoa, ja elokuussa tanskalaiset polttivat ja ryöstivät Porvoossa ja Raaseporin saaristossa.²⁴⁷ Keväällä 1509 tanskalaiset lähtivät merille suurella laivastolla, jonka uskottiin suuntaavan Turun saaristoon tai Suomenlahdelle.²⁴⁸ Huolimatta puolustus suunnitelmista tanskalaiset onnistuivat hyökkäämään Turkuun elokuun alkupuolella ja ryöstämään kaupungin; tämän jälkeen tanskalaislaivat hajaantuivat ryöstele-

²⁴¹ Keväällä 1505 kiersi huhuja tanskalaisten valmistelemasta sotaretkestä, jota mm. Turun linnanvouti valmistautui torjumaan. (FMU 5100, 5101, 5109, 5110.) Seuraavana keväänä huhut kiersivät jälleen. (FMU 6177, 5181, 5182.)

²⁴² LEC II, 820, 824; FMU 5252, 5303. 1500-luvun alussa Liivinmaan Saksalainen ritarikunta sekä alueen hansakaupungit kävivät sotaa Moskovan tsaaria vastaan. Venäjää vastaan suunnattu kauppasaarto oli osa sodankäyntiä. Tallinnalaiset syyttivät viipurilaisia tavarantoiminnasta venäläisille, eli kauppasaarion rikkomisesta.

²⁴³ FMU 5193, 5206, 5243, 5256.

²⁴⁴ FMU 5256, 5257.

²⁴⁵ FMU 5256, 5249, 5259, 5260, 5264, 5281. Loppukesällä 1507 tanskalaisten laivasto kokoontui kotivesilleen, ilmeisesti täydentämään varustustaan. Ks. FMU 5265, 5269, 5272, 5273. Viipurin linnan herran menestys saattoi siten johtua tanskalaisten omaehtoisesta vetäytymisestä.

²⁴⁶ FMU 5324, 5339.

²⁴⁷ FMU 5334, 5339. Porvoon ryöstö, ks. Edgren & Gardberg 1996, 243.

²⁴⁸ FMU 5370, 5371, 5382.

mään Turun saaristossa, Ahvenanmaalla ja Ruotsin saaristossa.²⁴⁹ Elokuun loppupuolella tanskalaiset ryöstivät Inkoon kirkon ja pappilan, ja tukeutuivat jälleen Naissaareen.²⁵⁰

Vuodesta 1509 alkaen Lyypekki ja vendiläiset hansakaupungit ryhtyivät lähinnä kaupallisista syistä merisotaan Tanskan kuningasta vastaan.²⁵¹ Taisteluita käytiin Lyypekin ja Tanskan vesillä,²⁵² mutta ne levisivät lähes välittömästi myös Tallinnan vesille.²⁵³ Sodan seurauksena Tallinnan merenkulku häiriintyi pahoin: kaupunkiin ei saapunut vuonna 1510 lainkaan laivoja Lyypekistä tai Tanskan salmien länsipuolelta, ja tanskalaiset kaappasivat ilmeisesti kokonaan Tallinnasta Lyypekkiin purjehtineen saattueen.²⁵⁴

Oletettavasti Lyypekin julistaman sodan vuoksi tanskalaisia kaappareita oli vuosina 1510 ja 1511 Ruotsin rannikolla ja Suomenlahdella vähemmän kuin edellisvuosina. Vuonna 1510 on mainittu vain muutamia tanskalaisten kaappaamia laivoja.²⁵⁵ Tanskalaisten tukikohta sijaitsi myös kauempana Suomenlahdesta kuin heidän edellisvuosina käyttämänsä Naissaari; tanskalaiset pitivät vuosina 1510–1511 tukikohtanaan Muhun saaren salmea Saarenmaan ja Viron rannikon välillä.²⁵⁶ Huhun mukaan Saarenmaan piispa ja Pärnun porvarit huolsivat tanskalaisia.²⁵⁷ Vuoden 1511 syksyllä tanskalaiset kaapparit häiritsivät sekä Tallinnan merenkulkua että Suomenlahden talonpoikaispurjehdusta.²⁵⁸ Tanskan kuninkaan jahdit kaappasivat kolme suomalaista laivaa, jotka olivat matkalla Tukholmaan, ja Tukholman kauppamerenkulku Lyypekkiin oli suurissa vaikeuksissa.²⁵⁹

Edellä mainittu danzigilaisen Klaus Strobockin kirje kuvaa yksityiskohtaisesti Lyypekin ja Tanskan välisen merisodan tapahtumia ja vaikutuksia kesällä 1511.²⁶⁰ Lyypekillä ja Tanskan kuninkaalla oli kummallakin suuri sotajoukko vesillä, ja joukot olivat ottaneet

²⁴⁹ FMU 5395, 5396, 5397, 5398, 5406, 5414, 5433, 5456.

²⁵⁰ FMU 5403, 5405.

²⁵¹ Dollinger 1998, 411.

²⁵² FMU 5422.

²⁵³ FMU 5387.

²⁵⁴ FMU 5449, 5465, 5525.

²⁵⁵ FMU 5463, 5464, 5475.

²⁵⁶ FMU 5465, 5469, 5475, 5533.

²⁵⁷ FMU 5475. Lähteistä ei selviä, hankkivatko tanskalaiset huoltonsa pakolla, maksua vastaan vai piispan ja porvarien hyvätahdonosoituksena.

²⁵⁸ FMU 5547, 5549, 5555.

²⁵⁹ FMU 5553; SST 4: 198.

²⁶⁰ FMU 5544.

kolmesti yhteen suurin tappiain. Danzigiin oli saapunut kaksi lyypekkiläistä venettä täynnä sairaita ja haavoittuneita. Lyypekkiläiset olivat hyökänneet myös Danzigin lähellä, Helan niemellä redillä olleen hollantilaislaivaston kimppuun, vallanneet 70 laivaa ja polttaneet tai ajaneet rantaan useita muita.²⁶¹ Tämän vuoksi vesillä ei ollut yhtään hollantilaista alusta, ja Danzigin satamassa olevat hollantilaiset alukset aikoivat pysytellä kaupungin suojissa tulevan talven yli. Parhailaan Tanskan kuninkaan laivat varustautuivat Gotlannissa tai Bornholmilla uuteen taisteluun, ja Lyypekin laivat tekivät taholleen samoin. Danzigissa vierailleet lyypekkiläiset kertoivat kaappanneensa useita laivoja, joista yksi oli lastattu unkarilaisella kuparilla.²⁶² Merisodan seurauksena liikenne Danzigiin oli pysähdyksissä ja hinnat hyvin korkealla – ja edelleen kallistumaan päin.

Chonnertin kirjeet ja varsinkin Strobockin kirje sisältävät valituksia aikojen vaikeudesta sekä toiveita ja rukouksia Jumalalle sodan loppumisesta. Erityisesti elokuussa 1511 kauppamerenkulun tilanne vaikutti Danzigista nähden varsin tukalalta, sillä Strobock vetoaa kolmeen otteeseen Jumalaan rauhan palautumiseksi. Myös muuten melko vivahdeettomasti kirjoittava Chonnert rukoilee sekä laivuri Jurgen Kurgenin että Englannista palaavien laivojen puolesta.²⁶³ Toisaalta Scheelin ja Chonnertin kauppa kulki myös sotavuosina 1509–1511, eikä yhtään lähetystä menetetty kaappareille. Onkin kysyttävä, missä määrin kirjeiden valitukset, toiveet ja rukoukset ovat tendenssinomaisia huudauksia, ja voiko niiden perusteella sanoa mitään sodan vaikutuksesta kaupankäyntiin. Sen sijaan ne kertovat varmasti huhujen ja yleisen epävarmuuden aiheuttamasta huolestuksesta: sota oli todellinen osa kauppiaiden kokemusmaailmaa.

Vaikka emotionaalinen kielenkäyttö olisikin vain kirjeenkirjoittamisen formula, Chonnertin kirjeissä on suurempia viittauksia sodan vaikutuksiin. Jo syksyllä 1509 Chonnert kertoo, että Scheelin tilaamaa viinilaatua ei ollut saatavilla sodan takia – luultavasti siksi, ettei viiniä ollut saapunut Tanskan salmien kautta Danzigiin.²⁶⁴ Konkreettisin mai-

²⁶¹ Vrt. Dollinger 1998, 411 ja Simson 1967 (I), 353. Hollantilaisen laivaston koko oli n. 250 alusta, joista 40 ajettiin maihin, 60 tuhottiin (poltettiin) ja yli 100 kaapattiin.

²⁶² Kupari kuului Fuggerien kauppahuoneelle, ja sen kaappauksella oli olennaisia seurauksia Fuggereiden toiminnalle hansakaupungeissa. Ks. Dollinger 1998, 411.

²⁶³ Klaus Strobock (FMU 5544; 24.8.1511): *Mochte alsus Got et hyr to vp dyt pasen; de stat fan Dansk de sytet dar stulle to nachter tyt -- -- Got fuge alle dink tum besten vnde for ker en elken synen schaden -- -- Got fan hemel sende synen hylygen ge[y]ste dar ent tusken, dat et mochte frede werden.* Hans Chonnert (FMU 5545 28.8.1511): *Foget Got vnd Marija dat he [Jurgen] wedder to Abow chwmpyt -- -- Ffiget Gat dat wnsse scheppe wan Enelant to hws chamen.*

²⁶⁴ FMU 5408.

ninta sodan vaikutuksesta Scheelin ja Chonnertin kaupassa on elokuulta 1510, jolloin Chonnert kirjoittaa Scheelille lyhyesti, ettei uskalla lähettää tavaraa tanskalaisten kaapparien vuoksi.²⁶⁵ Elokuussa 1511 Chonnert kirjoittaa Scheelille ehdollisesti voitansa lähettää tavaraa, jos olisi rauha. Samassa kirjeessä hän kuitenkin luettelee ilmeisesti kirjeen kanssa samanaikaisia lähetyksiä, joten lauseen merkitys jää epäselväksi.²⁶⁶

Suppean ja osin fragmentaarisen lähdemateriaalin ongelma on, että sen perusteella tehdyt oletukset saattavat mahtua tulkinnan virhemarginaaliin. Sodan todellinen vaikutus kaupankäyntiin ja kaupan organisaatioon tulisi luultavasti paremmin esille tilastollisen materiaalin perusteella. Turun kauppaa valottava, Itämereltä säilynyt keskiaikainen tilastollinen lähdemateriaali on kuitenkin hyvin hajanaista.²⁶⁷ Vuoden 1500 tienoilta ei ole säilynyt sellaista tilastollista materiaalia, joka olisi koottu yhteneväisellä tavalla, ja joka kattaisi sekä sota- että rauhanajan liikennettä. Esimerkiksi Lyypekin *Pfundzollbücher* vuosilta 1492–1496 on kerätty sota-aikana ja sodan rahoittamiseksi; tullin kerääminen loppui sodan päättyessä.²⁶⁸ Danzigista säilyneet tilit puolestaan päättyvät vuoteen 1492, eivätkä siten kata sota-aikaa.²⁶⁹ Tämän vuoksi tilastollinen vertailu sodanajan ja rauhanajan laivaliikenteestä Turun ja Danzigin välillä on mahdotonta.

Turun kauppaa 1500-luvun alun sotien aikana voidaan verrata myöhempiin sota-aikoihin. Mika Kallioisen käyttämä, turkulaiselta kauppiaalta säilynyt 1800-luvun lähdemateriaali sisältää kirjeitä myös Krimin sodan ajalta 1853–1856. Sotavuosina 1855 ja 1856 englantilainen ja myöhemmin ranskalainen laivasto-osasto operoivat Itämerellä hankaloittaen suuresti Turun ja muiden Itämeren kaupunkien välistä liikennettä. Kauppaa käytiin tästä huolimatta. Kauppiaat ryhtyivät välittömästi etsimään keinoja kiertää satamien saartoa, ja he vaihtoivat sodan aikana jatkuvasti tietoja vaihtoehtoisista tava-

²⁶⁵ FMU 5476. Turun linnanvouti Josef Pedersson kirjoitti Danzigiin 21.9.1510, ja mainitsee, ettei uskaltanut lähettää enempää tavaraa, koska merillä on kaappareita. Ks. FMU 5482. Toisaalta saman vuoden kesäkuussa Chonnert oli lähettänyt tavararän mainitsematta kaappariuhkaa. Ks. 5459.

²⁶⁶ FMU 5545.

²⁶⁷ Katsaus Itämeren alueen myöhäiskeskiaikaiseen merenkulkua valottavaan tilastomateriaalin, ks. Wolf 1986, 4–7. Hampurista ja Tallinnasta 1400-luvulta säilyneet satamatulliluettelot ovat yksi mahdollinen lähdemateriaali, jos halutaan tutkia sodan vaikutuksia Turun kauppaan. Thomas Wolf on tutkinut Tallinnan satamaluetteloiden tietoja Preussi–Tallinna ja Lyypekki–Tallinna reittien osalta. Hänen varovainen johtopäätöksensä on, että materiaalin perusteella voidaan havaita sodan ja muiden poliittisten tapahtumien vaikutuksia purjehdusreitteihin. Ks. Wolf 1986, 142–147. Toistaiseksi laivaliikennettä Turkuun ei ole tutkittu Tallinnan tulliluetteloiden perusteella. Turusta ei ole säilynyt satamatulliluetteloita ennen 1500-luvun puoliväliä. Ks. Kallioinen 2000, 24–25.

²⁶⁸ Lübecker Pfundzollbücher 1492–1496, johdanto.

²⁶⁹ Ks. Kallioinen 2000, 169–170.

roiden toimitustavoista. 1800-luvun kauppiaan ajatus näyttäisi sopivan myös 1500-luvun alun Itämerelle: ”Vaikka sota vaikeuttaa Suomen kauppaa valitettavalla tavalla, on ajateltava niin, että sitä voidaan siitä huolimatta harjoittaa.”²⁷⁰

Purjelaivakaudella merisota Itämerellä rajoittui kesän purjehduskausiin. Esimerkiksi vuosina 1855 ja 1856 liikenneyhteydet Ruotsiin saatiin nopeasti kuntoon, kun englantilaisten oli pakko vetäytyä Suomen vesiltä purjehduskauden lopulla.²⁷¹ Vastaava tilanne voidaan havaita Itämerellä vuonna 1511. Kuten Strobockin kirjeestä Scheelille edellä kävi ilmi, vuoden 1511 elokuussa Lyypekin ja Tanskan kuninkaan laivastot palasivat kotisatamiinsa täydentämään varastojaan. Strobockin kirje ja Chonnertin tavaralähetys kulkivat Scheelille juuri elokuun lopulla, kun meri oli vapaa kaappareista.²⁷²

Yleisesti ottaen kauppaa siis harjoitettiin sodasta huolimatta. Sota ei merkinnyt jatkuvia taisteluita, vaan sotatoimet olivat paikallisia ja keskeytyivät ajoittain. Lisäksi voidaan olettaa, etteivät laivastot ja kaapparit pystyneet valvomaan läheskään kaikkia vesialueita, ja kauppamerenkulku oli siten mahdollista myös aktiivisen sodankäynnin aikana. Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa aktiivisilla kauppiaille ja laivureilla oli ilmeisesti kykyä ja mahdollisuuksia selvittää sodan aiheuttamista ongelmista. Lähteiden perusteella Scheel ja Chonnert eivät menettäneet kaappauksen tai haaksirikon vuoksi yhtään lastia vuosina 1509–1511.

²⁷⁰ Kallioinen 2002, 136–138.

²⁷¹ *ibid.*

²⁷² Kaikki Chonnertin vuonna 1511 Scheelille osoittamat säilyneet kirjeet on kirjoitettu elokuussa 1511. Ks. FMU 5537–5539, 5545.

5. Kauppaverkosto 1513–1516

5.1 Aiemmin mainitut henkilöt

Edellä on jo todettu vuosien 1512–1513 aikana tapahtuva muutos Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa. Kauppaverkostolle keskeiset henkilöt näyttävät osittain vaihtuneen syksyyn 1513 tultaessa, ja aikaisemmin aktiivisella Peter Wijellä on selkeästi uudenlainen ja vahvempi rooli. Turkulaisia kirkonmiehiä ei enää mainita aktiivisina kauppiaina, kun taas Chonnertin oma perhe korostuu huomattavasti.

Vuoden 1511 jälkeen kirkonmiehiä (muuta kuin Scheel) esiintyy Chonnertin kirjeissä vain kahdesti, vuonna 1514. Elokuussa Chonnert välitti *Olivan luostarin apotille* lahjoja Scheeliltä vuoden 1509 tapaan.²⁷³ Hieman tätä ennen Chonnert kehotti Turussa opissa olevaa poikaansa vierailemaan *Turun piispan* luona kiittämässä tätä ja välittämässä terveiset isältään.²⁷⁴

Kuten alaluvussa 4.2 kävi ilmi, Chonnert kertoi Scheelille Turun piispan kaupasta vuosina 1510–1511 nimenomaan ongelmana, joka näyttää selvinneen, kun Chonnert sai maksettua velkansa Turun uudelle piispalle. Tätä ennen ja tämän jälkeen Chonnertin mahdollinen kauppa piispan kanssa ei ilmeisesti vaatinut Scheelin apua, joten Chonnertin ei tarvinnut mainita kauppaa kirjeissään Scheelille. Sodan päätyttyä vuonna 1512 Chonnertin ja piispan kauppayhteydet olivat joko Chonnertin ja Scheelin kauppayhteyksistä täysin erillään, tai ne loppuivat. Vuonna 1514 Chonnert kehotti poikaansa vierailemaan myös piispan luona kiitoksia ja terveisiä viemässä. Kyseessä saattoi olla yhtä hyvin puhdas kohteliaisuus kuin nykyiselle kauppakumppanille osoitettu kunnioitus tai pyrkimys muistuttaa piispaa aiemmasta liikesuhteesta siinä toivossa, että tervehdys poikisi uusia kauppvoja.

Myös aiemmin mainittu maisteri Mattijesin velka oli vuoden 1509 ongelma. Kun asia oli tavalla tai toisella hoidettu, Chonnertin ei tarvinnut enää pyytää Scheeliltä apua. Jos Chonnert toimittikin myöhemmin tavaraa muille Turun kirkonmiehille kuin Scheelille,

²⁷³ FMU 5744.

²⁷⁴ FMU 5739.

hän on voinut tehdä sen mainitsematta asiasta Scheelille. Chonnertin Olivan luostarin apotille vuonna 1514 lähettämä lahja kertoo sen sijaan yhteyksien jatkumisesta sota-ajan yli ja Chonnertin jatkuvasta roolista tämän yhteyden välikätenä. Kaiken kaikkiaan kirkonmiesten vähentynyt rooli vuoden 1512 jälkeen lienee suurelta osin vain näennäistä. Chonnert oli ainakin vuonna 1514 edelleen väleissä Turun piispan kanssa ja jatkoi Scheelin ja Olivan luostarin apotin yhteyksien välittämistä. Sodan loppuminen ei näytä muuttaneen tätä henkilökohtaisille suhteille rakentunutta perusasetelmaa.

Chonnertin Scheelille lähettämässään kirjeissä mainitsevat kauppiat esiintyvät pitkälti samoissa rooleissa kuin aikaisemmin. Chonnert mainitsee vuonna 1514 *Michel Molnerin* ja *Hermen van Tornnen* edelleen Turkuun vuonna 1509 lähetetyn suolalastin maksuselvittelyjen yhteydessä.²⁷⁵ Molemmat olivat siis edelleen aktiivisia kauppiaita, vaikka heidän roolinsa nimenomaan Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa näyttää vähäiseltä. Chonnert odotti Michel Molnerin saapuvan kesällä 1514 Danzigiin Söderköpingistä.²⁷⁶ Chonnertin sanamuodosta ei käy ilmi, mitä Michel teki Söderköpingissä, ja oliko hän ehkä palaamassa Turkuun pitkän poissaolonsa jälkeen.

Peter Wijen rooli näyttäisi korostuvan vuosina 1513–1514. Tällä aikavälillä Chonnert mainitsee Wijen kaikissa Scheelille sekä Scheelin opissa olevalle pojalleen osoittamis-
saan kirjeissä.²⁷⁷ Chonnert lähetti Wijelle tavaraa vastavuoroisen komissiokaupan puitteissa, ja mainitsee useampaan otteeseen Scheelille, että tämä voi antaa Wijelle sellaisen Danzigista saapuneen tavarahan, jota ei halua lunastaa itselleen. Ellei jo aiemmin, viimeistään syksystä 1513 alkaen Wije oli Scheelin ohella Chonnertin keskeisin kauppakumppani Turussa. Itse asiassa syksyn 1513 ja syksyn 1514 välillä voidaan hyvin puhua Chonnertin, Scheelin ja Wijen kauppaverkostosta.

Wijen kasvanut merkitys kauppaverkoston jäsenenä johtui osittain hänen uudesta roolistaan laivurina. Wije oli purjehtinut laivallaan Danzigiin loppuvuodesta 1513, ja paluumatkalla Turkuun hänen mukanaan kulki Chonnertin Scheelin oppiin matkaava poi-

²⁷⁵ FMU 5726.

²⁷⁶ ”Minulle on sanottu, että hän aikoo pian tulla Danzigiin Söderköpingistä, jossa [hän] nyt on.” FMU 5726: *mij ijs gessecht dat he ijn chort to Danke wessen wijl wan Suderchoppen dar ijs [he] nw.*

²⁷⁷ FMU 5687, 5713, 5726, 5730, 5732, 5737, 5739, 5744, 5753. Ainoa Scheelin kokoelmassa säilynyt vuonna 1514 kirjoitettu kirje, jossa Peter Wijeä ei mainita, on Chonnertin pojan Scheelille 13.8.1514 osoittama kiitoskirje.

ka.²⁷⁸ Loppukeväällä 1514 Wije kuljetti Turusta Danzigiin Scheelin lähettämän tavaraerän, ja palasi Turkuun ilmeisesti kesäkuussa.²⁷⁹ Loppuvuodesta 1514 Wije lienee ollut kauppamatkalla jossakin muussa Itämeren satamassa, koska ei ehtinyt laivallaan kuljettaa Chonnertin Turusta Danzigiin palaavaa poikaa.²⁸⁰ Wije oli selvästi Chonnertin luotolaivuri, jonka matkaan hän kaikkein mieluummin uskoi oman poikansa.

Peter Wijellä näyttäisi olleen myös muita liikesuhteita. Hän kulki ainakin loppuvuodesta 1515 Turun ja Tallinnan välillä mm. toimittaen Paavali Scheelille tallinnalaisen Viktor van der Lippen 20.11.1515 päivätyn kirjeen.²⁸¹ Vuonna 1516 hän vannoi kahteen otteeseen Turun raadille, että piispa Arvid Kurjen palvelijalla oli edesmenneeltä siskoltaan jäänyt perintö Tallinnassa.²⁸² Kallioinen lukee Peter Wijen Turun porvariksi vasta vuonna 1516, mutta Chonnertin kirjeiden perusteella hän vaikuttaa olleen vakiintunut ja vauras turkulaisen kauppias viimeistään vuonna 1510. Hän oli käynyt kauppaa omissa nimissään jo ennen syksyä 1509, ja omisti viimeistään vuonna 1510 Turussa talon, jonne hän majoitti Chonnertin lähettämän nuoren kauppiaskisällin.²⁸³

Vuosina 1509–1512 mainituista henkilöistä vielä *Klaus Strufink* esiintyy Chonnertin kirjeessä elokuussa 1514, jolloin Chonnert mainitsee välittäneensä lahjan Scheeliltä Strufinkille.²⁸⁴ Scheelillä ja Strufinkilla on siten ollut luottamukselliset suhteet ainakin vuosina 1512–1514, eikä sota tai sen loppuminen näytä vaikuttaneen suhteisiin. Scheelin Strufinkille lähettämä lahja mainitaan samassa yhteydessä kuin Scheelin Olivan luostarin apotille lähettämä lahja. Tämän yksityiskohdan perusteella Strufinkia ei kuitenkaan voi määritellä kuuluvaksi esim. Danzigin seudun kirkonmiehiin.

5.2 Uudet henkilöt

Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa vaikuttavat kauppiaat ja Scheelin tuttavat Danzigissa näyttävät säilyneen suunnilleen samoina sodan loppumisen jälkeenkin.

²⁷⁸ FMU 5687.

²⁷⁹ FMU 5726, 5730. Chonnertin kirjeet on päivätty 1.6. ja 28.6.1514. Luultavasti ensimmäinen kirjeistä kulki Peter Wijen matkassa Danzigista Turkuun.

²⁸⁰ FMU 5744.

²⁸¹ FMU 5849.

²⁸² FMU 5867, 5885.

²⁸³ Kallioinen 2000, 130, 305. FMU 5407, 5459.

²⁸⁴ FMU 5744. Strufink mainitaan aikaisemmin vuoden 1512 tilissä, ilmeisesti vuonna 1511 Danzigista Turkuun kulkeneen lastin yhteydessä.

Chonnertin kirjeissään mainitsemat laivurit sen sijaan ovat kaikki ennestään tuntemattomia, tai Wijen tapauksessa laivurin rooli on uusi. Lisäksi Chonnertin kirjeissä vuonna 1514 mainitaan kolme aiemmin tuntematonta henkilöä, jotka eivät ole ainakaan pelkättään laivureita.

Vuonna 1514 mainituista uusista laivureista *Lasse Petersson stwrmanilla* on alaluvussa 4.3 mainitun Mans Jonssonin tapaan lisänimi, ”perämies”. Hän näyttää kuljettaneen Chonnertin tavaroita Turkuun ainoastaan kerran, kesällä 1514.²⁸⁵ Laivuri *Jons Berchopin* Chonnert mainitsee vuonna 1514 kahdessa kirjeessä, ja myös Scheel mainitsee hänet taselaskelmassaan. Molemmissa kirjeissä sekä taselaskelmassa on kysymys samasta voi- ja lehmänvuotalastista, joka saapui Danzigiin luultavasti toukokuussa 1514.²⁸⁶ Vuodelta 1492 tunnetaan Turusta porvari Jakob Beerhoff, jonka Kallioinen on arvellut saksalaissukuiseksi.²⁸⁷ Jons ja Jakob Berchop olivat luultavasti sukulaisia, ja saksalaisesta sukunimestään huolimatta turkulaisia.

Kesällä 1514 Peter Wijen kanssa laivassa riidellyt *Mach Olefsson*²⁸⁸ voi olla Wijen kauppakumppani tai laivaväkeen kuuluva henkilö. Chonnert mainitsee Wijen ja Machin aikoneen rakentaa laivan. Osallistuminen laivanrakennuksen suunnitteluun viittaa siihen, ettei Mach ollut täysin Wijestä riippuvainen palkollinen, vaan luultavasti myös itse laivanvarustaja ja ehkä laivuri. Chonnertin kirjeestä ei käy ilmi, koskiko Wijen ja Machin riita laivan rakentamista vai jotakin muuta asiaa. Chonnert vierittää syyn riite-lystä Machille, ja pyytää Scheeliä sovittelemaan miesten välillä. Mach Olefssonilla ei yhden säilyneen maininnan perusteella ollut selkeää roolia Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa, vaikka sekä Scheel että Chonnert ilmeisesti tunsivat hänet.

Vuoden 1514 kirjeissä esiintyy myös joukko henkilöitä, joista Chonnert ei ole aikaisemmin maininnut Scheelille. *Peter van Aken* mainitaan kolmessa Chonnertin kirjeessä hyvin lyhyen ajan sisällä, joka kerran lähes identtisin sanakäantein.²⁸⁹ Hän saapui Dan-

²⁸⁵ FMU 5739.

²⁸⁶ FMU 5726, 5744, 5753. Chonnert mainitsee Jons Berchoppenin ensimmäisen kerran 1.6.1514 kirjoittamassaan kirjeessä (FMU 5726), joten lastin on täytynyt saapua Danzigiin viimeistään edellisessä toukokuussa.

²⁸⁷ FMU 4437; HUB 620; Kallioinen 2000, 289. Scheelin ruotsiksi kirjoittamassa taselaskelmassa laivurin nimi on *Jöns Boerkopp*. Ks. FMU 5753.

²⁸⁸ FMU 5744.

²⁸⁹ FMU 5732, 5737, 5744.

zigiin omalla laivallaan luultavasti kesäkuun lopussa 1514, toi Chonnertille terveiset Scheeliltä ja hänen Turussa opiskelevalta pojaltaan sekä välitti kahden humalasäkin tilauksen Chonnertille. Chonnert kutsui hänet kotiinsa, jossa he juttelivat ja joivat ”erittäin hyvää viiniä”, jota Chonnert lähetti Peterin mukana Scheelillekin maistettavaksi.²⁹⁰ Peter ilmeisesti palasi Turkuun lastattuaan laivansa. Hän jäi Chonnertille velkaa yhden humalasäkin hinnan, 17½ markkaa.

Epäilemättä sama Peter van Aken tavataan 22.11.1511 Tukholmassa linnanvoudin ja kaupungin raadin läsnä ollessa, jolloin hän luopui omansa ja sukunsa vaatimuksista koskien edesmenneen enonsa Hans van Akenin leskelle Margit Godskalksdotterille jäänyttä perintöä. Raadin pöytäkirjamerkinnässä mainitaan erikseen, että Peter toimi Hansin Aachenissa asuvien vanhempien valtuutuksella.²⁹¹ Peter tuskin oli käymässä Tukholmassa varta vasten tätä tehtävää varten. Luultavasti hän toimi jo tällöin kauppiana ja laivurina Itämerellä. Suvun pitempiaikaisiin yhteyksiin Itämerelle ja Ruotsin valtakuntaan viittaa se, että Peterin eno Hans oli asunut ja mennyt naimisiin Tukholmassa. Vaikka *van Aken* olisikin Peterin perimä sukunimi, se on keskialasaksankielisessä asuunsa ymmärrettävä nimenomaan viittauksena paikkaan: *Aken* viittaa Aachenin kaupunkiin Reinin länsipuolella. Tähän viittaa myös Peteriä ja hänen sukuaan koskeva maininta Tukholman raadin kirjoissa: Peter oli saanut kirjallisen todistuksen suvustaan nimenomaan Aachenissa asuvilta vanhemmiltaan.²⁹² Myöhemmin Turusta tunnetaan Peter van Aken, jolla oli kaupungin porvarisoikeudet ainakin vuosina 1525–1562.²⁹³ Vuosina 1525–1528 hän toimi jopa Turun pormestarina.²⁹⁴

Chonnertin tavatessaan Peter van Aken näyttäisi toimineen itsenäisenä laivurina. Mahdollisesti hän oli jo tällöin Turun porvari. Chonnertin Peterille tarjoama lämmin vas-

²⁹⁰ FMU 5737: *serre got wijn*.

²⁹¹ SST 4: 222.

²⁹² Sundqvist 1957, 80–81. SST 4: 222. Birger Sundqvist toteaa tutkimuksessaan keskialasaksankielisistä henkilönimistä, että jo 1400-alkuun tultaessa paikannimistä johdetut sukunimet olivat huomattavan yleisiä saksasta peräisin olevien sukujen yhteydessä. (Sundqvist 1957, 22–24.) Sundqvistin mukaan *van Aken* tunnettiin myös aatelinimenä Brandenburgissa ja Mecklenburgissa, mutta Tukholman raadin pöytäkirjat antavat yksiselitteisen kuvan Peterin suvun aachenilaisuudesta. Toisaalta Sundqvist toteaa, että keskialasaksankielinen *van Aken* voisi periaatteessa viitata myös saksilaiseen Akenin kaupunkiin, joka on saanut nimensä Aachenin mukaan. (Sundqvist 1957, 81.) Pidän kuitenkin todennäköisempänä, että Peter tuli Aachenista, joka oli huomattavasti Akenia tärkeämpi kaupunki, ja jonka porvareiden yhteydet lienevät ulottuneet paljon kauemmas kuin Akenin tapauksessa.

²⁹³ Kallioinen 2000, 130, 289. Kallioinen pitää Peter van Akenia saksalaissukuisena. Kallioinen ei kuitenkaan anna tässä yhteydessä mitään lähdeviitteitä.

²⁹⁴ FMU 6231, 6326, 6424. Kallioinen 2000, 307; Kuujo 1981, 93.

taanotto kertoo aikaisemmasta tuttavuudesta ja osoittaa, kuinka tärkeitä henkilökohtaiset tapaamiset olivat kauppasuhteiden muodostamiselle. Toisaalta Chonnertin turkulainen kumppani Peter Wije oli jo aiemmin puhunut Chonnertille hyvää Peter van Akenista.²⁹⁵ Vaikka Peter van Aken mainitaan Scheelin ja Chonnertin kirjeenvaihdossa vain vuonna 1514, Peterillä ja Chonnertilla on saattanut olla kauppasuhteita jo aikaisemmin. Chonnertin valmius antaa Peterille lasti velaksi edellytti sekä molemminpuolista luottamusta että oletuksen tulevista kauppasuhteista.

Peter Alf mainitaan ainoastaan Chonnertin huhtikuussa 1514 kirjoittamassa kirjeessä, jolloin Chonnert kehottaa Scheeliä lähettämään kirjeensä Danzigiin Peter Alfin mukana.²⁹⁶ Peter Alff -niminen kauppias/laivuri on kuitenkin ollut yhteydessä Turun raatiin jo vuonna 1491. Tuolloin hän valitti turkulaisten kauppiaiden huonosta yhteistoiminnasta, kun ei ollut saanut kaupaksi kahta säkkiä humalaa. Turun vouti Joakim Flemingin mukaan humalat olivat vanhoja, eivätkä siksi kelvanneet kenellekään Turussa. Hän mainitsee Peter Alffin turkulaisen kauppiaskisällin Hans Hanssonin yrittäneen myydä humalia mm. Turun tuomiokapitulien ja piispan edustajille. Merkittävämpi valituksen aihe oli Turun raadin syksyllä 1490 asettama enimmäishinta danzigista tuodulle rukiille. Tässä asiassa Peter Alf saattoi edustaa danzigilaisia kauppiaita yleensä.²⁹⁷

Per Alff -niminen danzigilainen kauppias ja laivuri mainitaan myös Raaseporin linnanvoudin ruotsinkielisessä kirjeessä Tallinnan raadille 9.12.1513. Alff oli laivoineen, tavaroineen ja miehistöineen haaksirikkoutunut Raaseporin läänin rannikolle. Linnanvouti Krister Klasson kertoo palauttaneensa Per Alffille tämän laivan ja tavarat herransa Sten Sturen määräysten mukaan, ja toivoo Tallinnan raadilta vastaavaa menettelyä, jos Sten Sturen valtapiiriin kuuluvat talonpojat joutuvat Tallinnassa vastaavanlaisiin ongelmiin.²⁹⁸

Chonnertin Scheelille osoittamista kirjeistä ei käy ilmi, kuljettiko Peter Alf Scheelin ja Chonnertin tavaroita Turun ja Danzigin välillä. Peterillä näyttää joka tapauksessa olleen

²⁹⁵ FMU 5737: *ok hefft he [PeterWije] mij sere grot geloffet Peter wan Aken, dat he wol helppen wijl, dat he worchofft wert sal...*

²⁹⁶ FMU 5713.

²⁹⁷ FMU 4359, 4367; HUB 450, 467. Rukiin esimmäishintaan liittyvät valitukset, ks. FMU 4359, 4360, 4366, 4372, 4379.

²⁹⁸ FMU 5696.

luottamukselliset välit Chonnertin kanssa, koska tämä antoi Scheelille osoitetun kirjeen Peterin matkaan ja kehotti Scheeliä käyttämään Peteriä vastauskirjeensä kuljettajana. Vaikuttaa ilmeiseltä, että danzigilainen Peter Alf kulki ainakin vuosina 1513–1514 omalla laivallaan säännöllisesti Danzigin, Turun ja Tallinnan välillä käyden kauppaa omaan laskuunsa.

Vuonna 1491 ja vuosina 1513–1514 mainitut Peter Alfit ovat luultavasti sama henkilö, joka kävi kauppaa Turun ja Danzigin välillä omalla laivallaan. Vähintään 23 vuotta kestänyt kauppayhteys, kauppakisälli Turussa ja Turun raadille vuonna 1491 osoitettu valitus kertovat Turun-kaupan tärkeydestä Alfille. Alf ei esiinny Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa kovin merkittävässä roolissa, mutta hänellä oli luultavasti Turussa omat perinteiset kauppakumppaninsa ja -intressinsä.

5.3 Chonnertin lapset ja Hans Chonnert nuoremman rooli Turussa

Chonnertin Scheelille lähettämien kirjeiden keskeisin uusi piirre vuodesta 1513 alkaen on Chonnertin lapsien toistuva mainitseminen.²⁹⁹ Chonnertin poika, Hans Chonnert nuorempi, saapui syksyllä 1513 opiskelemaan Scheelin luo Turkuun, joten hänen esiintymisensä kirjeissä on helposti ymmärrettävissä. Chonnertin tytär oli naimisissa Lontoossa asuvan kauppiaan kanssa, ja Chonnert mainitsee hänet kahdesti lankonsa yhteydessä, kertoessaan Scheelille Lontoon tilauksista. Chonnertin toinen poika, Markus, mainitaan vain kerran.

Chonnertin päätös lähettää poikansa Turkuun Scheelin oppiin vuonna 1513 ei ollut uusi. Chonnert mainitsi aikeestaan jo kesällä 1510, jolloin hänen oppipoikansa Pawel saapui Turkuun Peter Wijen luokse.³⁰⁰ Kauppiaksi opiskelevien danzigilaisten poikien oleskelu Turussa onkin luonteenomaista Scheelin ja Chonnertin kauppasuhteelle vuosina 1510–1514. Kauppiainpoikien lähettäminen ulkomaisten kauppiastuttavien oppiin oli keskiajalla vakiintunut osa kauppiaan koulutusta, ja se tuli ajankohtaiseksi pojan ollessa noin 14-vuotias.³⁰¹ Pawelin ja Hans Chonnert nuoremman opiskeluajankohta saattaa

²⁹⁹ Ks. kuvio 2, alaluku 3.1.

³⁰⁰ FMU 5459. Pawelin oleskelu Peter Wijen luona, ks. alaluku 4.1.

³⁰¹ Cordes 2000, 8–11; Dollinger 1998, 216–218, 236–237; Friedland 1991, 167; Hunt & Murray 1999, 50–51; Irsigler 1985, 80, 88–89; Kortüm 1996, 128; Shahar 1990, 225–227. Kuten Irsiglerin käsitte-

johtua iän lisäksi muistakin syistä. Saattaa olla, että Chonnert halusi ensin oppipoikansa Pawelin yhteydessä kokeilla, miten oleskelu Turussa sujuu, ja kuinka hyödyllistä se on. Mahdollisesti myös Itämerellä vallitsevan levottomuuden vuoksi Hans Chonnert ei halunnut lähettää omaa poikaansa Turkuun ennen kuin alkusyksyllä 1513, jolloin Itämeren merivaltojen välillä vallitsi rauha.³⁰²

Hans Chonnert nuorempi luultavasti opiskeli vuosina 1510–1513 Danzigissa, sekä isänsä konttorissa että ehkä myös koulussa. Saapuessaan Turkuun Hans lienee ollut alle 20-vuotias. Turussa vuosina 1513–1514 hän opiskeli Scheelin johdolla latinaa, suomea ja ruotsia. Tämän ohella hän toimi myös isänsä kauppiaskisällinä ottaen vastaan ja myyden eteenpäin tämän lähetyksiä sekä vastavuoroisesti informoimalla isäänsä Turun asi-oista ja lähettämällä tälle Danzigissa kaivattua kauppatavaraa.³⁰³ Isän erityinen toivo-mus oli, että Scheel ottaisi pojan mukaansa myös muualle Suomeen tutustumaan maan oloihin.³⁰⁴

Hans Chonnert nuoremman koulutus ei näytä eronneen Pawelin koulutuksesta. Chonnert pyysi Scheeliä opettamaan Pawelille latinaa ja suomea. Lisäksi hän pyysi Scheeliä auttamaan Peter Wijeä oppipojan muussa koulutuksessa. Pawelin tapauksessa näyttäisi siltä, että päävastuu pojan opettamisesta oli Wijellä, ja että Scheel opetti oppipojalle lähinnä kieliä. Scheelin kokoelmassa säilyneet, Chonnertin pojalleen lähettämät kirjeet osoittavat kuitenkin, että Wijellä oli tärkeä rooli myös Hans Chonnert nuoremman alka-valla kauppiaan uralla: Chonnert selvästi oletti ja edellytti, että hänen poikansa toimi yhteistyössä Wijen kanssa.³⁰⁵ Sekä Pawelin että Hans Chonnert nuoremman opettami-nen näyttää käytännössä olleet pitkälti Scheelin ja Wijen yhteisellä vastuulla.

Jos tarkastelemme Hans Chonnert nuoremman rooleja Turussa, saamme monipuoli-semman kuvan ulkomailla oleskelevan pojan merkityksestä Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa.³⁰⁶ Nuorempi Chonnert näyttäytyy isänsä kirjeissä luonnollisesti

lemistä Veckinchusenien kirjeistä käy ilmi, koulutus vieraan kauppiaan luona ei aina luonnistunut ongelmitta.

³⁰² FMU 5687.

³⁰³ FMU 5713, 5730, 5737, 5739, 5744.

³⁰⁴ FMU 5687: *So mij Pawel, mijn chnecht, sacht, so ffare gij den wijnter offer ijnt lant; dwnket jw got, latet em mijt jw tom al wat jw got dwnket, dar sal he ijw mijt wijllen volgen.*

³⁰⁵ FMU 5737, 5739.

³⁰⁶ Ks. taulukko 3, alaluku 3.5.

oppilaana, mutta hyvin nopeasti tämän roolin rinnalle ja lopulta tilalle tulee kauppiaan rooli: Chonnert otti Turussa vastaan lähetyksiä isältään kenen tahansa ulkomailla asuvan kauppiaan tavoin, ja lähetti vastavuoroisesti tavaraa Danzigiin. Scheelin mainitsee taselaskelmassaan vuoden 1514 syksyllä nuoremman Chonnertin kauppiaana isänsä ja Peter Wijen ohella.³⁰⁷ Myös tietojen lähettäminen oli tärkeää: Chonnert mainitsee keväällä 1514 saaneensa tiedon Scheelin tilauksista nimenomaan poikansa kautta.³⁰⁸

Opiskelu ulkomailla saattoi aiheuttaa myös ongelmia. Chonnertin huolenaiheena oli pojan alkoholinkäyttö. Hans Chonnert nuorempi ei juonut isän ohjeen mukaisesti pelkästään mietoa kaljaa, vaan myös vahvempia oluita ja juopumiseen asti.³⁰⁹ Toinen Chonnertin huoli oli Turussa kesällä 1514 pidetty pyhän Hemmingin autuaaksijulistamisen juhla, jolloin kaupunkiin odotettiin suurta väkimäärää. Chonnert pyysi Scheeliltä, että tämä pitäisi juhlan aikana pojan poissa muiden apulaisten/palkollisten (*knecht*) lähettyviltä.³¹⁰ Toisaalta olutta tuskin juotiin yksin, ja illanvietot ja juhlat olivat varmasti hyviä tilaisuuksia uusien ihmisten tapaamiselle ja tuttavuuksien luomiselle. Hans Chonnert nuoremman osallistuminen Turun sosiaaliseen elämään voidaankin nähdä sellaisen sosiaalisen verkoston rakentamisena, johon tukeutuen kauppias myöhemmin saattoi hankkia elantonsa. Henkilökohtaiset tapaamiset ja parhaassa tapauksessa ystävyyssuhteet olivat kaupankäynnin ja kauppakirjeenvaihdon perustana. Oppiaikojen tai myöhempien matkojen yhteydessä syntyneet tunnesiteet saattoivat säilyä pitkiä aikoja kirjeenvaihdon varassa.³¹¹

Chonnertin kirje syksyltä 1513 on ainoa säilynyt kirje, jossa Chonnert kertoo Scheelille toisesta pojastaan.³¹² **Markus**, Chonnertin kahdesta pojasta vanhempi, oli oleskellut Roomassa jo seitsemän vuotta Hans nuoremman vasta lähtiessä Turkuun Scheelin oppilaaksi. Chonnert ei säilyneissä kirjeissä valaise Markuksen Roomassa olon syytä. Danzigilaisen kauppiaan pojalle seitsemän vuotta Roomassa on varsin pitkä aika, eikä mikään

³⁰⁷ FMU 5753.

³⁰⁸ FMU 5713.

³⁰⁹ FMU 5687, 5732, 5737. Chonnert oli erityisesti opastanut Scheeliä siinä, mitä poika saisi juoda ja mitä ei: ”Pyydän sinulta ystävällisesti, ettei hän joisi olutta; hän voisi saada hyvää kaljaa, se olisi hänelle oikein hyväksi.” FMU 5687: *ijk bijdde iwj fruntlijch, ber mach he nijcht drijken, mochte he got dwnber chrijgen, dat were em sere got.*

³¹⁰ Tuomiorovastina Scheelillä oli luultavasti merkittävä rooli Pyhän Hemmingin autuaaksijulistamisen juhlan järjestämisessä. Ks. Pirinen 1956, 475.

³¹¹ Kallioinen 2002, 85, 96, 97; Müller 1998, 224–225.

³¹² FMU 5687.

vähäpätöinen toimi riitä selittämään oleskelua, joka varmasti oli myös kallista. Markus saattoi opiskella Roomassa, mutta voi olettaa, että Chonnert olisi maininnut tästä yliopistoja käyneelle Scheelille. Roomasta kotiin palaavalle yliopistomiehelle olisi tuskin myöskään tarvinnut hankkia sitä hevosta, jonka Chonnert tilasi kesällä 1513 nimenomaan Markuksen Danzigiin saapumisen vuoksi. Markuksella oli vastakin syy tehdä pitempiä matkoja.

Luultavimmin Markus oli Roomassa sukunsa asioilla ja/tai jonkin danzigilaisen instituution edustajana. Rooma oli katolisen kirkon keskus, ja Chonnertilla oli Scheelin lisäksi muitakin kirkollisia kontakteja sekä Turussa että Danzigissa, kuten alaluvuissa 4.2 ja 5.2 on käynyt ilmi. Vaikka Chonnertin Scheelille lähettämistä kirjeistä ei käy ilmi, että Chonnert olisi hoitanut Scheelin yhteyksiä Roomaan – kuten alaluvussa 4.1 on kerrottu, Scheel oli ainakin syksystä 1513 eteenpäin yhteydessä Roomaan lyypekkiläisen Herman Bremerin välityksellä³¹³ – Markus saattoi hoitaa Roomassa muiden Chonnertin tuntemien kirkonmiesten asioita. Asioiden menestyksekkäs hoitaminen paavin kuuriassa edellytti yleensä varoja ja jopa kykyä velanottoon, ja kauppiana Chonnertilla oli omaisuutta ja taitoa raha-asioiden järjestelemissä. Chonnertilla ja Markuksella saattoi olla rooli jopa Danzigin seudun kirkollisverojen välittämisessä Roomaan. Myös Preussia Puolan kuninkaan vasallina hallitseva Saksalainen ritarikunta piti yllä kontakteja Roomaan ja tarvitsi edustajia ja viestinviejiä. Vaikka Markus ei näytä olleen millään lailla osallinen Chonnertin ja Scheelin kaupassa, hänellä oli luultavasti tärkeä rooli Chonnertin perheen suhdeverkossa.

Chonnertin tytär, joka oli naimissa Lontoossa asuvan kauppiaan kanssa, lienee ollut Chonnertin ainoa täysikasvuinen tytär. Chonnert ei mainitse muita tyttäriä tai lankoja. Chonnert mainitsee tyttärensä ohimennen vuoden 1513 syksyllä, ja 1. kesäkuuta 1514 päivätyssä kirjeessään hän välittää tyttärensä terveiset Scheelille. Scheel puolestaan lähetti Chonnertin tyttärelle lahjaksi voita.³¹⁴ Tyttären ja tämän aviomiehen maininta saattoivat lisätä Chonnertin luotettavuutta englantilaisen tavaran toimittajana Scheelin sil-

³¹³ Lyypekkiläisen Herman Bremerin kyky hoitaa Scheelin raha-asioita Roomassa perustui suurelta osin Fuggereiden Lyypekissä toimivaan vekseli pankkiin, jonka kautta Turun hiippakunnasta tulevat sekalaiset rahat ja tavaralähetykset voitiin muuttaa kultarahaksi Roomassa. Vekseli pankki toimi aluksi pelkästään paavin finanssien ja paaville osoitettujen rahalähetysten välittäjänä. Fuggereilla oli vuodesta 1502 lähtien edustusto myös Danzigissa, jossa he toimivat yhdessä Jakob Vetterin, paikallisen porvarin ja raatimiehen kanssa. Ks. Dollinger 1998, 409–410.

³¹⁴ FMU 5687, 5726.

missä: Chonnertin lanko toimitti hänelle mm. englantilaisia kankaita. Puhtaasti taloudellisessa mielessä Chonnertille olisi kuitenkin ollut yhdentekevää kertoa Scheelille ja tyttärelle toisistaan, saaticka välittää heidän toivotuksiaan.

Tyttären ja perheenjäsenten mainitsemiselle kauppakirjeissä on yksinkertaisempi selitys: Chonnert kirjoitti kirjeissään Scheelille sellaisista henkilöistä, jotka hän koki itselleen tärkeiksi. Kun kauppaverkoston kuuluvat henkilöt saivat tietää muista kauppaverkostossa vaikuttavista henkilöistä – ja kun näiden henkilöiden välille kehittyi jonkinlainen tunneside – verkosto vahvistui. Ei-kaupallisista asioista puhuminen, perheenjäsenten ja perhesuhteiden mainitseminen sekä terveisten välittäminen kertovat kauppatuttavuuden läheisyydestä. Pitkienkin matkojen päästä vaihdetut toivotukset liittivät myös verkoston ääripäät kiinteämmin toisiinsa.³¹⁵

5.4 Verkosto Chonnertin ja Scheelin kuoleman jälkeen

Viimeinen säilynyt Chonnertin itsensä kirjoittama kauppakirje Scheelille on päivätty 11.8.1514.³¹⁶ Kirjeessä mainitut lähetykset olivat tulleet perille Turkuun syyskuuhun mennessä, koska Scheel on kirjannut lähetykset taselaskelmaansa syyskuun alkupuolella.³¹⁷ Näiden dokumenttien jälkeen seuraava Chonnertin suvun ja Scheelin kauppaan liittyvä kirje on Hans Chonnert nuoremman kirje 24.10.1515. Kirjeessä nuorempi Chonnert lähettää terveisensä Scheelille ja pyytää ”meidän kauppataseemme” selvittämiseen tarvittavia tietoja.³¹⁸ Kun nuorempi Chonnert ei maitse lainkaan isäänsä, Scheelin pitkäaikainen danzigilainen kauppakumppani on ilmeisesti kuollut. Pahan ruttoepidemian tiedetään raivonneen Danzigissa syksyllä 1514, ja nuorempi Chonnert kirjoittaa olleensa itse pahasti sairaana.³¹⁹

Hans Chonnert vanhemman kuoltua syksyn 1514 ja syksyn 1515 välillä kauppataseen selvittäminen Scheelin kanssa lankesi korkeintaan parikymppiselle Chonnert nuoremmalle. Chonnert nuoremman kirjeen sanamuoto viittaa siihen, että Chonnert nuorempi

³¹⁵ Vrt. Kallioinen 2002, 115.

³¹⁶ FMU 5744.

³¹⁷ FMU 5753.

³¹⁸ FMU 5842: *ick byde yu dat gy willen so wol don vnd sen vnsze reckenschap offer wo et tuschen vnsz beiden stet.*

³¹⁹ Simson 1967, 384. FMU 5842: *ick byn nycht wol tho passze, ick si itzunder ser kranck gewest.*

ja Scheel olisivat käyneet kauppaa ennen Chonnert vanhemman kuolemaa ja Chonnert nuoremman sairastumista. Tällaisesta kaupasta ei kuitenkaan ole säilynyt dokumentteja, joten emme voi olla varmoja Scheelin ja Chonnertien kaupan aktiivisesta jatkumisesta vuoden 1515 puolella. Ruttoepidemia ja Chonnert vanhemman kuolema saattoivat keskeyttää kaupan kokonaan.

Scheelin kokoelmassa on säilynyt yksi päiväämätön kirje Hans Chonnert vanhemman vaimolta, Margaretalta, jossa hän kiittää omasta ja lastensa puolesta Scheeliä tämän osoittamasta hyvästä tahdosta, luultavasti lahjoista.³²⁰ Margareta Chonnert ei lähteiden perusteella näytä käyneen kauppaa omissa nimissään, mutta miehensä ja lastensa kautta hän oli varmasti perillä näiden kauppasuhteista. Scheelin ja Chonnertien kauppaverkoston tiiviit henkilösuhteet näkyvät myös Margaretan kirjeessä Scheelille, sillä Margareta mainitsee Peter Wijen Turkuun lähetettyjen toivotusten ja lahjojen kuljettajana. Koska Margareta ei lähetä terveisiä mieheltään, tämä on kirjeen kirjoittamisen aikaan jo kuollut. Margaretan kirje on ajoitettava vuosiin 1515–1516, Chonnert vanhemman sairastumisen ja kuoleman jälkeen, mutta ennen Scheelin kuolemaa vuonna 1516.³²¹

Paavali Scheel kuoli heinäkuun jälkeen vuonna 1516.³²² Hän sai vielä saman vuoden keväänä ja kesänä kauppaan ja maksuasioihin liittyviä kirjeitä Riikasta, Tallinnasta ja Viipurista, mutta näiden kirjeiden perusteella ei voida sanoa, oliko kauppa aktiivista.³²³ Scheelin kaupasta kertovan kirjemateriaalin suhteellinen määrä vähenee huomattavasti vuonna 1516, ja on mahdollista, että Scheelin aktiivinen kaupankäynti loppui käytännössä vuoden 1515 puolella.³²⁴

³²⁰ FMU 5879. Margareta itse lähetti Scheelille lahjoina hajuvesiä: ruukullisen punaista ruusuvettä sekä laventelivettä.

³²¹ FMU 5879. Hausen on ajoittanut Margaretan kirjeen vuoteen 1516, mutta kirje voi olla myös vuodelta 1515. Margaretan kirje Scheelille on kirjoitettu ruotsiksi. Kirje voi olla Margaretan itsensä kirjoittama; ei ollut harvinaista, että myös porvarisperheen tyttäret opetettiin kirjoittamaan. Ks. Irsigler 1985, 77–78; Shahar 1990, 175, 229. Kauppiaan lesken lähettämät kirjeet Scheelille, vrt. Scheelin tallinnalaisen kauppakumppanin Hans Suurpään lesken, Gertrudin, kirjeet Scheelille vuosina 1511 ja 1513: FMU 5516, 5525, 5547, 5549, 5555, 5558, 5665. Gertrud kävi Scheelin kanssa myös kauppaa.

³²² Pirinen 1956, 247. Paavali Scheel oli elossa vielä ainakin 31.7.1516, jolloin hän oli todistajana Turun tuomiokirkolle kuuluvista maista käydyssä oikeusjutussa; ks. FMU 5892.

³²³ FMU 5869, 5874, 5875, 5886. Viimeinen kirjeistä, Hans Detmerssonin kirje Viipurista, on päivätty 13. kesäkuuta.

³²⁴ Vrt. Diagrammi 2, alaluku 2.3.

Kun Hans Chonnert vanhempi ja Scheel olivat kuolleet, heidän kauppaverkostoan ei sellaisenaan enää voinut olla olemassa. Kuten edellä on käynyt ilmi, Scheelin ja Chonnertien kauppaverkostoon kuului kuitenkin monia henkilöitä, jotka – tai joiden perilliset – kävivät aktiivisesti kauppaa Itämerellä aina 1500-luvun puoliväliin saakka. Hans Chonnert nuorempi itse oli yksi heistä. Hän jatkoi kauppaa Ruotsin suuntaan, sillä vuosina 1520–1521 Tanskan kuningas valitti kahteen otteeseen, että mm. danzigilainen Hans Chonnert rikkoi hänen kieltoaan olla käymättä kauppaa Ruotsin kanssa.³²⁵

Hans Chonnert nuorempi menestyi Danzigissa. Hänet mainitaan vuonna 1531 ensin valamiehenä ja vuonna 1540 raatimiehenä. Hänen vauraudestaan kertoo se, että vuosina 1548–1549 hän korjautti omin varoin palaneen orpokodin. Samoina vuosina hän myös kävi kauppaa Tallinnaan. Chonnertien suku ei myöskään pysähtynyt tähän Hansiin, sillä vuonna 1462 kuolleella Hans Chonnertilla oli puolestaan samanniminen poika, joka toimi 1570-luvun alussa Danzigin edustajana neuvotteluissa Puolan kuninkaan kanssa.³²⁶ Danzigilainen Chonnertien porvarissuku vaikuttaa hyvin menestyksekkäältä. Kuten edellä on mainittu, ensimmäiset maininnat danzigilaisesta Hans Chonnert -nimisestä kauppiasta ovat vuodelta 1487, jolloin tämä oli kauppayhteyksissä Skotlantiin. Chonnertien sukuhistoriaa Danzigissa voidaan seurata yli 80 vuoden ajan.

Erittäin mielenkiintoinen on Turun raadin Danzigin raadille vuonna 1524 osoittama kirje,³²⁷ jonka mukaan turkulainen Erik Skalm oli edellisenä vuonna Danzigissa käydessään joutunut vangituksi. Erik Skalm oli vapautunut Hans Chonnertin takausta vastaan, mutta Hans Chonnert oli vuorostaan joutunut vangituksi Erik Skalmin vuoksi, mistä pinteestä Turun raati halusi Chonnertin vapauttaa. Vankeuteen meneminen toisen puolesta viittaa vahvaan luottamukseen Chonnertin ja Skalmin välillä. Turun raadin huoli Chonnertin vapautumisesta puolestaan viittaa siihen, että tarpeeksi moni vaikutusvaltainen henkilö Turussa katsoi tarpeelliseksi toimia Chonnertin hyväksi. Tapauksen taustaa ei kuitenkaan ole tarkemmin selvitetty kirjeessä.

³²⁵ HR 7: 283 ja sivu 782, alaviite 1. *Item die Sweden stercker: -- Hans Conrat -- Diss sein die principal, die Koniglicher mt uss Denmarcken schaden thun.*

³²⁶ *Altpreussische Biographie*, 354–355; Simson 1967, 190–191, 245, 356; Tallinnan kauppa: Mickwitz 1938, 42 (Tallinnan kaupunginarkistossa olevan maininna mukaan).

³²⁷ FMU 6179.

Kun Skalmien (Schalmien) suvun edustaja oli Hans Chonnert vanhemman luottolaivureita vuosina 1509–1511, Chonnertien ja Schalmien kauppiassukujen yhteydenpito näyttäisi olleen tiivistä ja jatkuvaa sekä Scheelin ja Chonnert vanhemman kauppaverkoston aikana että molempien kuoleman jälkeen. Turkulaisia Skalmeja tunnetaan vuoteen 1559 saakka, ja Skalmien ja Chonnertien välillä on voinut olla monikymmenvuotinen, sukupolvelta toiselle siirtynyt kauppakumppanuus. Sama on mahdollista myös Scheelin ja Chonnertin hyvän turkulaisen kauppakumppanin Peter Wijen tapauksessa, sillä tämän niminen porvari mainitaan Turussa ainakin vuoteen 1550 saakka.³²⁸

Hansakaupan kuvauksissa on korostettu suvun merkitystä kauppasuhteiden luojana ja ylläpitäjänä. Kauppiaiden väliset suhteet liittyivät usein myös sukujen välisiin suhteisiin, ja toimiva kauppasuhte saattoi perustua tai saada jatkuvuutta kauppiaiden lasten tai muiden sukulaisten avioliittojen kautta. Scheelin ja Chonnertin kauppasuhte on suvun suhteen poikkeuksellinen, koska kirkonmiehenä Scheelillä ei ollut omia lapsia. Myöskään Scheelin tunnetut läheiset sukulaiset eivät toimineet Turussa, eikä heillä näytä olleen mitään roolia Scheelin kaupassa.³²⁹ Scheelin ja Chonnertin verkosto ei voinut jatkua lasten yhteydenpidon tai avioliiton kautta. Erik Skalmin ja mahdollisesti Peter Wijen rooli Chonnert nuoremman kauppattavina Turussa kuitenkin osoittaa, että Chonnertien kontaktit Turkuun säilyvät sekä Scheelin että Chonnert vanhemman kuoleman jälkeen, ja että kontaktien jaktajina oli nimenomaan turkulaisia porvareita.

5.5 Miksi laivurit vaihtuivat?

Chonnertin ja Scheelin kauppaverkostossa aktiiviset henkilöt vaihtuivat osittain vuosien 1512–1513 välillä, ja laivureiden kohdalla vaihdos oli täydellinen. Henkilövaihdokset osuvat yksiin vuonna 1512 Itämerellä solmittujen rauhojen kanssa. Vuosina 1509–1511 kirjoitetuista kirjeistä käy selvästi ilmi, kuinka sota vaikutti kaupankäyntiin Itämerellä. Sotatila oli kaupan todellinen konteksti, johon myös kauppiat joutuivat reagoimaan.

³²⁸ Kallioinen 2000, 130, 303, 305.

³²⁹ Scheelin veli Anders Ljungesson hallitsi Haikon tilaa Porvoon lähellä. Scheelin sisar oli naimisissa Magnus Nilssonin kanssa ja asui ilmeisesti tähän aikaan rälssitilalla Askaisten kylässä, Lemun pitäjässä lähellä Turku. Scheelin sisarenpoika Lars Magnusson peri Haikon tilan, jota hallitsi luultavasti vuoteen 1530 saakka. Scheelin sisarentytär Kristina Magnusdotter oli nunna Naantalin luostarissa. Ks. Bomansson 1886, 123. Lähin sukuun verrattava yhteisö Scheelin tapauksessa oli Turun tuomiokapitulien pappiskommuuni, jota kirkolliset säännökset kuvasivat yhteisyyttä ja kotia/taola merkitseväällä sanastolla. Pirinen 1956, 14–15, 167–173: *communis mense, domus clericorum*.

Vuodesta 1513 alkaen tilanne muuttuu, eikä kauppiaiden kirjeissä ole enää havaittavissa sota-ajalle tyypillisiä huolia. Kaupan kontekstin ja kirjeiden tunnelman muutos eivät kuitenkaan automaattisesti perustele muutoksia henkilöverkostossa. Kauppaverkoston muutoksella ja laivurien vaihtumisella voi olla muita syitä kuin sodan loppuminen.

Muutosta analysoitaessa on otettava huomioon, että syksystä 1513 alkaen lähteiden suhteellinen määrä on erilainen kuin vuosina 1509–1512. Syksystä 1509 elokuuhun 1511 ulottuvalta kahden vuoden aikaväliltä on säilynyt kahdeksan kauppakirjettä, ja Chonnertin vuonna 1512 kirjoittama taselaskelma liittyy suurimmaksi osaksi näiden vuosien kaupankäyntiin.³³⁰ Vuoden 1512 osalta on huomattava, että tältä vuodelta Scheelin koelmassa on ylipäättään hyvin vähän kirjeitä – Chonnertin taselaskelma on ainoa kaupan liittyvä kirje.³³¹ Syksystä 1513 syksyyn 1514 ulottuvalta yhden vuoden aikaväliltä on säilynyt kymmenen Scheelin ja Chonnertin kauppaan liittyvää kirjettä – säilyneiden kirjeiden määrä vuotta kohden on siten n. 2,5 -kertainen vuosiin 1509–1511 verrattuna. Vuosilta 1515 ja 1516 on sen sijaan säilynyt vain yksi kirje kultakin vuodelta.

Kirjeiden määrän perusteella Scheelin ja Chonnertin (suvun) yhteydet vuoden 1511 jälkeen näyttävät jakautuvan kolmeen hyvin erilaiseen jaksoon: 1) syksystä 1511 syksyyn 1513 ulottuvaan hiljaisempaan jaksoon; 2) syksystä 1513 syksyyn 1514 ulottuvaan hyvin tiiviin kirjeenvaihdon jaksoon; 3) Chonnertin kuolemaa seuranneeseen hiljaiseen jaksoon.³³² Vaihteleva lähteiden määrä ei kuitenkaan automaattisesti kerro henkilösuhteiden vaihtelusta.

Esimerkiksi vuonna 1512 kirjoitettu taselaskelma listaa ainakin kaksi elokuun 1511 jälkeen kulkenutta tavaraerää.³³³ Scheelin ja Chonnertin kauppa ei siten ollut pysähdyksissä syksystä 1511 syksyyn 1513. Kauppiaat ja laivurit olivat tällä aikavälillä aktiivisia, vaikka em. taselaskelman lisäksi kauppakirjeitä ei olekaan säilynyt. Määrällisessä tarkastelussa ilmenevä hiljainen jakso ei merkitse taukoa kauppaverkoston toiminnassa.

³³⁰ Taselaskelmaa ei ole kirjoitettu Hans Chonnertin käsialalla. Ks. Hausenin kuvaus dokumentista, FMU 5748.

³³¹ Ks. diagrammit 1 ja 2, alaluvut 2.1 ja 2.2.

³³² Vrt. Danzigista saapuneiden kirjeiden osuus taulukossa 1 ja diagrammissa 2, alaluku 2.3.

³³³ Yhden Danzigista Turkuun ja toisen Turusta Danzigiin. Ks. FMU 5748.

Syksystä 1513 syksyyn 1514 ulottuvan aikavälin tiivis kirjeenvaihto selittyy osaksi Chonnert nuoremman oleskelulla Turussa. Toisaalta kahden uuden kauppias-laivurin, Peter Wijen ja Peter van Akenin, roolit korostuvat, ja on syytä olettaa, että kauppa Turun ja Danzigin välillä todella vilkastui loppuvuodesta 1513 alkaen. Ainakin Peter Wijen tapauksessa aiemmin Turussa pysytellyt kauppias lähti itse purjehtimaan Danzigiin ja muihin Itämeren satamiin. Kauppaverkoston muutos nimenomaan laivureiden osalta näyttäisi liittyvän tilanteeseen, jossa sodan loputtua useammat – ja jo kauppaverkostoihin tiiviisti kytkeytyneet – laivurit uskaltautuivat kauppamatkoille Itämeren yli.

Tämä tukee hypoteesia laivureiden vaihtumisen sosiaalisista, verkostosta itsestään johduttavista syistä. Scheel ja Chonnert antoivat rahteja mieluummin sellaisten henkilöiden kuljettavaksi, joiden kanssa heillä oli muutenkin läheiset ja luottamukselliset välit. Kun Peter Wije ja Peter van Aken alkoivat purjehtia Turun ja Danzigin välillä vuosina 1513–1514, Scheel ja Chonnert halusivat antaa lähetyksensä – ja Chonnertin tapauksessa myös poikansa – juuri heidän kuljettavakseen.

Laivureiden täydellinen vaihtuminen vuosien 1512–1513 aikana saattaa liittyä myös taloudellisiin seikkoihin, kuten rahtihintoihin. Kykenivätkö uudet laivurit kuljettamaan rahteja halvemmalla? Tämä selviäisi rahtihintojen vertailulla kaapparisodan aikana ja sen jälkeen. Valitettavasti rahtikustannuksia ei ole kauppakirjeissä ilmoitettu läheskään aina. Sikäli kun rahtikustannukset on selkeästi mainittu, ne on koottu taulukkoon 5.

TAULUKKO 5. Rahtihinnat Scheelin ja Chonnertin kaupassa.

<i>Vuosi</i>	<i>Laivuri</i>	<i>Lasti</i>	<i>Rahtihinta</i>	<i>Lähteet</i>
?	Henrik Timmerman & Schalm	29 tynnyriä voita, 9 tynnyriä lohta, 2 astiaa traania	1 mk 24 killinkä (= 84 killinkä)	FMU 5748
1509	Henrik Timmerman & Schalm	1 bote ja 1 pype viiniä	15 killinkä	FMU 5407 FMU 5408
1511	Schalm	4 tynnyriä voita, 2 tynnyriä lohta	3 killinkä (vai 3 feringiä?)	FMU 5537 FMU 5748
1514	Jons Berchopp	4 tynnyriä voita, 3 tikkuria lehmäntaljoja	24 killinkä	FMU 5726 FMU 5744 FMU 5753
1514	Peter van Aken	4 säkkiä humalaa	2 mk (= 120 kill.)	FMU 5732
1514	Peter Wije	5 tikkuria taljoja	1 gulden (= 45 kill.)	FMU 5744
1514	Peter Wije?	5 astiaa traania	10 killinkä	FMU 5744

Kuten taulukosta näkyy, rahtikustannuksia ei ole mainittu sillä tavalla johdonmukaisesti, että niiden perusteella voisi esittää yleisempiä analyysejä. Kun yksittäisissä lähetyk-

sissä on yleensä useita eri tuotteita, joille on ilmoitettu yksi yhteinen rahtihinta, on mahdollista sanoa, mistä rahtikustannukset tarkkaan ottaen koostuivat. Voitynnyrilastien summittainen vertailu osoittaa, että rahtihinta joko ei määräytynyt suoraan lastin painon perusteella, tai sitten painoa kohti laskettu rahtihinta muuttui rajusti täysin sodan- tai rauhanajasta riippumatta. Loppujen lopuksi Chonnertin kirjeissä mainitut rahtihinnat ovat tilastollisesti liian pieni otos, jotta niiden perusteella voisi vetää kattavia johtopäätöksiä rahtihinnoista tai niiden muutoksista.

Kun taulukon 5 lähetyksiä vertaa taulukon 2 tietoihin, nähdään, että Turusta Danzigiin kulkeneiden lähetysten rahtihinnat on lähes aina ilmoitettu, mutta Danzigista Turkuun kulkeneiden lähetysten rahtihinnat jäävät lähes täysin puuttumaan. Rahtihintojen täydellinen puuttuminen monien lähetysten yhteydessä jättää epäselväksi, kuka rahdista maksoi, vai maksoiko kukaan. Edellä on jo esitetty hypoteesi, jonka mukaan Scheel ei olisi maksanut Turun piispan laivalla kuljetetusta tavarasta lainkaan rahtikustannuksia. Toisaalta ystävyys ja tiivis osallistuminen kaupankäyntiin eivät estäneet rahtimaksujen ottamista: sekä Peter Wije että Peter van Aken ottivat rahtimaksuja, vaikka molemmat olivat sekä Scheelin että Chonnertin kauppakumppaneita.

Rahtihintojen lailla myös laivojen kuljetuskapasiteetti on tuntematon. On mahdollista, että vuosina 1509–1512 Turun ja Danzigin välillä purjehtneet alukset olivat pieniä ja tavarain saaminen laivoihin siksi vaikeaa. Vuodesta 1513 alkaen laivureita saattoi olla enemmän, ja rahtitilaa löytyi helpommin, varsinkin jos kauppias oli entuudestaan laivurin hyvä ystävä. Kuitenkin juuri tällaisten seikkojen voi olettaa vaikuttaneen rahtihintojen muodostumiseen, ja tilastollisesti luotettavien rahtihintojen puuttuessa oletukset jäävät arvailuiksi.

Lopuksi on syytä pohtia myös laivureiden omia valintoja. Turun ja Danzigin välillä vuosina 1509–1512 purjehtineet laivurit saattoivat itse valita siirtymisen esimerkiksi reitille Turku–Tukholma–Lyypekki. He saattoivat myös keskittyä Turun ja Tallinnan väliselle reitille sen jälkeen, kun Tallinnan yhteydet Lyypekkiin ja Pohjanmerelle vapautuivat kaappariuhasta, ja kaupunkiin saapui jälleen tavaralähetyksiä. Laivureiden vaihtuminen ei siten välttämättä johdu Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston ydinjoukon sopimuksista, vaan voi olla seuraus laivureiden omista preferensseistä. Nämäkin toki liittyvät toisiinsa, sillä sodan aikana tiiviisti Scheelin ja Chonnertin kauppaverkos-

toon integroituneiden laivurien olisi voinut olettaa jatkavan kuljetuksia verkoston jäsenten välillä myös sodan jälkeen.

Syy kauppaverkoston muutokselle ja nimenomaan laivurien vaihtumiselle jääkin osittain avoimeksi. Kauppaverkoston tiiviisti integroituneiden kauppiaiden ja kauppiaslaivurien sosiaalisten kontaktien merkitys selittävänä tekijänä korostuu, kun taloudellisista realiteeteista ja laivureiden omista valinnoista ei ole tietoa. Materiaalin perusteella laivureiden vaihtuminen sodan loputtua voidaan todeta, mutta vaihtumisen perimmäisistä syistä voi esittää vain arvauksia.

6. Johtopäätökset

Scheelin kirjekokoelma lähteenä

Scheelin saamat kauppakirjeet sisältävät kaupankäynnin, kauppasuhteen ylläpitämisen ja velkojen perinnän onnistumisen kannalta oleellista informaatiota. Kirjeissä nimeltä mainittujen henkilöiden rooli on ollut tärkeä; heidän mainitsemisensa on ollut oleellista ja kaivattua informaatiota, jota ei ole ollut syytä vääristellä. Siten Scheelin kirjekokoelma muodostaa hyvän lähdepohjan nimenomaan kauppaverkoston ja sen organisaation tutkimukselle.

Tanskalaisten Turun ryöstö elokuussa 1509 tarjoaa todennäköisen selityksen syksyä 1509 edeltävien kauppakirjeiden puuttumiselle Scheelin kirjekokoelmasta. Scheelin siihenastinen kirjekokoelma tuhoutui ryöstön yhteydessä. Koska Scheelin kirjekokoelmassa on säilynyt kirjeitä ainoastaan vuosilta 1509–1516, Scheelin ja Chonnertin kaupankäynnin vaiheista ennen syksyä 1509 on mahdotonta tehdä kovin tarkkoja huomioita. Sama koskee Scheelin aikaa vuoden 1516 kesän jälkeen, jolloin Scheel kuoli. Muut lähteet kuitenkin valottavat Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa aktiivisten henkilöiden myöhempiä keskinäisiä yhteyksiä, eli kauppaverkoston jatkuvuutta.

Kauppaverkoston organisaatio vuoteen 1512

Scheel ja Chonnert olivat käyneet kauppaa jo ennen ensimmäisiä Scheelin kokoelmassa säilyneitä kauppakirjeitä. Chonnertilla oli Turussa Scheelin lisäksi myös muita aikaisempia kauppakontakteja. Scheelin ja Chonnertin kauppaverkosto oli ”valmis” ja toiminnassa syksyllä 1509. Vuosina 1509–1511 Scheel ja Chonnert kävivät kauppaa säännöllisesti. Vaikka syksystä 1511 syksyyn 1513 ulottuvalta aikaväliltä on säilynyt vain yksi kauppaan liittyvä dokumentti, se ei merkitse kaupan tyrehtymistä. Säilynyt lasku osoittaa, että Turun ja Danzigin välillä kulki lähetyksiä myös vuonna 1512.

Kauppaverkoston keskeiset toimijat Scheelin ja Chonnertin itsensä lisäksi olivat turkulaiset kauppiat Peter Wije ja Michel Molner sekä Wijen luona Turussa vuosina 1510–1511 oleskellut Chonnertin kauppapulainen, Pawel. Tavaralähetyksiä Turun ja Danzi-

gin välillä kuljettivat toistuvasti samat laivurit: Henrik Timmerman, Schalm ja Jurgen Kurgen. Scheelin lisäksi myös muut turkulaiset kirkonmiehet, mm. Turun piispat Johannes Olofsson ja Arvid Kurki, kävivät kauppaa Chonnertin kanssa. He eivät kuitenkaan olleet intensiivisesti ja pysyvästi osallisina juuri Scheelin ja Chonnertin kauppaverkostossa. Chonnertin ohimennen mainitsemista laivureista – Hans Swrpel (Suurpää), Clement, Petter Lange ja Hans Purenpe (Purinpää) – osa kuljetti Chonnertin ja Turun piispojen tavaralähettyksiä.

Scheelin ja Chonnertin kauppaverkosto toimi myös tiedonkulun verkostona, joka oli varsinaista kauppaverkostoa laajempi. Selkein esimerkki kaupankäynnin ohella tapahtuneesta tiedonvälityksestä on danzigilaisen porvarin Klaus Strobockin Scheelille lähettämä seikkaperäinen selonteko Lyypekin ja Tanskan kuninkaan laivastojen taisteluista kesällä 1511.

Muutokset kauppaverkostossa vuoden 1512 jälkeen

Syksystä 1513 syksyyn 1514 säilyneet kauppakirjeet muodostavat yli 40 % Scheelin ja Chonnertin (suvun) kauppayhteyksistä säilyneestä materiaalista. Syy kirjeiden huomattavaan määrään liittyy sekä kaupankäynnin että henkilösuhteiden tiivistymiseen. Chonnertin kauppapulainen Pawel ei enää oleskellut Turussa, mutta hänen jälkeensä kaupunkiin saapui Chonnertin oma poika, Hans Chonnert nuorempi. Chonnertin oman pojan oleskelu Turussa johti Scheelin ja Chonnertin suvun lähentymiseen. Kirjeet ovat henkilökohtaisempia, ja vuosina 1513–1514 Chonnert välitti Scheelille myös Lontoossa asuvan tyttärensä terveisiä ja lahjoja.

Peter Wijellä oli viimeistään syksystä 1513 alkaen entistä keskeisempi rooli kauppaverkostossa, sillä hän toimi tähän aikaan myös laivurina. Sen sijaan yksikään vuosina 1509–1512 mainituista Scheelin ja Chonnertin luottolaivureista ei enää kuljettanut Scheelin, Chonnertin ja Wijen tavaraa Turun ja Danzigin välillä. Wijen ohella mainitaan kyllä muita, uusia laivureita. Ainoa selkeästi esiin nouseva uusi laivuri, Peter van Aken, oli kuitenkin Wijen tapaan itsekin turkulainen kauppias. Tämä osoittaa, että vaikka laivurit olivat kauppaverkoston elinehto, kyky ja halu käydä kauppaa määrittivät kauppaverkoston kuulumista enemmän kuin tavaroiden kuljettaminen. Vuosien 1513–1514 kauppaverkosto oli aikaisempaa intensiivisempi. Kauppaverkoston kuului selkeämmin

rajattu joukko ihmisiä, joilla kaikilla oli aikaisempaa monipuolisempia ja vaihtelevampia rooleja: Scheelin ja Chonnertin lisäksi Hans Chonnert nuorempi, Peter Wije ja Peter van Aken.

Vuosilta 1513–1516 ei ole lainkaan mainintoja Chonnertin suvun ja muiden turkulaisten kirkonmiesten välisestä kaupasta, vaikka Chonnert ainakin vuonna 1514 oli edelleen väleissä Turun piispan Arvid Kurjen kanssa. Jos Chonnert vanhempi tai Chonnert nuorempi kävivät vuosina 1513–1516 kauppaa Turun piispan kanssa, kauppa tapahtui ilmeisesti erillään Scheelin ja Chonnertien kauppaverkostosta. Sen sijaan Scheelin kontaktit Danzigin seudun kirkonmiehiin, erityisesti Olivan luostarin apottiin, säilyivät ainakin vuoteen 1514 asti, ja Chonnert toimi yhteyksien välikätenä.

Syksystä 1514 syksyyn 1515 ulottuvalla aikavälillä Scheelin ja Chonnertin kaupankäynti väheni oleellisesti, kun Chonnert kuoli ja hänen poikansa oli sairaana. Varsinaisista kauppayhteyksistä ei tämän jälkeen ole suoria todisteita, mutta Scheelillä ja Chonnertin perheellä oli läheiset suhteet Scheelin kuolemaan saakka loppuvuonna 1516.

Sodan loppumisen vaikutus organisaation muutokseen

Ruotsin ja Tanskan valtakuntien sekä Lyypekin johtaman hansan välillä vuonna 1512 solmitun rauhansopimuksen vaikutus Scheelin ja Chonnertin kauppaverkoston ei ole täysin selvä. Osittain tämä johtuu lähteiden puutteesta vuosien 1512 ja 1513 osalta, osittain siitä, että Scheelin ja Chonnertin kauppa ei ratkaisevasti kärsinyt sodasta ainakaan syksyn 1509 ja syksyn 1511 välillä. Kauppiaiden kokemus sodan vaaroista ja epävarmuudesta oli kuitenkin konkreettinen. Tämä käy ilmi Chonnertin vuosina 1509–1511 ja Klaus Strobockin vuonna 1511 kirjoittamien kirjeiden toiveista ja rukouksista rauhan puolesta. Ainakin kerran, vuonna 1510, Chonnert jätti lähettämättä tavaraa Scheelille tanskalaisten kaapparien pelossa.

Sodan loppuminen vuonna 1512 korreloi täydellisesti Scheelin ja Chonnertin käyttämien laivurien täydellisen vaihtumisen kanssa. Näiden kahden ilmiön yhteyttä toisiinsa ei kuitenkaan voitu tyhjentävästi perustella tässä tutkimuksessa. Lähteet ovat liian hajanaisia, jotta niiden perusteella voisi selvittää laivuritoiminnan taloudellisten edellytyksen muuttumista – esimerkiksi sitä, muuttuivatko rahtihinnat rauhan palattua Itämerelle.

Selkeämmin sodan loppumisen vaikutus ilmenee Scheelin muissa kauppayhteyksissä Itämeren piirissä. Vuosina 1509–1512 Scheel kävi kauppaa ainoastaan Tallinnaan ja Danzigiin. Vuoden 1512 rauhansopimukset poistivat kaappariuhan ja vapauttivat kauppareitin Gotlannin ohitse Lyypekkiin ja Stralsundiin. Vuodesta 1513 alkaen myös Scheelin kävi kauppaa Tukholmaan, Lyypekkiin ja Stralsundiin.

Sodan loppuminen ilmeneekin ennemmin kaupan laajenemisena kuin sen organisaation muuttumisena. Uudet kauppayhteudet eivät horjuttaneet Danzigin ja Hans Chonnertin asemaa Scheelin keskeisenä kauppayhteytenä, sillä vuosina 1513–1514 myös kauppa danzigilaisen Hans Chonnertin kanssa tiivistyi. Lyypekistä ja Stralsundista hankitut tuotteet myös poikkesivat Danzigista hankituista, ja Lyypekin tapauksessa Scheelin kauppa liittyi Rooman finansseihin. Selkein muutos Scheelin kaupan rakenteessa on Tallinnan roolin heikkeneminen. Muutos saattoi kuitenkin johtua ennemmin Scheelin tallinnalaisen kauppakumppanin kuolemasta kuin uusien kauppareittien avautumisesta.

Tapaustutkimuksen tulokset laajemmassa kontekstissa

Kun tämän tutkimuksen tuloksia verrataan aikaisempaan tutkimukseen ja Itämeren kaupan kokonaiskuvaan Turun kannalta, voidaan tehdä kolme keskeistä havaintoa:

(1) Scheelin kauppa oli osa Turun tuomiokapitulin kauppaa, mutta sen ei voi nähdä yksiselitteisesti kilpailevan porvariston kaupan kanssa. Turun tuomiokapitulin tarpeet ja toisaalta tuomiokapitulin maaomaisuuden yksipuolinen tuotto edellyttivät kaupankäyntiä. Kun Turun tuomiokapitulin tarpeet poikkesivat muun väestön tarpeista, ja kun verkostoihin pohjautuva kauppatapa edellytti henkilökohtaisia kontakteja tavaran toimittajiin, oli luontevaa, että Turun tuomiokapituli tai sen jäsenet kävivät kauppaa itsenäisesti.

(2) Scheelin ja Chonnertin kauppaverkosto osoittaa, että myös turkulaisia porvareita oli osallisena kirkonmiehen käymässä kaupassa. Vaikka kirkko ja porvaristo olivat Turussa juridisesti ja institutionaalisesti erillisiä yhteisöjä, yhteisöjen jäsenet näyttävät käyneen kauppaa yhdessä. Myöhemmin Turun porvareina mainitut Peter Wije, Peter van Aken (myös Turun pormestari), Jurgen Kurgen, Schalmien suku sekä luultavasti myös Michel Molner ja Mans Jonsson olivat aktiivisesti mukana Scheelin ja Chonnertin kauppaver-

kostossa. Osallisuus kirkonmiehen kauppaverkostossa tuotti turkulaisille porvareille pysyviä ja hyödyllisiä kontakteja, ja epäilemättä tuki heidän nousuaan Turun porvarisyhteisön menestyviksi jäseniksi. Schalmin suku myös säilytti kontaktinsa Chonnertin sukuun ainakin 1520-luvulle saakka, ja tässä mielessä jatkoi Scheelin ja Hans Chonnert vanhemman kauppaverkoston toimintaa.

(3) Huolimatta tanskalaisten kaappareiden aiheuttamista huomattavista vahingoista ruotsalaisille ja suomalaisille rannikkoasutuksille ja merenkululle 1500-luvun alun unionisodissa, meritse käyty kauppa jatkui lähes keskeytyksettä. Rannikkojen ryöstö ja kaapparisota aiheuttivat yksittäisiä ja paikallisia taloudellisia katastrofeja sekä herättivät laajalti pelkoa. Kuitenkin kaapparilaivastot olivat lopulta varsin pieniä, ja tieto kaappari-laivastojen liikkeistä kulki kaupunkien välillä varsin tiuhaan. Tämä mahdollisti kaappareiden välttelyn ja kaupankäynnin jatkumisen. Kauppiaat ja laivurit pystyivät minimoimaan kaapparisodan aikaisen merenkulun riskejä.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

LYHENTEET

FMU	Finlands medeltidsurkunder (dokumentin numero)
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	Historiallinen Arkisto
HG	Hansische Geschichtsblätter
HR	Hanserecense (dokumentin numero)
HU	Hansisches Urkundenbuch (dokumentin numero)
KLNM	Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid
KMJ	Kymen(laakson) maakuntamuseon julkaisusarja
LEC	Liv-, est- und curländisches Urkundenbuch (dokumentin numero)
QDHG	Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte
SST	Stockholm stads tänkeböcker (sivunumero)

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Paul Scheelin kokoelma Helsingin yliopiston kirjastossa. Mikrofilmit: Ms. Mf. k. 14.

PAINETUT LÄHTEET

Aelter Universitäts-Matrikeln II: Universität Greifswald. Erster Band (1456–1645). Herausgegeben von Ernst Friedlander. Leipzig 1893.

Finlands medeltidsurkunder V–VIII. Utg. genom Reinhold Hausen. Helsingfors 1928–1935.

Hanserecense, 3. Abteilung 4-8. Leipzig 1890–1910.

Hansisches Urkundenbuch XI. München – Leipzig 1916.

Liv-, est- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, 2. Abteilung 2–3. Riga – Moskau 1905–1914. (LEC)

Lübecker Pfundzollbücher 1492–1496 1-4. Bearbeitet von Hans-Jürgen Vogtherr. Köln – Weimar – Wien 1996.

Lübecker Ratsurteile 1-2. Herausgegeben von Wilhelm Ebel. Berlin-Frankfurt 1955–1956.

Stockholms stadsböcker från äldre tid (Utgiven genom J. A. Almquist):

II:4, Tänkeböcker 1504–1514. Stockholm 1931.

II:5, Tänkeböcker 1514–1520 jämte utdrag ur de förlorade årgångarne 1520–1524 samt stadens kopicbok 1520–1522. Stockholm 1933.

KIRJALLISUUS

- Ahvenainen, Jorma: *Eräitä näkökohtia Itämeren kauppapoliittisen tilanteen muuttumisesta 1400-luvulla*. HAik 3/1963. 173–179.
- Altpreussische Biographie, Band I (Abegg – Malten). Herausgegeben von Christian Krollmann. Königsberg (Pr) 1941.
- Ars Mercatoria. Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns 1470–1820. Eine analytische Bibliographie in 6 Bänden. Band 1: 1470–1600. Herausgegeben von Jochen Hoock & Pierre Jeannin. Ferdinand Schöningh: Paderborn 1991.
- Bak, János: *Medieval Narrative Sources. A Chronological Guide* (with a list of major letter collections). Compiled by János M. Bak with the assistance of Heinz Quirin and Paul Hollingsworth. Garland Publishing inc.: New York – London 1987.
- Bogucka, Maria: *Danzig an der Wende zur Neuzeit: von der aktiven Handelsstadt zum Stapel und Produktionszentrum*. HG 102 (1984), 91–103.
- Bomansson, K. A.: Turun tuomioprovasti Paavali Scheel ja hänen sukuperänsä. HArk I (1866), 106–123.
- Constable, Giles: *Letters and Letter-collections*. [= Typologie des sources du moyen âge occidental, Fasc. 17] Éditions Brepols: Turnhout 1976.
- Cordes, Albrecht: *Wie verdiente der Kaufmann sein Geld? Hansische Handelsgesellschaften im Spätmittelalter*. [Handel, Geld und Politik vom frühen Mittelalter bis heute, Heft 2] Schmied-Römhild: Lübeck 2000.
- Denzel, Markus: *”Wissensmanagement” und ”Wissensnetzwerke” der Kaufleute: Aspekte kaufmännischer Kommunikation im späten Mittelalter*. Das Mittelalter 6 (2001) 1, 73–90.
- Dollinger, Philippe: *Die Hanse*. Stuttgart ⁵1998.
- Edgren, Torsten & Gardberg, Carl Jacob: *Porvoon kaupungin historia I: Porvoon seudun esihistoria; Keskiäika ja 1500-luku*. (Suom. Irma Savolainen.) Porvoo 1996.
- Friedland, Klaus: *Der hansische Schotlandhandel*. Teoksessa: (Hg. Klaus Friedland) *Stadt und Land in der Geschichte des Ostseeraumes*. Wilhelm Koppe zum 65. Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern. Lübeck 1973. 66–79.

- Friedland, Klaus: *Die Hanse*. Stuttgart – Berlin – Köln 1991.
- Hammaström, Ingrid: *Finansförvaltning och varuhandel 1504–1540. Studier i den yngre Sturarnas och Gustav Vasas statshushållning*. Uppsala 1956.
- Handbuch der Geschichte Ost- und Westpreussens. Teil II/1: Von der Teilung bis zum Schwedisch-Polnischen Krieg 1488–1655. Herausgegeben von Ernst Oppenooth. [= Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung, Band 10] Lüneburg 1994.
- Hartig, Joachim: *Hansesprache. Überlegungen zur Frage der Schreib- und Sprechweise im niederdeutsch-hansischen Bereich*. Teoksessa: (Hgg. von Klaus Friedland) *Visby-Colloquium des Hansischen Geschichtsvereins 15.–18. Juni 1984*. [= QDHG, neue Folge, Band 32]. Köln – Wien 1987. 141–150.
- Holbach, Rudolf: *Zur Handelsbedeutung von Wolltuchen aus dem Hanseraum*. Teoksessa: (Hgg. Stuart Jenks & Michael North) *Hansische Sonderweg? Beiträge für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse*. [= QDHG, neue Folge, Band 39]. Köln – Wien 1993. 135–190.
- Hunt, E. S. & Murray, J. M.: *A History of Business in Medieval Europe, 1200–1550*. Cambridge 1999.
- Irsigler, Franz: *Der Alltag einer hansischen Kaufmannsfamilie im Spiegel der Veckinchusen-Briefe*. HG 103 (1985), 75–99.
- Jaakkola, Jalmari: *Suomen myöhäiskeskiaika II*. [= Suomen historia VI] Porvoo 1959.
- Jørgensen, Bent: *Kommissionshandel*. KLN VIII. Helsingfors 1963. 668–671.
- Kallioinen, Mika: *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvareiden ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. [= Bibliotheca historica 59] Helsinki 2000.
- Kaukiainen, Yrjö: *Suomen talonpoikaispurjehduksen taloudellinen tausta*. Teoksessa: *Talonpoikaispurjehdus Itämerellä*. Seminaari Kotkassa 2.-4.8.1984. [= KMJ 6]. Kotka 1986. 15–27.
- Kaukiainen, Yrjö: *Hansakauppa ja Suomi*. Teoksessa: *Itämeren alueen esihistoria ja keskiaika*. Seminaari Kotkassa 1.-3.8.1985. [= KMJ 7] Kotka 1988. 115–126.
- Kaukiainen, Yrjö: *A History of Finnish Shipping*. Routledge: London – New York 1993.
- Kaukiainen, Yrjö: *Globalisaation juurilla: kuinka maailma kutistui?* HAik 99 (2/2001). 131–138.
- Kerkkonen, Gunvor: *Bondesegel på Finska viken. Kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Wasatid*. Borgå 1959.

- Kerkkonen, Gunvor: Borgare och bondeseglare. Handelssjöfart på Reval genom och i SV-Finlands skärgård under tidigt 1500-tal. Kring tvenne skuldböckers notismaterial detaljutredningar och reflexioner. Helsingfors 1977.
- Kivimäe, Jüri: *Räavelissä 1500-luvulla käyneistä aluksista ja merimiehistä*. Teoksessa: Meren kansaa. Itämeri-seminaari Kotkassa 5.–8.8.1992. [= KMJ 20] Loviisa 1994. 21–31.
- Korpela, Jukka: Viipurin läänin historia II. Viipurin linnanläänin synty. Jyväskylä 2004.
- Kortüm, Hans-Hemming: Menschen und Mentalitäten. Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters. Berlin 1996.
- Kumlien, Kjell: Sverige och hanseaterna. Studier i svensk politik och utrikeshandel. Stockholm 1953.
- Kuujo, Erkki: Turun kaupungin historia 1366–1521. Turku 1981.
- Körber, Esther-Beate: *Der soziale Ort des Briefs im 16. Jahrhundert*. Teoksessa: (Hg. Horst Wenzel) Gespräche - Boten - Briefe. Körpergedächtnis und Schriftgedächtnis im Mittelalter. [= Philologische Studien und Quellen, Heft 143] Erich Schmidt Verlag: Berlin 1997. 244–258.
- Lamberg, Juha-Antti & Ojala, Jari (toim.): Uusi institutionaalinen taloushistoria – Johdanto tutkimukseen. Jyväskylä 1997.
- Lamberg, Marko: Dannemännen i stadens råd. Rådsmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden. [= Monografier utgivna av Stockholms stad 155] Borås 2001.
- Lamberg, Marko: *Kestien ja ruokaruotsien aikaan - Murteet, kielet ja kansallisuudet myöhäiskeskiajan Pohjolassa*. Teoksessa: (toim. Marko Lamberg & Susanna Niiranen) Keskiajan rajoilla. Atena: Keuruu 2002. 32–76.
- Läntinen, Aarre: Turun keskiaikainen piispanpöytä. [= Studia historica jyvaskyläensis 16] Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä 1978.
- Malminen, Erkki: Väkijuomat hansan itämerenkaupassa keskiajan lopulla. Laudaturtutkielma. Historiallis-kielitieteellinen osasto; Historian laitos; Yleinen historia. Helsinki 1982.
- Mickwitz, Gunnar: Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. [= Societas Scientiarum Fennica: Commentationes Humanarum Litterarum. IX. 8] Helsingfors 1938.
- von Moos, Peter: *Die Begriffe "öffentlich" und "privat" in der Geschichte und bei den Historikern*. Teoksessa: Saeculum 49, I Halbband (1998), 161–192.

- Munro, John H.: Patterns of Trade, Money and Credit. Teoksessa: (eds. Thomas A Brady, jr., Heiko A. Oberman & James D. Tracy) Handbook of European History. 1400–1600. Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. Volume I: Structures and Assertions. Leiden – New York – Köln 1994. 147–195.
- Müller, Leos: The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour. Uppsala 1998.
- Niitemaa, Vilho: *Kompaniskap. Finland*. KLN VIII. Helsingfors 1963. 682–685.
- North, Douglass C.: Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge 1990.
- North, Michael: *The export of timber and timber by-products from the Baltic to the Western Europe in the sixteenth and seventeenth centuries*. Teoksessa: The Baltic as a traderoad. Timber trade in the Baltic area. Competition between steam and sails. VII. Baltic Seminar in Kotka 10.12.8.1989. [= KMJ 16] Porvoo 1991[?]. 3–16.
- Nuorteva, Jussi: Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. [= Bibliotheca historica 27; = Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177.] Helsinki 1999.
- Olsson, Gunnar: Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut. Göteborg 1947.
- Orrman, Eljas: Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens ock Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet. Vammala 1986.
- Peters, Robert: *Die Rolle der Hanse und Lübecks in der mittelniederdeutschen Sprachgeschichte*. Teoksessa: (Hgg. Werner Besch, Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger) Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Teilband. Walter de Gruyter: Berlin – New York 2000. 1496–1505.
- Pirinen, Kauko: *Suomen keskiaikaiset arkistot*. HAik 52 (1947). 47–110.
- Pirinen, Kauko: Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. Helsinki 1956.
- Pirinen, Kauko: Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. Helsinki 1962.
- Pirinen, Kauko: *Tiedon kulku Suomeen keskiajalla*. Teoksessa: (toim. Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen) Keskusteluja professorin kanssa. Veikko Litzén 60 vuotta 1.12.1993. [= Turun yliopisto; Historiatieteen laitoksen julkaisuja 28] Turku 1993. 173–185.

- Prusi, Hanna-Leena: "Den Ersamen Vorsichttigen Wisen luden borgermestern und Ratman-
nen tho revale kome desse breff mit Werdicheit." Eine Textsortenanalyse der Briefe
des wiborger Hauptmannes und seiner Stellvertreter an den Rat und die Byrgermeister
der Hansestadt Reval 1417–1442. Pro gradu -työ. Tampereen yliopisto. Institut für
Sprach- und Translationswissenschaften. Deutsche Sprache und Kultur. 2003.
- Ruuth, J. W.: Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet III–IV. Bidrag till Åbo
stads historia, andra serien XI–XIII. Helsingfors 1916, 1923.
- Salminen, Tapio: *Unknown Hands, Trusted Men. Professional Writing in Finnish Medieval
Town Administration*. Teoksessa: (toim. Marjaana Niemi & Ville Vuolanto) *Recla-
minig the City. Innovation, Culture, Experience*. [= *Studia Fennica, Historica* 6] SKS,
Helsinki: Tampere 2003. 99–120.
- Salonen, Kirsi: The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example
of the Province of Uppsala 1448–1527. (= *Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia*
313) *Academia Scientiarum Fennica*: Saarijärvi 2001.
- Salonen, Kirsi: Paulus Scheelin puuttuvan peukalon tapaus. Suomen kirkkohistoriallisen
seuran vuosikirja 92 (2002), 17–24.
- Samsonowicz, Henryk: *Schwedisch-Pommerellische Wirtschaftsbeziehungen im Spätmitte-
lalter*. Teoksessa: *Visby-Colloquium des Hansischen Geschichtsvereins 15.–18. Juni*
1984. Herausgegeben von Klaus Friedland. [= *QDHG, neue Folge, Band 32*]. Köln –
Wien 1987. 3–13.
- Shahar, Shulamith: *Childhood in the Middle Ages*. London – New York 1990.
- Simson, Paul: *Geschichte der Stadt Danzig bis 1626*. Band 1: von den Anfängen bis 1517.
Band 2: 1517–1626. Scientia Verlag: Aalen ²1967. (Neudruck der Ausgabe Danzig
1913, 1918, 1924.)
- Sjöden, C. C.: *Stockholms borgerskap under Sturetiden. Med särskild hänsyn till dess poli-
tiska ställning. En studie I Stockholms stads historia*. Stockholm 1950.
- Sprandel, Rolf: *Das mittelalterliche Zahlungssystem. Nach hansisch-nordischen Quellen
des 13.–15. Jahrhunderts*. [= *Monographien zur Geschichte des Mittelalters* 10] Stutt-
gart 1975.
- Sprandel, Rolf: *Die Konkurrenzfähigkeit der Hanse im Spätmittelalter*. HG 102 (1984), 21–
38.

- Stark, Walter: Untersuchungen zum Profit beim hansischen Handelskapital in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. [=Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte, Band 24] Weimar 1985.
- Stark, Walter: *Über Techniken und Organisationsformen des hansischen Handels im Spätmittelalter*. Teoksessa: (Hgg. Stuart Jenks & Michael North) *Hansische Sonderweg? Beiträge für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse*. [= QDHG, neue Folge, Band 39]. Köln – Wien 1993. 191–201.
- Sundqvist, Birger: Deutsche und niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420. Beinamen nach Herkunft und Wohnstätte. [= *Anthroponymica Suecana* 3] Lund 1957.
- Taavitsainen, J.-P.: *Keskiajan kangaskaupasta kirjallisten ja esineellisten lähteiden valossa*. Suomen museo 89 (1982), 23–43.
- Unger, Richard W.: *The Ship in Medieval economy 600–1600*. London - Montreal 1980.
- Unger, Richard W.: *Beer: A New Bulk Good of International Trade*. Teoksessa: (eds. Lars Borggren, Nils Hybel, Annette Landen) *Cogs, Cargoes and Commerce. Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150–1400*. Toronto 2002. 113–127.
- Wolf, Thomas: Tragfähigkeiten, Ladungen und Masse im Schiffsverkehr der Hanse, vornehmlich im Spiegel Revaler Quellen. [= QDHG 31]. Köln – Wien 1986.

INTERNET

- Nurmiainen, Jouko: *Vastavuoroisuus ja yhteinen etu – Lähtökohtia historialliselle verkostoanalyysille*. <http://www.helsinki.fi/hum/hist/yhd/julk/verkko00/nurmiain.html> (viittaus 30.1.2007).
- Oliwan luostarin apotit: http://www.trojmiasto.pl/oliwa/spis_opaci.html. Taulukon lähteet: http://www.trojmiasto.pl/oliwa/o_opaci.html, sivun lopussa. (viittaukset 30.1.2007).

KARTTALIITE. Itämeri ja tekstissä mainitut paikat.

